

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΦΛΩΡΙΝΑΣ
**ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ
ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ**

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΦΛΩΡΙΝΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ**

**ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΤΙΤΛΟΣ ΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:**

**Διερεύνηση του ρόλου της οικογένειας ως
πρωτογενούς φορέα κοινωνικοποίησης σε περιβάλλον
κοινωνικής και οικονομικής κρίσης.**

Exploring the role of the family as a primary factor of
socialization in an environment of social and economic
crisis.

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: Στεφανίδου Σοφία

ΑΕΜ: 2633

ΕΠΟΠΤΗΣ: κ. Φωτόπουλος Νίκος

Β' ΒΑΘΜΟΛΟΓΗΤΗΣ: κ. Καλεράντε Ευαγγελία

**ΦΛΩΡΙΝΑ,
ΜΑΙΟΣ 2017**

Πίνακας περιεχομένων

Περίληψη	2
ΜΕΡΟΣ Α΄ : Θεωρητικό Μέρος	3
Κεφάλαιο 1ο :Εισαγωγή	3
Κεφάλαιο 2ο: Φορείς κοινωνικοποίησης.....	5
2.1. Πρωτογενής κοινωνικοποίηση.....	8
Κεφάλαιο 3ο – Οικογένεια	15
3.1. Η έννοια της οικογένειας.....	15
3.2. Η οικογένεια ως σύστημα.....	17
3.3. Δομή της οικογένειας.	21
3.4. Μορφές της οικογένειας.....	25
3.5. Λειτουργίες της οικογένειας.....	32
3.6. Η Σύγχρονη Ελληνική Οικογένεια.....	37
Κεφάλαιο 4ο : Ρόλος της οικογένειας στην ανάπτυξη των ατόμων	39
Κεφάλαιο 5ο: Ρόλος που διαδραματίζει η οικογένεια στην κοινωνικοποίηση των ατόμων.....	43
Κεφάλαιο 6ο: Οικονομική και κοινωνική κρίση.....	48
6.1. Ιστορική αναδρομή.....	48
6.2. Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα	49
6.3. Συνέπειες στην Ελληνική Κοινωνία	50
6.4. Κρίση στην ελληνική οικογένεια.....	52
ΜΕΡΟΣ Β΄ : Ερευνητικό Μέρος.....	54
Κεφάλαιο 7ο: Μεθοδολογία της έρευνας.....	55
7.1. Σκοπός της έρευνας.....	55
7.4. Διαδικασίας της έρευνας	57
7.5. Εγκυρότητα και αξιοπιστία της έρευνας.....	58
7.6. Περιορισμοί έρευνας.....	58
Κεφάλαιο 8ο: Παρουσίαση αποτελεσμάτων	60
Κεφάλαιο 9ο: Συμπεράσματα	64
Βιβλιογραφία.....	66
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	74
Συνεντεύξεις.....	74

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία γίνεται προσπάθεια να διερευνηθούν απόψεις διάφορων μορφών οικογενειών για το ρόλο που διαδραματίζει η οικογένεια στην κοινωνικοποίησή τους. Αρχικά, πριν την έρευνα στην εργασία αυτή μελετήθηκε βιβλιογραφικά, ο ρόλος της οικογένειας στην ανάπτυξη του παιδιού και κυρίως το ρόλο που διαδραματίζει στην κοινωνικοποίηση του. Για το λόγο αυτό, παρουσιάστηκαν όλοι οι φορείς κοινωνικοποίησης, οι οποίοι, όπως είναι γνωστό διαχωρίζονται σε πρωτογενείς και δευτερογενείς. Στη συνέχεια, αναλύθηκε ο θεσμός της οικογένειας. Αναφέρθηκαν, λοιπόν, οι μορφές της, η δομή της καθώς και οι λειτουργίες της. Κατόπιν, επισημάνθηκε αρχικά ο ρόλος της οικογένειας στην ανάπτυξη του παιδιού και στη συνέχεια στην κοινωνικοποίηση του. Τέλος, αναφέρθηκαν οι οικονομικές συνθήκες που επικρατούν στη σύγχρονη κοινωνία και οικογένεια, και εξετάστηκε κατά πόσο αυτές επηρεάζουν την κοινωνικοποίηση του παιδιού. Από τα συμπεράσματα προκύπτει ότι οι γονείς θεωρούν ότι η οικογένεια διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην κοινωνικοποίηση των παιδιών τους.

Λέξεις- κλειδιά: κοινωνικοποίηση, οικογένεια, οικονομική κρίση

ΜΕΡΟΣ Α' : Θεωρητικό Μέρος

Κεφάλαιο 1ο :Εισαγωγή

Κάθε άτομο γεννιέται με δύο πρόσωπα, το βιολογικό και το κοινωνικό. Σχετικά με το βιολογικό, αυτό δε διαφέρει από των άλλων ζώων. Έρευνες στην ανθρωπολογία, στην κοινωνιολογία και στην γλωσσολογία έχουν αποδείξει ότι στην περίπτωση που ένα μωρό χωρίζεται από την κοινωνία και τον πολιτισμό του, αυτό δεν είναι τίποτα περισσότερο από ότι τα άλλα ζώα. Η διαδικασία αλλαγής ενός παιδιού σε κοινωνικό πρόσωπο συντελείται μέσα από την εκπαίδευση και την κοινωνικοποίηση. Το παιδί δεν θα γίνει ποτέ άνθρωπος αν διαχωριστεί από την κοινωνία του (Binh, 2012).

Σύμφωνα με τον διάσημο Αμερικανό κοινωνιολόγο, Ρόμπερτ Πάρκο, ο άνθρωπος όταν γεννιέται δεν είναι άνθρωπος, γίνεται μόνο άνθρωπος εφόσον εκπαιδεύεται. Η οικογένεια αποτελεί το μέρος όπου οι άνθρωποι ανατρέφονται, μορφώνονται και τελικά ωριμάζουν. Στην οικογένεια εξάλλου, τα άτομα μαθαίνουν τη ζωή, τα ηθικά και πολιτιστικά πρότυπα των κοινωνιών. Οι πρώτες βάσεις της προσωπικότητας, οι στάσεις ζωής διαμορφώνονται στην οικογένεια (Binh, 2012). Οι άνθρωποι είναι κοινωνικά όντα και οι κοινωνικές βάσεις μπαίνουν από την παιδική ηλικία. Στην πραγματικότητα, τα παιδιά μέσα στην οικογένεια μπορούν να αντιληφθούν και εν τέλει να κατανοήσουν τι είναι σωστό και τι λάθος (Bafarani, 2015).

Το παιδί, όπως είναι εύκολα κατανοητό, επηρεάζεται από πολλούς κοινωνικούς θεσμούς, όπως το σχολείο, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, το φιλικό περιβάλλον και άλλα. Ωστόσο, το πρώτο αλλά και το πιο σημαντικό περιβάλλον στο οποίο εντάσσεται είναι η οικογένεια. Στις μέρες μας, η πιο διαδεδομένη μορφή οικογένειας, είναι η πυρηνική οικογένεια. Αυτό συνεπάγεται ότι το μεγαλύτερο μέρος για τη διαπαιδαγώγηση και τη κοινωνικοποίηση του παιδιού, το έχουν αναλάβει κυρίως οι γονείς των παιδιών.

Η διαδικασία της κοινωνικοποίησης αποτελεί αποτέλεσμα αλληλεπιδράσεων ενός ευρύ πλαισίου. Η οικογένεια, όπως έχει αναφερθεί, είναι από τα σημαντικότερα πλαίσια ανάπτυξης του παιδιού. Μετά την προσωπική τους ανάπτυξη, τα παιδιά νιώθουν έντονα την ανάγκη να αισθανθούν αποδεκτά από την ομάδα των συνομηλίκων τους, αλλά και σε κάποιες άλλες δομές του περιβάλλοντος τους

γενικότερα (Κοντοπούλου, 2007).

Χρειάζεται να επισημανθεί ότι οι αλλαγές στο οικονομικό πλαίσιο των αναπτυγμένων κοινωνιών στο δεύτερο μισό του αιώνα μας, οι οποίες σηματοδοτούνται από την επικράτηση της καταναλωτικής κοινωνίας και τις διαρθρωτικές αλλαγές στην αγορά εργασίας επέφεραν σημαντικές μεταβολές και ανακατατάξεις στη δομή, στις λειτουργίες, στη μορφή της οικογένειας, στους κοινωνικούς ρόλους των μελών της καθώς και στη διαδικασία μετάβασης και περάσματος των νέων από την νεανική στην ενήλικη φάση της ζωής τους (Μαράτου-Αλιπράντη, 2010).

Κεφάλαιο 2ο: Φορείς κοινωνικοποίησης

Η έννοια «κοινωνικοποίηση» εμφανίζεται στις αρχές του 20ου αιώνα από τον Emile Durkheim, ο οποίος ανήκει στους θεμελιωτές της μοντέρνας Κοινωνιολογίας. Η έννοια αυτή αφορά τις συστηματικές επιδράσεις της παλαιάς γενιάς προς τη νέα και έχει ως σκοπό την ανάπτυξη εκείνων των χαρακτηριστικών στα παιδιά, που η κοινωνία θεωρεί απαραίτητα για την ένταξή τους σε αυτήν (Τσαρδάκης Δ., 1993). Σύμφωνα με μια άλλη άποψη για το τι είναι η κοινωνικοποίηση, ο Henri Pierson (στο Κοσμόπουλος, 1990) αναφέρει ότι είναι “η κοινωνική ενσωμάτωση” (l’ integration sociale) του παιδιού κατά τη διάρκεια της ανάπτυξής του, κατά την οποία του έχουν παρασχεθεί τα μέσα γνωστικής επικοινωνίας και σειρές γνώσεων και που έχει οδηγηθεί για να αποκτήσει κανόνες ζωής, συνήθειες, τρόπους σκέψης, χώρο – χρονικά πλαίσια, πεποιθήσεις και ιδανικά, σύμφωνα με το κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο έχει ανατραφεί. Συνεπώς, γίνεται αντιληπτό ότι η κοινωνικοποίηση δεν αφορά μόνο τα αποτελέσματα, δηλαδή την κοινωνική ενσωμάτωση, αλλά και τη διαδικασία μέσω της οποίας πραγματοποιείται η κατάκτηση της κοινωνικότητας από το παιδί. Με τη διαδικασία, σύμφωνα με τον Schaffer (1996), μεταβιβάζονται οι πεποιθήσεις τα ιδανικά και οι επιθυμητές μορφές συμπεριφοράς μιας κοινωνίας από το ένα άτομο στο άλλο. Τέλος, κατά τον Κιτσαρά (2001), η κοινωνικοποίηση είναι η κοινωνική μάθηση, η ένταξη, η ενσωμάτωση και τελικά η προσαρμογή του ατόμου στους κόλπους της κοινωνίας. Με λίγα λόγια, είναι η διαδικασία που απαιτείται, για να λάβει κάθε άτομο χωριστά την κοινωνική του υπόσταση, καθώς και τη συλλογική του ταυτότητα.

Επιπλέον, χρειάζεται να επισημανθεί ότι η κοινωνικοποίηση δεν αποτελεί μια μονοδιάστατη διαδικασία κατά τη διάρκεια της οποίας το άτομο είναι ένα παθητικό αντικείμενο που απλώς λαμβάνει την επιρροή της κοινωνίας. Αντίθετα, αποτελεί μια δυναμική διαδικασία στην οποία ο άνθρωπος δρα ως ζωντανός οργανισμός, στα πλαίσια πάντα της κοινωνίας, επηρεάζοντας με αυτόν τον τρόπο το περιβάλλον του, αλλά και διαμορφώνοντας εν τέλει τη ζωή του. Στην κοινωνικοποίηση ουσιαστικά, το άτομο και η κοινωνία συμπράττουν και κατά τη διάρκεια της ένας βιολογικός οργανισμός διαμορφώνεται σε μία κοινωνική προσωπικότητα, που αναπτύσσεται συνεχώς σε μια σχέση αλληλεπίδρασης με τις συνθήκες ζωής (Νόβα – Καλτσούνη,

2002). Οι Steinberg & Sheffield – Morris (2001), τονίζουν την πολυπλοκότητα της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης και επισημαίνουν με τη σειρά τους την αλληλεπίδραση μεταξύ κοινωνικού πλαισίου και γενετικών παραγόντων -γενετικών χαρακτηριστικών του ατόμου.

Όσον αφορά την αρχή της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης, αυτή πραγματοποιείται αμέσως μετά τη γέννηση του ατόμου και διαρκεί ουσιαστικά σε ολόκληρη τη ζωή του. Αυτό συμβαίνει καθώς οι πιέσεις για κοινωνικοποίηση συνεχίζονται κατά τη διάρκεια και της ενήλικης ζωής του ατόμου (Schaffer, 1996, Turner, 1989). Οι διαφορές που παρατηρούνται στην ένδυση, την κόμμωση και τα παιχνίδια των παιδιών, φανερώουν ότι οι γονείς συχνά διαφοροποιούν τα βρέφη τους ανάλογα με το φύλο τους από τη στιγμή που γεννιούνται. Επίσης, σημαντική ένδειξη της επικείμενης κοινωνικοποίησης αποτελεί και η ασυνείδητη – κυρίως- ανάπτυξη προσδοκιών και πεποιθήσεων εκ μέρους των γονέων ανάλογα με το φύλο του παιδιού τους, η οποία και στην ουσία κατευθύνει τις αντιδράσεις τους απέναντι στο βρέφος. Οι Cole & Cole (2001) τονίζουν ότι οι προσδοκίες των γονιών απέναντι στο νεογέννητο βρέφος αντανακλούν το γεγονός ότι το ανθρώπινο βρέφος δεν είναι μόνο βιολογικός οργανισμός αλλά και μια πολιτισμική οντότητα. Ένα βρέφος, από τη στιγμή που αποτελεί μέλος ενός κοινωνικού πολιτισμικού πλαισίου, αυτό δεν καθορίζεται μόνο από το βιολογικό φύλο του αλλά και από το αντίστοιχο κοινωνικό, δηλαδή από τη συμπεριφορά που αποδίδει η κοινωνία σε κάθε φύλο. Συχνά μάλιστα αποδεχόμαστε σε τέτοιο βαθμό την αξία και την έμφαση που αποδίδει ο πολιτισμός μας στις διαφορές στη συμπεριφορά, ώστε τελικά αυτές να θεωρούνται ότι είναι έμφυτες και όχι επίκτητες. Ακόμη, στη διαδικασία κοινωνικοποίησης του παιδιού εντάσσεται και η προσπάθεια των γονιών να προσαρμόσουν τους ρυθμούς ύπνου και φαγητού του βρέφους, σε αυτούς που οι ίδιοι κρίνουν ως πλέον κατάλληλους και οι οποίοι συμβαδίζουν με τους ρυθμούς ζωής του σπιτιού και της κοινότητας. Έτσι, λοιπόν, η δημιουργία προγράμματος ύπνου και φαγητού αποτελεί μια πολιτισμικά προκαθορισμένη πρακτική (π.χ. άλλες είναι οι διευθετήσεις ύπνου που υιοθετούν οι Αμερικανοί γονείς και άλλες οι Ιάπωνες), η οποία αποσκοπεί στο να προσδώσει στα παιδιά χαρακτηριστικά που η εκάστοτε κοινωνία επιδοκιμάζει και ενθαρρύνει (Cole & Cole, 2001).

Τέλος, είναι αναγκαίο να επισημανθεί ότι οι πιέσεις που ασκούνται στο παιδί για κοινωνικοποίηση, αυξάνονται σταθερά καθώς αυτό μεγαλώνει και η συμπεριφορά

των γονιών αλλάζει από την παροχή φροντίδας και παιχνιδιού, σε διδασκαλία και καθοδήγηση, ενθαρρύνοντας, ή αναστέλλοντας συμπεριφορές ανάλογα με το πόσο κατάλληλες θεωρούνται αυτές.

Ο άνθρωπος με τη γέννησή του είναι ένα εν δυνάμει κοινωνικό ον. Έχει δηλαδή κάποιες έμφυτες ικανότητες, που όμως δεν αναπτύσσονται, αν το παιδί που γεννιέται δεν μεγαλώνει μέσα σ' ένα κοινωνικό περιβάλλον, όπου βιώνει τον εαυτό του μαζί με τους άλλους και από το οποίο αντλεί συνεχώς κοινωνικές εμπειρίες. Η διαδικασία με την οποία «εξανθρωπίζεται» ο άνθρωπος ονομάζεται “Κοινωνικοποίηση”. Αποτελεί, λοιπόν, τη διεργασία ένταξης και ενσωμάτωσης του ατόμου σε ένα κοινωνικό σύνολο (Τσαούσης Δ., 1985).

Η κοινωνικοποίηση αρχίζει από τα πρώτα χρόνια της ηλικίας του ανθρώπου και κύριος φορέας της κοινωνικοποίησης αυτής αποτελεί η οικογένεια. Αργότερα, στην εφηβεία η οικογένεια δεν αποτελεί τον κύριο ή αποκλειστικό φορέα και έχει καταστεί ένας από περισσότερους φορείς κοινωνικοποίησης και μάλιστα σε πολλές περιπτώσεις δεν υφίσταται καν. Στη φάση αυτή, η οικογένεια αποτελεί ένα φορέα γενικής κοινωνικοποίησης που περιβάλλεται από επιμέρους φορείς γενικής ή εξειδικευμένης κοινωνικοποίησης. Τέτοιοι φορείς είναι οι άλλες πρωτογενείς ομάδες, και ιδιαίτερα η ομάδα των συνομηλίκων και το σχολείο. Η οικογένεια προσανατολίζει την κοινωνικοποίηση του παιδιού στους επιμέρους τομείς με άξονα την κοινωνική θέση που κατέχει ή την κοινωνική θέση που επιδιώκει για τα παιδιά της (Αραβαντινός κ.α., 1999).

Το άτομο συναναστρέφεται με άλλα άτομα και ομάδες. Έρχεται σε επαφή με τις αξίες, τους κανόνες, τους τρόπους συμπεριφοράς και τις δεξιότητες, τις οποίες οικειοποιείται από νωρίς και, συνειδητά ή ασυνείδητα, διαμορφώνει τη συμπεριφορά του σύμφωνα με αυτές (Φεντ Χ., 1976). Με τη διαδικασία αυτή το άτομο εντάσσεται στο κοινωνικο-πολιτιστικό του περιβάλλον και γίνεται ικανό και άξιο να δημιουργεί μέσα σ' αυτό (Λαμπίρη-Δημάκη Ι., 1974).

Η διαδικασία της κοινωνικοποίησης δεν αποτελεί ένα στατικό ή παροδικό γεγονός, αντίθετα αποτελεί μια διαδικασία που διαρκεί όσο και η ζωή του ατόμου. Αυτό συμβαίνει αφού το άτομο καλείται διαρκώς να ενταχθεί σε νέες ομάδες, να ενστερνιστεί νέες αξίες και μορφές συμπεριφοράς αλλά και νέους ρόλους (Πυργιωτάκης, 1989).

Σύμφωνα με τον Τερλεξή (1999), η κοινωνικοποίηση ορίζεται ως η διαδικασία με την οποία: α) το άτομο αναπτύσσει και διαμορφώνει την προσωπικότητά του διαμέσου των γνώσεων, των εμπειριών και γενικά της επαφής του με ένα μέρος του πολιτιστικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο γεννιέται και ανατρέφεται, και β) τα πολιτιστικά στοιχεία, που συνθέτουν έναν πολιτισμό, μεταβιβάζονται από τη μια γενιά στην άλλη.

Επομένως, κοινωνικοποίηση από την πλευρά του ατόμου, δηλαδή η«ατομοκεντρική», είναι η διαδικασία με την οποία το άτομο μαθαίνει τα πρότυπα συμπεριφοράς και τους ρόλους. Αυτό το καταφέρνει μέσα: α) από τους μηχανισμούς ανάδρασης που διαθέτει, δηλαδή της ικανότητάς του να ρυθμίζει τη μελλοντική συμπεριφορά του με βάση την εμπειρία για την προβλεπόμενη ενέργεια του άλλου κατόχου θέσης και β) της δράσης που αναπτύσσει για να απαντήσει σε αυτά η κοινωνία απευθύνει προς αυτό. Αφομοιώνει τα πρότυπα συμπεριφοράς και τους ρόλους της κοινωνίας, έτσι ώστε να γίνουν κανόνες στη προσωπική του ζωή και με αυτόν τον τρόπο αποκτά την κοινωνική του υπόσταση και ταυτότητα. Εντάσσει τον εαυτό του σε σύνολα και κατηγορίες και κάνει δική του την κοινωνική κληρονομιά του συνόλου στο οποίο θέλει να ανήκει (Λυμπέρης, 2013).

Έχει επικρατήσει ως ευρύτερα αποδεκτό ότι η κοινωνικοποίηση είναι μια διαδικασία που εκτυλίσσεται σε διαδοχικές φάσεις και η καθεμιά έχει τη δική της διάρκεια και ακολουθία. Η επικρατέστερη διάκριση είναι ανάμεσα σε πρωτογενή και δευτερογενή κοινωνικοποίηση. Έτσι, λοιπόν, σύμφωνα με τον Τσαούση (1985), η πρωτογενής κοινωνικοποίηση είναι εκείνη που συντελείται κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του ατόμου, και στην οποία βασικός φορέας άσκησης της είναι η οικογένεια. Συνεπώς, εντοπίζεται στην βρεφική και νηπιακή ηλικία του παιδιού. Ενώ κατά την διάρκεια της δευτερογενούς κοινωνικοποίησης, η το σχολείο και άλλοι φορείς συμβάλλουν στην κοινωνικοποίηση του ατόμου.

2.1. Πρωτογενής κοινωνικοποίηση

Παρά τις σημαντικές μεταβολές που συμβαίνουν στην κοινωνία και στο περιβάλλον, η οικογένεια συνεχίζει να θεωρείται ένας από τους πιο σημαντικούς θεσμούς που συμβάλλουν στην κοινωνικοποίηση. Μέσω της οικογένειας, καθώς και των σχέσεων αλληλεπίδρασης που υπάρχουν μεταξύ των ατόμων που απαρτίζουν το

οικογενειακό περιβάλλον, το παιδί κατορθώνει να διαμορφώσει μια αντίληψη σχετικά με αυτό που θεωρείται κοινωνικά αποδεκτό ή μη αποδεκτό. Στην προσπάθεια του να μιμηθεί ή να ταυτιστεί με τα άτομα του περιβάλλοντος του και να αφομοιώσει τις αξίες και τα πρότυπα που τα άτομα αυτά έχουν εσωτερικεύσει, σιγά-σιγά μέσα το άτομο θα προσπαθήσει να ενταχθεί μέσα στο κοινωνικό σύνολο. Η μετάδοση αυτών των αξιών, κανόνων και μορφών συμπεριφοράς μπορεί να γίνει ύστερα από μεθοδευμένη και συνειδητή προσπάθεια των ατόμων που προαναφέρθηκαν ή και κάποιες φορές ασυναίσθητα, χωρίς οι ίδιοι να το καταλάβουν (Τσαούσης, 1985). Στην παιδική ηλικία, η οικογένεια αποτελεί τον πρώτο φορέα κοινωνικοποίησης του παιδιού. Η φροντίδα που παρέχεται, οι τροφές και γενικότερα οι συνήθειες που υιοθετεί η οικογένεια επηρεάζουν τις συνήθειες του ατόμου για την υπόλοιπη ζωή του. Η οικογένεια, στην πρώτη αυτή ηλικία, αποτελεί τον πιο σημαντικό και ίσως τον μοναδικό φορέα κοινωνικοποίησης (Binh, 2012).

Στο σημείο αυτό, χρειάζεται να τονιστεί ο ρόλος της μητέρας στην κοινωνικοποίηση του παιδιού. Έτσι, από μια σειρά από έρευνες προκύπτει η καθοριστική σχέση μεταξύ μητέρας – παιδιού τόσο για την αρχική επιβίωση του, καθώς το βρέφος είναι απόλυτα εξαρτημένο από τη μητέρα σε σχέση με τις ανάγκες του, όσο και για την ανάπτυξη των πρώτων συναισθηματικών δεσμών οι οποίοι με τη σειρά τους θα επηρεάσουν σε μεγάλο βαθμό -καθορίζοντας μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις - την εξέλιξη των μεταγενέστερων κοινωνικών σχέσεων του. Ο Freud (2005) υπέδειξε τον πρωταρχικό ρόλο της σχέσης μητέρας- παιδιού τονίζοντας κυρίως τη σημασία των πρώτων συναισθηματικών δεσμών του βρέφους με το άμεσο περιβάλλον του. Προς την ίδια κατεύθυνση κινήθηκε και ο Simmel (στο Raymond-Rivier, 1989), στο οποίο αναφέρεται στη δυάδα (μητέρας –παιδιού), στην οποία θα μπορούσε να αναζητηθεί το σπέρμα κάθε μεταγενέστερης ανάπτυξης των κοινωνικών σχέσεων.

Ο Lebonici (όπως αναφέρεται στο Maccoby (1997), στην προσπάθεια του να περιγράψει το ρόλο της μητέρας ως αντικείμενο που εμπνέει ασφάλεια στο βρέφος, ισχυρίζεται ότι με τη βοήθεια των θετικών σημάτων που “απορρέει” από το ασυνείδητο της μητέρας, το βρέφος θα ενδοπροβάλει την εικόνα του εαυτού του. Με λίγα λόγια, θα αισθάνεται τον εαυτό του ως καλό γιατί αισθάνεται και τη μητέρα του καλή. Μάλιστα, καθώς το παιδί μεγαλώνει και σταθεροποιεί την αντικειμενότητα σχέσης, θα αισθάνεται καλό γιατί η μητέρα του το αγαπάει, στη συνέχεια στην πορεία,

με την εσωτερίκευση του αισθήματος αυτού, θα εδραιώσει την αυτοεκτίμησή του αλλά και το αίσθημα της προσωπικής αξίας του. Αντίθετα, σε περίπτωση που υποστεί αποχωρισμός από τη μητέρα ή υφίσταται ανικανότητά να λειτουργήσει ως αντικείμενο που εμπνέει ασφάλεια, θα κάνει το βρέφος ένα παιδί, και αργότερα ένα άτομο, το οποίο θα είναι ανασφαλές, αυτοϋποτιμώμενο με συμπλέγματα κατωτερότητας.

Η Γεωργίου - Nilsen (2002) μάλιστα, επισημαίνει ότι με τη μετάβαση από τη δυαδική σχέση (δηλαδή της μητέρας με το παιδί) σε μία τριγωνική σχέση, στην οποία το παιδί δε βρίσκεται στο απόλυτο κέντρο του κύκλου της οικογένειας, αλλά γίνεται πλέον το μέλος ενός συστήματος με τρεις ή περισσότερους πόλους. Στο σημείο αυτό είναι που ουσιαστικά άρχεται η διαδικασία της κοινωνικοποίησης.

Ως μέλος της οικογένειας το παιδί θα καλύψει τη σημαντική ανάγκη του "ανήκειν", δηλαδή ότι ανήκει κάπου (Χαραλαμπίδης, 1987), όμως παράλληλα θα αντιληφθεί ότι αποτελεί και μέρος και ενός κοινωνικού συνόλου, ρόλος ο οποίος όμως περιλαμβάνει δικαιώματα αλλά και υποχρεώσεις. Σε αυτό το νέο ρόλο κύριοι μεσολαβητές αναδεικνύονται οι γονείς, οι οποίοι θα εισάγουν το παιδί στην κοινωνία και οι οποίοι θα φροντίσουν να του μεταδώσουν τους τρόπους συμβίωσης και τους κανόνες συμπεριφοράς που είναι αποδεκτοί σύμφωνα πάντα με το δικό τους κοινωνικό – πολιτισμικό πλαίσιο. Αυτό θα υλοποιηθεί με το να κατανοήσουν την έννοια των δικαιωμάτων και των ευθυνών, βοηθώντας το έτσι να κατανοήσει τον πολιτισμό, τις παραδόσεις που έχει η κοινωνία του και τέλος, να γνωρίσει τους κοινωνικούς ρόλους και τα κοινωνικά πρότυπα που θα πρέπει να αποδεχθεί ώστε να ενταχθεί ομαλά στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Οι γονείς με τη μεταβίβαση αυτών των στοιχείων, αλλά κυρίως με την επιτυχή εσωτερίκευση τους από μέρους των παιδιών, επιτυγχάνουν, τον πολιτισμικό στόχο, δηλαδή έναν από τους τρεις κύριους στόχους που αφορούν στην ανατροφή των παιδιών τους, σύμφωνα με τον Robert Le Vine (1988) (στο Cole & Cole, 2001). Αυτό σημαίνει ότι οι γονείς εξασφαλίζουν ότι τα παιδιά θα αποδεχτούν τις βασικές πολιτισμικές αξίες της ομάδας στην οποία ανήκουν.

2.2. Δευτερογενής κοινωνικοποίηση

Η δευτερογενής κοινωνικοποίηση δεν συντελείται μόνο μέσα στην οικογένεια, αλλά και στο περιβάλλον έξω από αυτήν. Στο στάδιο αυτό, δηλαδή που το άτομο

εισέρχεται σε ομάδες έξω από την οικογένεια, το παιδί διαμορφώνει στάσεις, αντιλήψεις και συμπεριφορές και με τον τρόπο αυτό εντάσσεται τελικά στο κοινωνικό σύνολο. Μάλιστα, στη φάση αυτή είναι που το παιδί δέχεται τις επιδράσεις περισσότερων φορέων κοινωνικοποίησης. Αυτοί είναι οι ακόλουθοι:

➤ *Το σχολείο*

Το σχολείο, κατέχει αναμφισβήτητα σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού και στην κοινωνική του τοποθέτηση. Το σχολικό σύστημα, βασικός φορέας μιας συγκεκριμένης ιδεολογίας, επιδρά και επηρεάζει σημαντικά στην τελική διαμόρφωση της προσωπικότητάς του. Οι σχολικοί μηχανισμοί ασκούν και άλλες λειτουργίες καθοριστικές για το άτομο, όπως τη λειτουργία της επιλογής, όπου το σχολείο αξιολογεί, επιλέγει και κατανέμει τους μαθητές στην κοινωνική ιεραρχία, με βάση κάποια κριτήρια που θεσπίζουν αυτοί που διαμορφώνουν την εκπαιδευτική πολιτική της ώρας. Τα πορίσματα της κοινωνιολογικής έρευνας έχουν δείξει ότι η σχολική κοινωνικοποίηση βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την οικογενειακή κοινωνικοποίηση και ότι η σχολική επιτυχία ή αποτυχία του μαθητή είναι προϊόν όχι μόνο της σχολικής αλλά κυρίως της οικογενειακής κοινωνικοποίησης, γεγονός που επιβεβαιώνει ότι η διαδικασία αυτή είναι αδιάσπαστη και ενιαία (Πυργιωτάκης Ι., 1989).

Το σχολείο, θεωρείται ο σημαντικότερος θεσμός κοινωνικοποίησης μετά την οικογένεια. Με την είσοδο του στο σχολείο, το παιδί απομακρύνεται από το κλειστό περιβάλλον της οικογένειας ενώ αρχίζει να αναλαμβάνει ευθύνες. Παράλληλα το παιδί αρχίζει σιγά-σιγά να γίνεται «ανεξάρτητο» άτομο σε ότι αφορά την οικογένεια του, αφού πλέον απουσιάζει αρκετές ώρες από αυτήν. Μέχρι την στιγμή αυτή, το παιδί δεν έχει ξεκαθαρίσει ακόμα ποιες είναι οι μορφές συμπεριφοράς που είναι αποδεκτές από την κοινωνία και ποιες όχι. Το σχολείο είναι αυτό που θα του «μάθει» τους θεσμούς, τους κανόνες αλλά και τις αξίες, ώστε να μπορέσει τελικά να ξεκαθαρίσει μέσα του ποιο είναι το καλό και ποιο το κακό, αλλά και να ξεχωρίζει το πρέπον από το μη πρέπον. Το σχολείο μεταβιβάζει κοινές αξίες, κανόνες και πρότυπα συμπεριφοράς, δηλαδή με λίγα λόγια μεταβιβάζει την κοινή πολιτισμική κληρονομιά του ατόμου, συμβάλλοντας με αυτόν τον τρόπο στην διατήρηση της κοινωνικής συνοχής, αλλά και στην αναπαραγωγή του συστήματος. Αποτελεί το μέσο εκείνο που συμβάλει στην πειθάρχηση του υποκειμένου και παράλληλα συμμετέχει στον έλεγχο της δράσης του (Τσαούσης, 1985).

Σύμφωνα με τον Τσαούση (1985) το σχολείο:

- Μεταδίδει στο παιδί τα θεμελιώδη στοιχεία της κουλτούρας του, τα οποία και έχουν αναπτυχθεί στην κοινωνία που ζει και αναπτύσσεται.
- Παρέχει στο παιδί την δυνατότητα διεύρυνσης των φιλικών του σχέσεων.
- Παρέχει στο παιδί τη δυνατότητα να διευρύνει τα πρόσωπα που είναι σημαντικά και αναγκαία για την διερεύνηση για την κοινωνικοποίηση του.
- Επιτρέπει στο παιδί να έρθει σε επαφή και τελικά να μάθει τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί και συγκροτείται το κοινωνικό σύστημα.
- Διδάσκει το ομαδικό πνεύμα, το οποίο στηρίζεται σε ένα γενικά αποδεκτό σύστημα αρχών.

➤ *Το παιχνίδι*

Στο παιχνίδι, το παιδί μπορεί να μεταφέρει πλευρές του πραγματικού του κόσμου, ενώ συχνά γίνεται και το αντίστροφο, δημιουργώντας έτσι ή μεταβάλλοντας τον πραγματικό κόσμο, σε έναν κόσμο της φαντασίας, το φανταστικό δηλαδή. Το παιδί ενεργεί χωρίς την «παρεμβολή» των μεγάλων και συνεπώς έχει την δυνατότητα να κάνει τις δικές του παρεμβάσεις και να λύσει μόνο του τα προβλήματα του. Συμβαίνει συνήθως ο τρόπος που παίζουν τα παιδιά, καθώς και τα παιχνίδια που επιλέγουν να παίξουν να εξαρτώνται από τις αξίες και τα πρότυπα συμπεριφοράς που έχουν αφομοιώσει στα πλαίσια της οικογενειακής κοινωνικοποίησης. Αυτό συμβαίνει γιατί μέσα σε αυτά τα παιδιά αναλαμβάνουν διάφορους ρόλους που εν τέλει τους υποδύονται, τους μιμούνται, ενώ βλέπουν και τον εαυτό τους μέσα από τα μάτια των άλλων. Γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό ότι τα παιχνίδια δεν είναι ίδια για όλα τα άτομα, αλλά εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από την νοητική ικανότητα του κάθε παιδιού και από την ηλικία στην οποία βρίσκεται. Επιπλέον, ανάλογα και με την ανάπτυξη του κάθε παιδιού, τα παιχνίδια γίνονται πιο σύνθετα, οργανωμένα και διέπονται από κανόνες, σύμφωνα με τους οποίους το παιδί πρέπει να ενεργεί. Το οργανωμένο παιχνίδι, δηλαδή το παιχνίδι με κανόνες, δεν αποτελεί ένα μόνο τρόπο διασκέδασης, αλλά και έναν τρόπο πραγματικότητας και εξερεύνησης. Σε αυτά τα παιχνίδια, το παιδί μαθαίνει να συνεργάζεται, να διαπραγματεύεται, να λαμβάνει υπόψη του τους άλλους, να χάνει αλλά και να κερδίζει (Τσαούσης, 1985).

➤ *Το επάγγελμα*

Η κοινωνικοποίηση μέσα από το επάγγελμα αποτελεί τη διαρκή διαδικασία της διαμόρφωσης της δομής της προσωπικότητας του ατόμου σύμφωνα με τις απαιτήσεις, όπως αυτές προκύπτουν από τη διαδικασία παραγωγής. Και σε αυτή την περίπτωση, ακολουθείται η ίδια διαδικασία, όπως και στη σχολική κοινωνικοποίηση. Μέρος της επαγγελματικής κοινωνικοποίησης είναι από τη μία η απόκτηση δεξιοτήτων και γνώσεων, και από την άλλη είναι η σημασία της εργασιακής απασχόλησης ως προς την αναπαραγωγή του εργαζόμενου, δηλαδή την κοινωνική συμπεριφορά που έχει έξω από την εργασία του και συνεπώς τις θέσεις του απέναντι σε άλλους τομείς της ζωής (Καζάζη Μ., 2000).

➤ *Οι ομάδες ως φορείς κοινωνικοποίησης*

Όταν αναφερόμαστε στην έννοια ομάδα, εννοούμε έναν αριθμό προσώπων, τα οποία σχετίζονται μεταξύ τους αφού έχουν κοινά γνωρίσματα, ιδιότητες ή ενδιαφέροντα. Τα πρόσωπα αυτά μάλιστα για ορισμένη χρονική διάρκεια βρίσκονται σε αλληλεπίδραση, η οποία και εξελίσσεται σε σχέση αλληλεξάρτησης των μελών της ομάδας.

Ο ρόλος των ομάδων είναι σημαντικός για την κοινωνικοποίηση των ατόμων που συμμετέχουν σε αυτές. Διακρίνονται σε δύο ακόλουθες κατηγορίες:

1. Οι τυπικές ομάδες με τις οργανωμένες σχέσεις, όπως η οικογένεια, η σχολική τάξη, ένας σύλλογος, μια οργάνωση κ.λ.π. που είναι δηλαδή θεσμοθετημένα σύνολα και λειτουργούν σε κάποια νομική βάση. Οι ομάδες αυτές απαρτίζονται από πρόσωπα με κοινά ενδιαφέροντα και κοινές επιδιώξεις. Μάλιστα, αν και υφίστανται αλλαγές στα μέλη τους, η ύπαρξή τους διατηρείται για πολλές γενιές.

2. Οι άτυπες ομάδες, όπως είναι οι ομάδες των συνομηλίκων. Χαρακτηριστικό των ομάδων αυτών είναι οι ελεύθερες, γνήσιες σχέσεις και οι στενοί δεσμοί που αναπτύσσονται ανάμεσα στα μέλη τους. Ο σύγχρονος άνθρωπος έχει έντονη την τάση αλλά και την ανάγκη να συμμετέχει σε τέτοιες ομάδες, καθώς αυτές σχηματίζονται ελεύθερα και αβίαστα και στηρίζονται στη συμπάθεια ή και στη συμπληρωματικότητα των μελών τους. Στις χώρες μάλιστα με επιταχυνόμενο εκσυγχρονισμό, η παρουσία τέτοιων ομάδων είναι συχνότερη και έχουν μεγαλύτερη κοινωνικοποιητική αποτελεσματικότητα.

Ολοκληρώνοντας την αναφορά στις ομάδες ως φορείς κοινωνικοποίησης, χρειάζεται να επισημανθεί ότι οι κοινές αντιλήψεις και εμπειρίες που διαμορφώνονται στα πλαίσια της ομάδας βοηθούν σημαντικό το άτομο να οργανώσει την συμπεριφορά του, να της προσδώσει ένα κοινωνικό χαρακτήρα, αλλά και ίσως να αλλάξει κάποια ήδη υιοθετημένα πρότυπα συμπεριφοράς ή ακόμα και να δοκιμάσει νέα μοντέλα. Ειδικότερα για τις ομάδες των παιδιών, σκοπός τους είναι η απομάκρυνση από σχήματα ενηλίκων (οικογένεια, σχολείο). Σε αυτές τις ομάδες μάλιστα το παιδί δεν θα βρίσκεται κάτω από τον απόλυτο-άμεσο έλεγχο των ενηλίκων- κηδεμόνων, γεγονός που θα συμβάλλει ώστε να υιοθετήσει και άλλες μορφές συμπεριφοράς τις οποίες μέσα στην οικογένεια ή στο σχολείο του θα αναγκαζόταν να απωθήσει. Οι φίλιες με τους συνομηλίκους εξάλλου επιδρούν και στην ανάπτυξη αλλά και στην ολοκλήρωση της προσωπικότητας του ατόμου. Τέλος, θα το βοηθήσουν να δει την εικόνα του εαυτού του μέσα από τις σχέσεις που έχει αναπτύξει με τους ομοίους του (Τσαούσης, 1985).

➤ Τα μέσα μαζικής επικοινωνίας (ΜΜΕ)

Σύμφωνα με τον Τσαούση (1985), η δύναμη των φορέων κοινωνικοποίησης μετατοπίστηκε τις τελευταίες δεκαετίες στα μέσα μαζικής επικοινωνίας, τα οποία και κυριαρχούν στη ζωή των παιδιών. Έτσι, λοιπόν, μπορούμε να πούμε ότι τα ΜΜΕ έγιναν κυρίαρχοι κοινωνικοποιητικοί μηχανισμοί καθώς κατέχουν σημαντικούς ρόλους στην καθημερινότητα των ατόμων, οι οποίοι είναι να:

- ✓ Ενημερώνουν για τους κοινωνικούς ρόλους.
- ✓ Παρουσιάζουν επιλεκτικά ένα σύστημα αξιών.
- ✓ Παρέχουν πλαίσια ατομικής και ομαδικής ταύτισης.
- ✓ Δίνουν μια εικόνα του κόσμου γενικά.
- ✓ Καθορίζουν τις γνωστικές παραμέτρους.

Κεφάλαιο 3ο – Οικογένεια

3.1. Η έννοια της οικογένειας

Η οικογένεια ως θεσμός αποτελεί το πρωταρχικό και, εκτός από σπάνιες περιπτώσεις, το ισχυρότερο σύστημα στο οποίο μπορεί να ανήκει το άτομο (Goldenberg & Goldernberg, 2012; Galvin, Braithwaite & Bylund, 2015; Walsh, 2015). Μάλιστα, η οικογένεια αποτελεί το σημαντικότερο θεσμό της κοινωνίας, το πιο ζωντανό της κοινωνικό κύτταρο. Θα λέγαμε, λοιπόν, ότι είναι η κοινωνία η ίδια σε μικρογραφία.

Η οικογένεια (απομονωμένη, με διακριτά όρια, υποστηρικτική κ.ά.) θεωρείται ως μια μονάδα που λειτουργεί με δικούς της κανόνες λειτουργίας. Αυτή η οικογενειακή κουλτούρα καθορίζει τον τρόπο με τον οποίο τα μέλη σχετίζονται μεταξύ τους, διαμορφώνουν τις προσδοκίες τους, διανέμουν τους ρόλους τους και δίνουν νόημα στις σχέσεις τους (Galvin, Braithwaite & Bylund, 2015).

Συνεπώς, πρόκειται για μια φυσική ομάδα ατόμων, ενωμένων που έχουν με μια διπλή βιολογική σχέση: α) την αναπαραγωγή, η οποία προσφέρει συστατικά στοιχεία της ομάδας· και β) τους περιβαλλοντικούς όρους διαβίωσης, οι οποίοι και είναι απαραίτητοι για την ανάπτυξη των νέων, χάρη των οποίων διατηρείται η ομάδα. Βέβαια, για να θεωρηθεί ένα σύνολο ανθρώπων οικογένεια, δεν είναι απαραίτητο να υπάρχει μεταξύ όλων των μελών βιολογική σχέση, καθώς μπορεί να υφίσταται η ύπαρξη παιδιών από άλλους γάμους, υιοθεσίες κλπ (Bott & Spillius, 2014).

Κατά τον Lacan (1990 στο Plastow, 2014) τα κύρια χαρακτηριστικά της οικογένειας που μπορούν να αναφερθούν είναι τα εξής:

- ο τρόπος οργάνωσης της οικογενειακής εξουσίας,
- οι νόμοι της μετάδοσής της,
- η έννοια των απογόνων και
- η έννοια της συγγένειας, με τις οποίες συνάπτονται οι νόμοι της κληρονομικής μεταβίβασης και της διαδοχής, οι στενές σχέσεις μεταξύ των μελών της.

Ο ορισμός του Popenoe για την οικογένεια (1988, στο Zimmerman, 2014)

διαφοροποιείται σε τρία βασικά σημεία σε σχέση με τον «παραδοσιακό» ορισμό της οικογένειας του Μάρντοκ, σύμφωνα με τον οποίο η οικογένεια ως «μια κοινωνική ομάδα που χαρακτηρίζεται από την κοινή κατοικία, την οικονομική συνεργασία και την αναπαραγωγή». Σύμφωνα, λοιπόν, με τον ορισμό του Popenoe η οικογένεια «περιλαμβάνει ενήλικες και των δύο φύλων, τουλάχιστον δύο εκ των οποίων διατηρούν μια κοινωνικά αποδεκτή σεξουαλική σχέση και ένα ή περισσότερα παιδιά» (Coontz, 2016). Με λίγα λόγια λοιπόν, ο Popenoe θεωρεί για να υπάρχει μια οικογένεια αρκεί ένας γονιός και ένα παιδί, ως τον ελάχιστο αριθμό των μελών της οικογένειας. Επίσης, δέχεται ότι οι δύο γονείς δεν είναι απαραίτητο να είναι παντρεμένοι.

Μία άλλη άποψη είναι αυτή του Εθνικού Οργανισμού Κοινωνικών Λειτουργιών των Η.Π.Α. (Σαλμοντ, 2004), σύμφωνα με τον οποίο η οικογένεια αποτελείται από μια ομάδα δύο ή περισσότερων ατόμων που αυτοπροσδιορίζονται ως οικογένεια και κατά τη διάρκεια της ζωής τους αναλαμβάνουν κάποιες υποχρεώσεις που είναι ευρύτερα αποδεκτές και οι οποίες συνιστούν ουσιώδη συστατικά των οικογενειακών συστημάτων. Η οικογένεια αποτελεί μια συνεκτική ομάδα που στηρίζεται σε λειτουργίες οι οποίες ενισχύουν αμοιβαία η μία την άλλη και που ταυτόχρονα αποβλέπει στην ικανοποίηση των σεξουαλικών και γενετήσιων αναγκών, αλλά και στη μετάδοση των πολιτισμικών αξιών (Σαλμοντ, 2004).

Η οικογένεια, όντας μια πρωτογενής ομάδα, ασκεί κάποιες λειτουργίες για τα μέλη της που έχουν ως στόχο την επιβίωση, την ανάπτυξη και την προσαρμογή τους στην κοινωνία που συνεχώς εξελίσσεται και μεταβάλλεται.

Οι λειτουργίες που ασκεί η οικογένεια είναι οι ακόλουθες:

- Η αναπαραγωγική λειτουργία
- Η ψυχολογική λειτουργία. Πρόκειται για τη λειτουργία που εξασφαλίζει στα μέλη της οικογένειας συναισθήματα, όπως αποδοχή, στήριξη, αγάπη και στοργή.
- Η οικονομική λειτουργία. Παλιότερα, ο ρόλος της κάθε οικογένειας ήταν παραγωγικός, αφού η ίδια παρήγαγε τα αγαθά που καταλάωνε. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια ο ρόλος της είναι καταναλωτικός (Μυλωνάκου- Κέκε, 2009).

Σύμφωνα με τον Le Vine(1988) οι στόχοι της οικογένειας είναι οι ακόλουθοι τρεις:

1. Ο στόχος της επιβίωσης. Από αυτόν προκύπτει η εξασφάλιση της επιβίωσης των παιδιών, με φροντίδα την υγεία και την ασφάλειά τους.
2. Ο οικονομικός στόχος. Οι γονείς επιδιώκουν τα παιδιά τους να αποκτήσουν γνώσεις και δεξιότητες ώστε μελλοντικά να καταστούν οικονομικά παραγωγικοί πολίτες.
3. Ο πολιτισμικός στόχος. Με τον στόχο αυτό τονίζεται η προσπάθεια που καταβάλλουν οι γονείς ώστε τα παιδιά τους να αποκτήσουν βασικές πολιτισμικές αξίες της ομάδας στην οποία ανήκουν.

Οι τρεις αυτοί στόχοι εμφανίζονται παγκοσμίως σε όλους τους πολιτισμούς. Ωστόσο παρατηρούνται διαφορές ως προς τον τρόπο εκπλήρωσής τους. (Cole, 2001).

Συνοψίζοντας, αυτό που χαρακτηρίζει την οικογένεια είναι το γεγονός ότι λειτουργεί ως μια ομάδα τριών ή περισσότερων μελών. Μάλιστα, τα χαρακτηριστικά της είναι ο καταμερισμός της εργασίας, η διαδικασία λήψης αποφάσεων και η ιεραρχία της εξουσίας. Τα στοιχεία αυτά διακρίνονται στην εφαρμογή των ρόλων που αναλαμβάνουν τα μέλη της οικογένειας (Ζαφείρης, Ζαφείρη & Μουζακίτης, 1999).

Όσον αφορά συγκεκριμένα την ελληνική οικογένεια στη σύγχρονη κοινωνία διαθέτει συμβατική μορφή. Συγκεκριμένα, πρόκειται για τη συζυγική. Η σύγχρονη ελληνική οικογένεια αποτελείται από τους συζύγους και τα παιδιά τους ή το παιδί τους. Διαβιώνουν ανεξάρτητα από τις δικές τους οικογένειες και τους λοιπούς συγγενείς και δε συμφωνούν με τον παραδοσιακό τύπο εξαρτημένης συζυγικής οικογένειας.

3.2. Η οικογένεια ως σύστημα

Κατά την δομική σχολή των οικογενειακών συστημάτων, οι οικογένειες παρουσιάζουν σαφή δομή (Minuchin, 1985; Kahn, Barton & Fellows, 2013). Και αυτό συμβαίνει γιατί στην περίπτωση που η οικογένεια δεν έχει δομή, δεν είναι σε θέση να αντιμετωπίσει προβλήματα που είτε εμφανίζονται στο εσωτερικό της, είτε προέρχονται από εξωτερικές πηγές. Προκύπτει λοιπόν ότι όλα τα μέλη της οικογένειας αλληλεπιδρούν μεταξύ τους. Ωστόσο, η αλληλεπίδραση του κάθε μέλους της οικογένειας δεν μπορεί να εξεταστεί ή να μελετηθεί απομονωμένα από το γενικότερο πλαίσιο-σύστημα της οικογένειας. Οι οικογένειες αναπτύσσουν δομές με

σκοπό να εκπληρώσουν τους ρόλους τους (Minuchin, 1985).

Μια ιδιαίτερα σημαντική δομή είναι οι κανόνες που καθορίζουν τον τρόπο συσχέτισης των μελών της οικογένειας, δηλαδή το πώς σχετίζονται μεταξύ τους. Ο πατέρας ή η μητέρα, για παράδειγμα, αποκτούν διαφορετικούς ρόλους ανάλογα με τη σχέση, όπως ως σύντροφος, ως πατέρας, ως μητέρα, ως αρχηγός, ως φίλος-η κ.ο.κ. Γίνεται κατανοητό ότι οι κανόνες που ρυθμίζουν αυτές τις διαφορετικές σχέσεις διαφέρουν μεταξύ τους. Ωστόσο, η κάθε σχέση διέπεται από φανερούς και συγκαλυμμένους κανόνες.

Η συμπεριφορά του ατόμου και η προσωπικότητά του, και κατ' επέκταση τα τυχόν προβλήματα του, θεωρείται ως αποτέλεσμα αλληλεπιδράσεων με άλλες ενότητες του πλαισίου στο οποίο ανήκει το άτομο, αλλά και με άλλα πλαίσια στα οποία εντάσσεται. Οι αξιολογήσεις του ατόμου για το τι είναι καλό ή κακό πραγματοποιούνται πάντα σε σχέση με το πλαίσιο του. Τα σημαντικά στοιχεία για τις αξιολογήσεις αυτές είναι η χρησιμότητα και η λειτουργικότητα. Καμιά από αυτές τις έννοιες δεν μπορεί να αξιολογηθεί έξω από το πλαίσιο-σύστημα στο οποίο υπάγονται (Becvar, 2003).

Λόγω της δυναμικής αλληλεξάρτησης όλων των ενοτήτων που διαμορφώνουν ένα σύστημα, η έννοια της «αιτίας» καταργείται. Το Α επηρεάζει το Β αλλά και το Β επηρεάζει το Α σε μια αμοιβαία σχέση. Σύμφωνα με τον Becvar (2003), παρατηρούμε ότι κάθε σύστημα επηρεάζει και επηρεάζεται από κάθε άλλο σύστημα και κάθε άτομο επηρεάζει και επηρεάζεται από κάθε άλλο άτομο. Κατανοούμε τους εαυτούς μας ως μέλη μιας κοινωνίας του κόσμου και βλέπουμε αλληλοσχετίσεις σε κάθε επίπεδο του συστήματος. Αποτελεί αναμφισβήτητο γεγονός ότι ένα από τα οφέλη που απορρέουν από τη συστημική θεωρία/κυβερνητική είναι ότι αυξάνεται η επίγνωση αυτών των διαφορετικών επιπέδων, η ίδια όμως επίγνωση αποτελεί και μια ματαίωση. Η αναγνώριση του όλου απαιτεί την επίγνωση ότι δεν είμαστε παρά ένα μικρό μέρος αυτού του όλου (Becvar & Becvar, 2003).

Ο Minuchin (1985) επισήμανε ένα επιπλέον σύνολο στοιχείων τα οποία συνδυάζονται για να καθορίσουν την οργάνωση της κάθε οικογένειας, αλλά και το στυλ των αλληλεπιδράσεών της. Σχετικά με τα υποσυστήματα, αυτά είναι μικρές μονάδες μέσα στην οικογένεια και έχουν μεταξύ τους ένα κοινό στοιχείο. Ένα άτομο

μπορεί να ανήκει ταυτόχρονα σε πολλά υποσυστήματα. Ανάμεσα στα υποσυστήματα υπάρχουν όρια, όπως το ίδιο συμβαίνει και στην οικογένεια και τον εξωτερικό κόσμο. Σύμφωνα με τον Minuchin (1985), τα όρια αυτά χρειάζεται να είναι καθορισμένα με σαφή τρόπο, έτσι ώστε τα υποσυστήματα να είναι σε θέση να επιτελέσουν τις εξειδικευμένες λειτουργίες τους, να αναπτύξουν την αναγκαία αυτονομία αλλά και το αίσθημα του ανήκειν. Προκύπτουν προβλήματα στην περίπτωση που τα όρια μέσα στην οικογένεια τίθενται με λάθος τρόπο. Οι στόχοι που τίθενται στην οικογενειακή δομή είναι να μεταβληθεί η δυναμική της και να παρέχονται νέοι εναλλακτικοί τρόποι για την επίλυση των προβλημάτων της και των αλληλεπιδράσεων της (Nichols, 2010).

Στην περίπτωση που υπάρχουν συγκεχυμένα όρια, οι πληροφορίες διαχέονται εύκολα ανάμεσα στα υποσυστήματα. Σε αυτές τις περιπτώσεις τα μέλη της οικογένειας έχουν πολύ στενή σχέση μεταξύ τους (Winek, 2009). Η σχέση τους μάλιστα κάποιες φορές μπορεί να είναι τόσο στενή που τελικά να οδηγήσει σε μια κατάσταση υπερβολικής συναισθηματικής εμπλοκής, κατά την οποία τα μέλη δεν μπορούν να βιώσουν αυτονομία ή ανεξαρτησία. Από την άλλη πλευρά, μπορεί τα όρια να είναι πολύ άκαμπτα, τα οποία εν τέλει παρεμποδίζουν τη διακίνηση πληροφοριών μεταξύ των υποσυστημάτων και καταλήγουν σε μια διαδικασία απεμπλοκής και συναισθηματικής αποσύνδεσης των μελών (Duru, 2010; Winek, 2009).

Τα συστήματα είναι οργανωμένα με ιεραρχικό τρόπο. Το υποσύστημα των γονέων κρίνεται γενικά ότι είναι ιεραρχικά ανώτερο από τα άλλα (π.χ. το υποσύστημα των αδελφών) και η λειτουργία του είναι εκτελεστική (Nichols, 2010). Αυτό είναι το υποσύστημα που λαμβάνει όλες τις καίριες τις οικογενειακές αποφάσεις. Δεν αποκλείεται επίσης να προκύψει κάποια διάσπαση ή να δημιουργηθούν προσωρινά υποσυστήματα με τη μορφή συμμαχιών. Σε τέτοιες περιπτώσεις, τα μέλη των διαφορετικών υποσυστημάτων, η συνεργασία αφορά συνήθως μικρό χρονικό διάστημα. Για παράδειγμα, υπάρχει η περίπτωση ο πατέρας και ο γιος να συνεργαστούν για να επηρεάσουν τη μητέρα ή το παιδί να ενώσει τις δυνάμεις του με τον γονέα για να επηρεάσει τον αδελφό κ.ο.κ.

Οι συμμαχίες, ειδικά όταν είναι μακροχρόνιες, κρίνεται ότι συνήθως διαταράσσουν την ιεραρχία της οικογένειας και αποτελούν μια σοβαρή ένδειξη ότι έχει κάποια προβλήματα και εν τέλει δυσλειτουργεί. Τα χαρακτηριστικά των

λειτουργικών οικογενειών, σύμφωνα με τον Minuchin (1985), είναι :

α) τα σαφή όρια,

β) η κατάλληλη ιεραρχία και

γ) οι επαρκώς ευέλικτες συμμαχίες που συμβάλλουν στην προσαρμογή, στην αλλαγή καθώς και στην ανάπτυξη των μελών τους.

Οι οικογένειες που δυσλειτουργούν έχουν τα ακριβώς αντίθετα χαρακτηριστικά. Έτσι, λοιπόν, χρειάζεται να τονίσουμε ότι αν μια οικογένεια είναι λειτουργική ή δυσλειτουργική κρίνεται με βάση την ικανότητά της να προσαρμόζεται στους διάφορους στρεσογόνους παράγοντες (Seligman, 2004). Αυτή η ικανότητα, με τη σειρά της, βασίζεται στη σαφήνεια και στη καταλληλότητα των ορίων που υπάρχουν στο υποσύστημα που ανήκει. Σύμφωνα με τον Minuchin, όταν ένα άτομο εμφανίζει προβλήματα που φαίνονται ότι χρειάζονται θεραπεία, αυτά τα «συμπτώματά» του αντιπροσωπεύουν στην πραγματικότητα προβλήματα του συστήματος στο οποίο εντάσσεται (Nichols, 2010).

Το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στα χαρακτηριστικά του συστήματος ως ενιαίου συνόλου, που λειτουργεί σε διάφορα επίπεδα. Μάλιστα είναι γενικά αποδεκτό ότι η αρμονική λειτουργία του προϋποθέτει τη θέσπιση κανόνων που ορίζουν το ρόλο που διαδραματίζει το κάθε άτομο μέσα σε αυτό. Αυτοί οι κανόνες βέβαια είναι δυνατό να αλλάζουν, επιτρέποντας με αυτόν τον τρόπο πιθανή αναπροσαρμογή των ρόλων των μελών της οικογένειας ανάλογα με τις μεταβολές που μπορεί να υποστεί το σύστημα (Ollendick & Grills, 2016; Williamson et al., 2017).

Τέτοιες μεταβολές που μπορούν να αλλάξουν το σύστημα, είναι ο γάμος, ο ερχομός των παιδιών και τέλος ο θάνατος ενός μέλους (Anda et al., 2009). Γίνεται αντιληπτό ότι τα στοιχεία του συστήματος αλλάζουν, καθώς ολόκληρη η οικογένεια διανύει τον κύκλο της ζωής της, απαρτιζόμενη από μέλη με διαφορετικά επίπεδα ψυχικής ωρίμανσης και διαφορετικές χρονολογικές ηλικίες. Οι αλληλεπιδράσεις που δημιουργούνται είναι τέτοιας μορφής, ώστε το κάθε μέλος επηρεάζει διαρκώς την πορεία των άλλων μελών της οικογένειας.

Στη Θεωρία των Γενικών Συστημάτων, η οικογένεια είναι ένα σύστημα αλληλεπιδράσεων μεταξύ των ατόμων – μελών της, το οποίο και διατηρείται σταθερό

(ομοιόσταση) με την επανάληψη των ίδιων επιδράσεων, φυσιολογικών ή παθολογικών, που ασκεί το ένα άτομο πάνω στο άλλο (Saramaki et al., 2014).

3.3. Δομή της οικογένειας.

Στα τέλη του 19ου αιώνα η πληθυσμιακή δομή μεταβάλλεται και, όπως είναι λογικό, μαζί με αυτήν μεταβάλλεται και η δομή της οικογένειας. Αυτό προκύπτει αρχικά από τα ποσοστά γεννήσεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Βρετανία, όπου το 1860 το μέσο παντρεμένο ζευγάρι γεννούσε 7 παιδιά. Το 1900 το ποσοστό γεννήσεων ανά 1.000 άτομα ήταν 28,7, ενώ το 1980 ο αντίστοιχος μέσος όρος ήταν 2 παιδιά. Τα παιδιά δε φαίνεται ότι αποτελούν απαραίτητο στοιχείο για την οικονομική επιβίωση της οικογένειας και αυτό ίσως συμβαίνει εξαιτίας της ανάπτυξης κρατικών συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης. Αλλά και το μειωμένο ποσοστά στην παιδική θνησιμότητα επηρέασε το χαμηλό ποσοστό γεννήσεων.

Το αυξημένο προσδόκιμο ζωής επηρέασε σε σημαντικό βαθμό την πληθυσμιακή δομή. Από τη στιγμή που οι άνθρωποι ζουν περισσότερο, το ζευγάρι περνάει το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα μαζί, εφόσον τα παιδιά έχουν μεγαλώσει και δε ζουν πλέον μαζί με τους γονείς τους στο σπίτι. Αυτό σημαίνει ότι είναι πιθανό να αυξάνεται το ποσοστό ζευγαριών χωρίς παιδιά και να αποτελούν κατάλοιπο πυρηνικών οικογενειών. Ακόμη, μεταβάλλεται και η δομή της συγγένειας. Στην αρχή του 20ου αιώνα, δε συναντούσε συχνά το μικρότερο παιδί της οικογένειας τους παππούδες του εν ζωή. Αντίθετα, στις μέρες μας συμβαίνει συχνά να συναντάει ένα παιδί προπάππου.

Επίσης, τα έντονα και συχνά κύματα μετανάστευσης προκαλούν αλλαγές στην πληθυσμιακή δομή. Αυτό συμβαίνει, αφού κατά κύριο λόγο οι μετανάστες είναι νεαροί ενήλικες και παιδιά και όχι άνθρωποι μεγαλύτερης ηλικίας. Ένας άλλος σημαντικός παράγοντας που επιδρά στην οικογενειακή δομή είναι ο αριθμός των γάμων και των διαζυγίων. Τα τελευταία χρόνια, το ποσοστό των διαζυγίων έχει αυξηθεί, ενώ παρατηρείται πιο έντονα η εκτός γάμου συμβίωση και η μονογονεϊκότητα. Όλα αυτά το κράτος τα εντόπισε ως απειλή στη θεωρούμενη «κανονική» οικογένεια. Εξάλλου, η νομοθετική διευκόλυνση των διαζυγίων και η αντιμετώπιση των ζευγαριών που συγκατοικούν ως παντρεμένοι αναμφίβολα

συμβάλλουν έχουν συμβάλει χωρίς αμφιβολία στην αλλαγή της δομής της οικογένειας (Muncie et al., 2008).

Η δομή της οικογένειας αποτελεί το σύνολο των λειτουργικών επιταγών, οι οποίες καθορίζουν τον τρόπο, με τον οποίο τα μέλη της οικογένειας αλληλεπιδρούν. Η οικογένεια είναι ένα σύστημα, το οποίο βασίζεται στα σχήματα αμοιβαίας αλληλεπίδρασης. Αυτά με τη σειρά τους διαμορφώνουν την συμπεριφορά των μελών της οικογένειας. Η δομή της οικογένειας αποτελείται από διάφορα υποσυστήματα. Ενδεικτικά υποσυστήματα είναι οι δύο σύζυγοι ή η μητέρα και το παιδί. Η ηλικία, το φύλο, ή τις λειτουργίες που έχει κάθε μέλος, αποτελούν παράγοντες από τους οποίους εξαρτάται ο σχηματισμός των υποσυστημάτων.

Επιπρόσθετα, κάθε μέλος της οικογένειας είναι δυνατό να ανήκει σε περισσότερο από ένα υποσύστημα και μάλιστα στο καθένα από αυτό μπορεί να ασκεί διαφορετική εξουσία. Για παράδειγμα, ο άνδρας μπορεί να παίρνει το ρόλο του γονιού, του πατέρα, του ανιψιού, του μεγάλου ή μικρού αδερφού και του συζύγου. Μπορούν λοιπόν να υπάρχουν τα ακόλουθα υποσυστήματα:

α) το συζυγικό υποσύστημα

Είναι το υποσύστημα που δημιουργείται όταν ενώνονται δύο άτομα του αντίθετου φύλου και έχουν ως σκοπό τη δημιουργία οικογένειας. Οι λειτουργίες που ασκεί το υποσύστημα αυτό παίζουν καθοριστικό ρόλο στην επιβίωση της οικογένειας. Ο καθένας από τους συζύγους θα πρέπει να υποστηρίζει τις δραστηριότητες του άλλου σε όλα τα επίπεδα. Επίσης, χρειάζεται να αναπτύξουν τέτοιες σχέσεις αλληλεπίδρασης τέτοιες, ούτως ώστε να μπορεί κάθε μέλος να υποχωρεί όταν είναι απαραίτητο χωρίς να νιώθει ότι έχει παραιτηθεί. Η αμοιβαία αλληλεξάρτηση αποτελεί μια σχέση πολύ σημαντική, η οποία ωστόσο μπορεί να πληγεί από την επιμονή του ενός να διατηρεί μόνο αυτός την ανεξαρτησία του (Napier, 1997).

β) το γονεϊκό υποσύστημα

Είναι το σύστημα που δημιουργείται αυτόματα με την γέννηση του πρώτου παιδιού. Το συζυγικό υποσύστημα που προϋπήρχε μεταλλάσσεται για να μπορέσει να κοινωνικοποιήσει το παιδί που έρχεται, χωρίς βέβαια να χαθεί η αμοιβαία υποστήριξη, που χαρακτηρίζει το συζυγικό υποσύστημα. Είναι απαραίτητο λοιπόν να οριοθετηθούν τα δύο αυτά υποσυστήματα. Με αυτόν τον τρόπο άλλωστε το παιδί μπορεί να έρχεται σε επαφή και με τους δύο γονείς του και να μην υπάρχει κάποια

παρερμηνεία στην λειτουργία των συζύγων (Napier, 1997).

γ) το υποσύστημα των αδερφών

Μέσα από το υποσύστημα αυτό, τα παιδιά εκπαιδεύονται να διαπραγματεύονται, να συνεργάζονται, αλλά και να συναγωνίζονται. Μπαίνουν στη διαδικασία να μάθουν να κάνουν φίλους, να διατηρούν την αξιοπρέπεια τους, ενώ αναγκάζονται κάποιες φορές να υποχωρήσουν. Τέλος, στο υποσύστημα αυτό αναγνωρίζονται οι δεξιότητες που κατέχουν.

Στην περίπτωση που δεν υφίσταται το υποσύστημα αυτό, γίνεται αντιληπτή η σημασία του. Τα μοναχοπαίδια συνήθως δρουν με τους ενήλικες και συνεπώς εμφανίζουν μια πρώιμη προσαρμογή στον κόσμο τους. Ωστόσο, είναι δυνατό να εμφανίσουν κάποιες δυσκολίες στην ανάπτυξη της αυτονομίας τους, αλλά και στην ικανότητα να μοιράζονται και να συναγωνίζονται με τους άλλους (Napier, 1997).

Η δομή της οικογένειας, όπως προκύπτει, αποτελείται από ένα σταθερό πλέγμα κοινωνικών θέσεων και κοινωνικών ρόλων, που διαφοροποιούνται από εποχή σε εποχή. Άμεση συνέπεια της διαφοροποίησης αυτής είναι να αλλάζει και η δομή της οικογένειας. Η παραδοσιακή οικογένεια, διαμορφώθηκε πριν από τον καπιταλισμό και στόχευε κυρίως στη διατήρηση και στη μεταβίβαση των παραδόσεων. Η παράδοση είναι αυτή που προσδίδει, σε κάθε μέλος, την θέση του μέσα στην οικογένεια και η οποία λειτουργεί ως πλήρης οικονομική ομάδα (Ομάδα παραγωγής και κατανάλωσης). Η αυτάρκεια που έχει η οικογένεια δεν σχετίζεται μόνο με τα υλικά αγαθά αλλά και με την κουλτούρα. Στη συνέχεια, η οικογένεια αρχίζει να στηρίζεται στην αρχή της αυτονομίας. Βασίζεται στην εμπορευματική παραγωγή και αυτή τη φορά στοχεύει στη δημιουργία αυτόνομων προσωπικοτήτων. Η παράδοση που διαδραμάτιζε καθοριστικό ρόλο, στην θέση κάθε μέλους, στην οικογένεια, τώρα δεν υφίσταται σε σημαντικό βαθμό και η οικογένεια από πλήρης οικονομική μονάδα έχει μετατραπεί σε καταναλωτική κοινότητα (Μουσούρου, 1984).

Στην συνέχεια η οικογένεια μετατρέπεται σε Αστεακή αγροτική οικογένεια. Αυτού του τύπου η οικογένεια, ενώ συνεχίζει να είναι παραδοσιακή στο εσωτερικό της, το γεγονός ότι είναι ζει σε μια αστική περιοχή, την εμποδίζει να λειτουργήσει ως πλήρης οικονομική μονάδα.. Και ακολουθεί η ιδεατή σύγχρονη οικογένεια. Αυτή έχει ως επίκεντρο την προσωπικότητα των μελών της και το χαρακτηριστικό της είναι ότι τα μέλη της δημιουργούν, παρά αναλαμβάνουν τους ρόλους τους, σύμφωνα πάντα με τα

ιδιαίτερα ατομικά χαρακτηριστικά τους.

Σε αυτό το σημείο κρίνεται αναγκαίο να γίνει αναφορά στους παράγοντες που καθορίζουν τη δομή της οικογένειας αλλά και την δυναμική της. Οι παράγοντες αυτοί είναι τέσσερις:

α) ο αριθμός και η ηλικία των παιδιών

Στις βιομηχανικά ανεπτυγμένες κοινωνίες, όσο πιο πολλά παιδιά υπάρχουν, τόσο οι ρόλοι γίνονται πιο ανισότιμοι. Στην Ευρώπη και στην Αμερική αναφέρεται πως στην περίπτωση που στην οικογένεια υπάρχουν μικρά παιδιά τότε η σύζυγος-μητέρα εξαρτάται πολύ περισσότερο από τον σύζυγο, τόσο οικονομικά όσο και στις αποφάσεις. Αυτό συμβαίνει κυρίως γιατί η μητέρα αναγκάζεται να σταματήσει να εργάζεται ώστε να μεγαλώσει τα παιδιά της. Αντίθετα, στην Ελλάδα η εξουσία του συζύγου μειώνεται μετά την γέννηση των παιδιών. Αυτό συμβαίνει καθώς η Ελληνίδα μαμά έχει βοήθεια από γυναίκες συγγενείς και κυρίως την μητέρα της. Η βοήθεια αυτή της επιτρέπει να μην εξαρτάται από το σύζυγο της αλλά και να συνεχίσει να εργάζεται (Μουσούρου, 1984, 2006).

β) το εκπαιδευτικό επίπεδο των συζύγων,

Το εκπαιδευτικό επίπεδο των συζύγων επηρεάζει σημαντικά τη δομή της οικογένειας. Μάλιστα, παίζει ρόλο τόσο το εκπαιδευτικό επίπεδο όσο και η διαφορά του επιπέδου αυτού μεταξύ του ζευγαριού. Τα τελευταία χρόνια, το εκπαιδευτικό επίπεδο των ατόμων έχει αυξηθεί. Παρατηρήθηκε πως η αύξηση των μορφωμένων συζύγων στην Ελλάδα σηματοδότησαν μεγαλύτερη συνεργασία ανάμεσα στο ζευγάρι, ο σύζυγος ανέλαβε περισσότερες πρωτοβουλίες, ενώ η σύζυγος αντιμετωπίζεται ως ισότιμο μέλος.

Στην Γαλλία, για παράδειγμα, όσο υψηλότερο είναι το εκπαιδευτικό επίπεδο που έχει ο σύζυγος, τόσο αυξάνεται η εξουσία του μέσα στην οικογένεια. Στις Ηνωμένες Πολιτείες πάλι, η εξουσία του συζύγου αρχίζει να μειώνεται, αλλά παραμένει υψηλότερη σε σχέση με αυτή της συζύγου. Στην Ελλάδα ωστόσο, όσο αυξάνεται το εκπαιδευτικό επίπεδο του συζύγου, τόσο αυξάνεται και η συνεργασία του ζευγαριού, και κατά συνέπεια αυξάνονται οι ευκαιρίες ανάληψης πρωτοβουλιών από μέρους της συζύγου(Μουσούρου, 1984, 2006).

γ) η απασχόληση των συζύγων

Στην παραδοσιακή οικογένεια, ο σύζυγος είναι αυτός που εργάζεται και είναι υπεύθυνος για την οικονομική ανεξαρτησία της οικογένειας. Έτσι, λοιπόν, σε αυτού του είδους της οικογένειας υπάρχει διαχωρισμός ανάμεσα στον «προμηθευτή» συζύγου και την «νοικοκυράς» συζύγου. Από αυτή τη διάκριση γίνεται κατανοητή η σημασία του συγκεκριμένου παράγοντα.

Στην Γαλλία αλλά και στις Η.Π.Α, το υψηλότερο επαγγελματικό γόητρο του συζύγου συνεπάγεται υψηλότερη θέση στην επαγγελματική του ιεραρχία και κατά συνέπεια η εξουσία που ασκεί στην οικογένεια του είναι μεγαλύτερη. Στην Ελλάδα, όσο πιο υψηλό είναι το επαγγελματικό γόητρο του συζύγου, τόσο η σχέση των μελών της οικογένειας στηρίζεται στην συνεργασία και όχι στην εξουσία του συζύγου επάνω της.

Στις οικογένειες όπου και είναι εργαζόμενοι και οι δύο σύζυγοι, οι ρόλοι, όπως είναι λογικό, είναι περισσότερο ισότιμοι σε σχέση με τις οικογένειες, που η σύζυγος δεν εργάζεται. Αν και η εργαζόμενη γυναίκα συνεχίζει να έχει πολλούς και δύσκολους ρόλους, η διαφοροποίηση των ρόλων αυτών είναι κυρίως ποσοτική και όχι ποιοτική. Αυτό δηλαδή που ουσιαστικά συμβαίνει είναι ότι η σύζυγος μπορεί να εκφραστεί περισσότερο για τις αρμοδιότητες που την αφορούν. Επιπροσθέτως, όσον αφορά την ποιοτική διαφοροποίηση των ρόλων, των συζύγων, αυτή έγκειται στην επιδίωξη σταδιοδρομίας από την πλευρά της εργαζόμενης συζύγου και στην δέσμευση στην εργασία της (Μουσούρου, 1984, 2006).

δ) η διαφορά εισοδήματος μεταξύ των συζύγων.

Αποτελεί έναν ακόμα σημαντικό παράγοντα για τη δομή της οικογένειας. Στην περίπτωση που το εισόδημα της συζύγου είναι υψηλότερο από του συζύγου, τότε η σύζυγος έχει ποσοτικά αυξημένη και ποιοτικά διάφορη εξουσία. Βέβαια, το εισόδημα αυτό θα πρέπει να προέρχεται από τη εργασία και επομένως τότε μιλάμε για μια επαγγελματικά επιτυχημένη σύζυγο, που η επιτυχία της είναι ανώτερη από του συζύγου της (Μουσούρου, 1984, 2006).

3.4. Μορφές της οικογένειας

Από τη δεκαετία του 70 και μετά σημειώνονται ταχύρυθμες αλλαγές στο τομέα της

οικογένειας στις δυτικές κοινωνίες. Οι αλλαγές αυτές είναι τόσο μεγάλες που είναι δύσκολο να προσδιοριστούν. Ωστόσο, ήδη από το 1960 παρατηρούνται τα πρώτα σημάδια αλλαγών. Προκύπτει λοιπόν, ότι πρόκειται για μια διαδικασία που με την πάροδο των χρόνων έπαιρνε ακόμα μεγαλύτερες διαστάσεις (Dechaux, 2008).

Κάποιοι από τους παράγοντες που συνέβαλαν στην τροποποίηση του τομέα της οικογένειας είναι αρχικά η παρακμή της παραδοσιακής οικογένειας. Το μοντέλο της οικογένειας των προηγούμενων χρόνων ήθελε το ζευγάρι να έχει συνάψει γάμο και μάλιστα την σύζυγο να παραμένει στο σπίτι, κάτι το οποίο στις σύγχρονες κοινωνίες δεν συμβαίνει σε μεγάλο βαθμό (Dechaux, 2008)

Ένας άλλος σημαντικός παράγοντας, είναι και η μείωση της γονιμότητας και στην συνέχεια η αύξηση αυτής. Σε διάστημα τριών δεκαετιών, δηλαδή από το 1965 έως το 1994, σημειώθηκε μείωση της γονιμότητας στις ευρωπαϊκές χώρες. Ωστόσο, τα επόμενα χρόνια, δηλαδή από το 1995 και μετά παρατηρείται αύξηση της τεκνοποίησης στις ευρωπαϊκές χώρες. Μία άλλη αλλαγή αφορά και η αύξηση του μέσου όρου της ηλικίας απόκτησης παιδιού που βρέθηκε στα 29,8 χρόνια το 2006 από τα 26,7 χρόνια που βρισκόταν το 1975. Η διαφορά αυτή αποδεικνύει της ταχύρυθμες μεταβολές της κοινωνίας (Dechaux, 2008).

Η μείωση των γάμων, αποτελεί ακόμα ένα σημαντικό παράγοντα στην τροποποίηση της οικογένειας. Παρατηρείται λοιπόν, ότι τα τελευταία χρόνια, σημειώνεται μια σημαντική μείωση στη δημιουργία γάμων ως αποτέλεσμα των κοινωνικών αλλαγών και της οικονομικής κρίσης. Ειδικότερα, η μείωση αυτή γίνεται έντονη από το 1973 και μετά. Μεγάλη επιρροή σε μεγάλο βαθμό ασκεί το γεγονός της σύναψης συμφώνου ελεύθερης συμβίωσης που πραγματοποιείται ολοένα και πιο συχνά τα τελευταία χρόνια και κυρίως από το 2001 και μετά. Φαίνεται μάλιστα ότι αποκτά μεγάλη προτίμηση στα σύγχρονα ζευγάρια. Μια άλλη διαφοροποίηση που παρατηρείται είναι η αύξηση του μέσου όρου δημιουργίας του πρώτου γάμου, που πλέον σημειώνεται στα 31,1 χρόνια για τους άνδρες και στα 29,1 χρόνια για τις γυναίκες το 2005 (Dechaux, 2008),

Ακόμα ένας παράγοντας αποτελεί και ο λόγος που παντρεύονται οι άνθρωποι. Πλέον, συμβαίνει συχνά να γεννηθούν παιδιά εκτός γάμου. Αυτό οφείλεται στο ελεύθερο συμβίωσης μεταξύ των ζευγαριών αλλά και στην ευκολία αναγνώρισης των παιδιών εκτός γάμου. Αντίθετα, παλιότερα ο ερχομός ενός παιδιού έπρεπε να γίνει

μέσα σε ένα γάμο (Dechaux, 2008).

Τέλος, τα τελευταία χρόνια το πρότυπο της "μη εργαζόμενης μητέρας" δε συναντάται τόσο συχνά. Συγκεκριμένα, το ποσοστό των γυναικών που παραμένουν στο σπίτι και ασχολούνται με τα οικιακά και τα παιδιά έχει μειωθεί σημαντικά, κυρίως από το 2003 και μετά. Αντίθετα, τα τελευταία χρόνια προωθείται το μοντέλο της γυναίκας που ασχολείται τόσο με τα οικιακά αλλά και με τα επαγγελματικά, κάνοντας μάλιστα καριέρα στη δουλειά της (Dechaux, 2008).

Παλιότερα, στην παραδοσιακή αγροτική-γεωργική κοινωνία, οι θέσεις και οι ρόλοι στην οικογένεια εξαρτώνταν από το φύλο και την ηλικία, χαρακτηριστικά δηλαδή που είναι δεδομένα για το άτομο και δεν επηρεάζονται από την προσωπικότητα, την ιδιοσυγκρασία, τον χαρακτήρα, τις ικανότητες ή τις επιθυμίες του ατόμου. Σε αυτή την περίπτωση είχαμε την παραδοσιακή μορφή της οικογένειας που σύμφωνα με τους Παρασκευόπουλο κ.α. (1998) έχει τα εξής χαρακτηριστικά:

1. Οι θέσεις και οι ρόλοι των ατόμων, όπως και οι μεταξύ τους σχέσεις, προσδιορίζονται από ένα χαρακτηριστικό που παραμένει σταθερό σε όλη την διάρκεια της ζωής τους, δηλαδή το φύλο τους και από ένα άλλο που εξ ορισμού μεταβάλλεται, δηλαδή την ηλικία. Οι θέσεις και οι ρόλοι που κατέχουν τα μέλη της οικογένειας καθώς και οι μεταξύ τους σχέσεις, εκφράζουν την αναφερόμενη και στα δύο χαρακτηριστικά ανισότητα που υφίσταται μεταξύ ανδρών και γυναικών, ενηλίκων και παιδιών. Για παράδειγμα, η ανισότητα αυτή συνοψίζεται αλλά και αναπαράγεται στις σχέσεις εξουσίας, όπως αυτή η εξουσία που ασκεί ο άνδρας πάνω στην γυναίκα ή ο ενήλικας πάνω στο παιδί ή ο γέροντας πάνω στον νεότερο, αλλά και στις σχέσεις εξάρτησης της γυναίκας από τον άνδρα, του παιδιού από τον ενήλικα, του νεότερου από τον γέροντα. Οποιαδήποτε τυχόν καινοτομία, ως προς τις θέσεις, τους ρόλους και τις μεταξύ τους σχέσεις συνήθως απορρίπτεται και καταδικάζεται. Όσο πιο παραδοσιακή είναι μια κοινωνία τόσο πιο άκαμπτη είναι η οικογενειακή δομή, πιο απόλυτη η αναπαραγωγή των ρόλων μέσω της κοινωνικοποίησης και πιο αποτελεσματική η οικογένεια ως φορέας κοινωνικής σταθερότητας και συντηρητισμού.
2. Στην παραδοσιακή οικογένεια, τα χαρακτηριστικά των σχέσεων είναι η ακαμψία και η ανισότητα, η ασφάλεια, αλλά και η σταθερότητα. Η ασφάλεια,

οφείλεται στο γεγονός στις σταθερές σχέσεις και απορρέει από την βεβαιότητα του ατόμου ότι γνωρίζει επακριβώς την συμπεριφορά που οι άλλοι αναμένουν από αυτό, αλλά και στο ότι μπορεί να προβλέψει με επιτυχία την συμπεριφορά των άλλων απέναντι του (Παρασκευόπουλος, 1998).

Οι κύριοι παράγοντες που συνέβαλλαν στη σταδιακή μετατροπή της παραδοσιακής-αγροτικής οικογένειας σε σύγχρονη-αστική σύμφωνα της με τον Παρασκευόπουλο (1998) είναι οι ακόλουθοι :

- Η μετατροπή των πόλεων σε αστικά κέντρα και σε μεγαλουπόλεις οδήγησε στην αποπροσωποποίηση των κοινωνικών σχέσεων. Με αυτόν τον τρόπο, οι οικογενειακοί ρόλοι γίνονται ασαφείς, ρευστοί ή και αντιφατικοί. Αυτό συμβαίνει αφού ο κοινωνικός περίγυρος δεν γνωρίζει τα προσδιοριστικά χαρακτηριστικά του κάθε ρόλου, ή δεν ενδιαφέρεται ή και δεν μπορεί να ελέγξει τον κάθε ρόλο, όπως έκανε στις προσωπικές κοινωνικές σχέσεις που χαρακτήριζαν την κοινότητα.
- Η αυτονόμηση του ατόμου από την ομάδα που είχε τις ακόλουθες συνέπειες: α) τη διάσπαση της οικονομικής μονάδας που αποτελεί η οικογένεια και την οικονομική ανεξαρτητοποίηση ,β) την απώλεια της εξουσίας της οικογένειας που ασκεί πάνω στα μέλη της στο μέτρο που το επάγγελμα, το εισόδημα, η εκπαίδευση και η εξειδίκευση δεν εξαρτώνται από την οικογενειακή ομάδα. Σχετικά με την αυτονόμηση, αυτή σημαίνει ότι η οικογένεια παύει να είναι η μοίρα του ατόμου, που στα συμφέροντα της το άτομο οφείλει να προσαρμόσει την προσωπική του ευτυχία.
- Η σταδιακή επικράτηση στις σύγχρονες κοινωνίες της ιδεολογίας της ισότητας. Αυτή η ιδεολογία τονίζει τη σημασία της ισότητας ευκαιριών, του σεβασμού των δικαιωμάτων του ατόμου, της ισονομίας και της ισοτιμίας των πολιτών.

Στην Ελλάδα, στα αστικά κέντρα, η οικογένεια περιλαμβάνει συνήθως τους γονείς και τα ανύπαντρα παιδιά και ονομάζεται **πυρηνική** ή συζυγική οικογένεια. Στο πλαίσιο της πυρηνικής οικογένειας η γυναίκα εργάζεται συνήθως και εκτός σπιτιού, και αυτή είναι η ειδοποιός διαφορά με τη σύζυγο της εκτεταμένης οικογένειας. Το παράθεμα που ακολουθεί εστιάζεται σε αυτή την αλλαγή, πώς δηλαδή από τη μη μισθωτή εργασία της γυναίκας περνάμε στη μισθωτή εργασία.

Η πυρηνική οικογένεια έχει ως βασικό χαρακτηριστικό τη παιδοκεντρικότητά της, δηλαδή η απόκτηση παιδιού ή παιδιών, και αποτελεί βασικό σκοπό της σύναψης του γάμου. Οι επιδιώξεις της συγκεκριμένης οικογένειας σχετίζονται με την κοινωνική άνοδο των μελών της. Αυτό αποδεικνύεται και μέσα από την υπερβολική προσπάθεια στη μόρφωση των παιδιών για τη μετέπειτα επαγγελματική τους αποκατάσταση και καταξίωση. Μέσα από την προσαρμογή των παιδιών στις νέες συνθήκες της κοινωνίας προωθείται ο θεσμός της οικογένειας ως σύνολο.

Στον τύπο της πυρηνικής οικογένειας διακρίνονται έντονα τα στοιχεία της αλληλεξάρτησης, που καταλήγουν σε συγκρούσεις μεταξύ των μελών λόγω των προσωπικών επιδιώξεων. Οι γονείς συχνά διακατέχονται από αντιφατικά συναισθήματα, αφού από τη μια πλευρά νιώθουν ικανοποίηση και χαρά και από την άλλη νιώθουν συχνά πόνο εξαιτίας της απομάκρυνσης των παιδιών από το σπίτι. Ο παιδοκεντρικός χαρακτήρας της πυρηνικής οικογένειας είχε ως αποτέλεσμα ιδιαίτερα σημαντικές αλλαγές στη ζωή της γυναίκας, αφού σε αντίθεση με την παραδοσιακή οικογένεια, ο άνδρας-σύζυγος έχει την ίδια ευθύνη όπως και εκείνη. Το ίδιο ισχύει και για την αναζήτηση διεξόδου στην επαγγελματική απασχόληση, είτε στην περίπτωση που αυτό γίνεται ως ενίσχυση του εισοδήματος είτε όταν γίνεται εξαιτίας προσωπικής επιθυμίας.

Η ένταξη των γυναικών στον ευρύτερο κοινωνικό χώρο προκαλεί σύγχυση αλλά και διλήμματα στις ίδιες, καθώς τόσο η οικογένεια όσο και ο τομέας της εργασίας έχουν σοβαρές απαιτήσεις από αυτές. Συνεπώς, και οι γυναίκες αναγκάζονται να οριοθετήσουν τους ρόλους τους βάζοντας κάποιες προτεραιότητες. Έτσι, από τη μια πλευρά υφίσταται η στέρηση της προσωπικής επιθυμίας και από την άλλη η αίσθηση της στέρησης της αναγκαίας παρουσίας της από την οικογένειά της (Διώτη & Γιαννοπούλου, 2010).

Οι καινούργιες μορφές οικογενειακής συμβίωσης, όπως αυτές ανακύπτουν στο πλαίσιο της πυρηνικής οικογένειας, είναι οι ακόλουθες:

1) **Η οικογένεια διπλής σταδιοδρομίας.** Σε αυτή την οικογένεια εργάζονται και οι δυο σύζυγοι και η διαμόρφωση των ρόλων πραγματοποιείται βάσει των επαγγελματικών ασχολιών, καθώς και των προτύπων αξιών. Στην περίπτωση αυτής της οικογενειακής μορφής η σχέση των συζύγων βασίζεται κυρίως στην μεταξύ τους συνεργασία.

Υπάρχει η περίπτωση μια οικογένεια να είναι πυρηνική ως προς τη μορφή της και ταυτόχρονα να είναι και οικογένεια διπλής σταδιοδρομίας ως προς τη δομή της. Οι οικογένειες διπλής σταδιοδρομίας αποτελούν ένα διαφορετικό σχήμα οργάνωσης του ιδιωτικού βίου και αυτό οφείλεται κυρίως στις διαφορές που υπάρχουν στους ρόλους που τα άτομα υιοθετούν. Ειδικότερα, οι ρόλοι και οι σχέσεις μέσα στην οικογένεια δεν ακολουθούν τα παραδοσιακά πρότυπα αλλά τις επιθυμίες και τις δυνατότητες κάθε ατόμου άσχετα από το φύλο του.

Στο σημείο αυτό, χρειάζεται να επισημανθεί ότι οι οικογένειες διπλής σταδιοδρομίας έχουν να αντιμετωπίσουν κάποια ιδιαίτερα προβλήματα που προκύπτουν από τη δομή της, πέρα από τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η κάθε συζυγική οικογένεια. Αυτά συνοψίζονται στο βάρος των διαφορετικών ρόλων που το ζευγάρι υιοθετεί, στην πίεση που ο κοινωνικός περίγυρος ασκεί στο ζευγάρι εξαιτίας του ιδιαίτερου τρόπου ζωής του ζευγαριού, στο συνδυασμό καριέρας και απόκτησης παιδιών, αλλά και στην έλλειψη χρόνου για τις κοινωνικές δραστηριότητες (Μουσούρου, 2006).

2) **Η ελεύθερη συμβίωση**, η οποία αφορά τη συγκατοίκηση εκτός γάμου βάσει ατομικών προσωπικών επιλογών και συναντάται όλο και περισσότερο στις ευρωπαϊκές χώρες.

3) **Η οικογένεια δεύτερου γάμου**, η οποία αποτελεί αποτέλεσμα δημιουργίας οικογένειας μετά από διαζύγιο του ενός ή και των δύο συζύγων. Μάλιστα, σε πολλές περιπτώσεις δεν αποκλείεται να ακολουθήσει και τρίτος γάμος.

4) **Η μονογονεϊκή οικογένεια**, στην οποία υπάρχει μόνο ο ένας από τους δυο γονείς, συνήθως η μητέρα, και είναι είτε άγαμος, χήρος, ή διαζευγμένος. Χαρακτηριστικό είναι ότι οι μονογονεϊκές οικογένειες αποτελούσαν το 6% του πληθυσμού το 1991 και το 9% το 2001(Θεριανός,2006).

Το μεγαλύτερο ποσοστό των μονογονεϊκών οικογενειών είναι μητροκεντρικές, δηλαδή παιδιά που ζουν μόνο με την μητέρα. Αυτό συνήθως έχει ως αποτέλεσμα να αντιμετωπίζουν σοβαρότατα οικονομικά προβλήματα λόγω της δυσκολίας εύρεσης εργασίας και των χαμηλότερων μισθών που έχουν σε αντίθεση με τους άντρες. Αντίθετα, στην περίπτωση που υπάρχουν οι πατροκεντρικές οικογένειες, δηλαδή μόνο πατέρας και παιδί, τα προβλήματα είναι περισσότερο πρακτικά. Οι άντρες δεν είναι προετοιμασμένοι να αναλάβουν το γονεϊκό ρόλο όπως οι γυναίκες και συνεπώς

δυσκολεύονται να έχουν μόνοι την ευθύνη των παιδιών τους. (Μουσούρου, 2006)

5) **Οι ανασυγκροτημένες οικογένειες.** Πρόκειται για τη δημιουργία οικογενειών από δεύτερο γάμο του ενός ή και των δύο γονέων, μετά από μια πιθανή κατάσταση χηρείας ή διαζυγίου. Όπως είναι λογικό επακόλουθο, σε αυτόν τον τρόπο οικιακής ζωής εντάσσονται και τα παιδιά που υπάρχουν από προηγούμενο γάμο. Η γέννηση ενός παιδιού κατέχει συμπληρωματικό ρόλο στη δομή αυτής της οικογένειας, ενώ οι λέξεις «μαμά» και «παμπάς» αναφέρονται τους βιολογικούς γονείς. Συνήθως, ο πατριός ή η μητριά προσφωνούνται με τα δικά τους ονόματα. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο παρελθόν οι διαζευγμένοι ή χήροι γονείς δεν προχωρούσαν στη σύναψη ενός δεύτερου γάμου καθώς φοβούνταν την κοινωνική κατακραυγή. Στις μέρες μας, όμως, η κοινωνία είναι περισσότερο ανεκτική και η μορφή αυτή αποτελεί πλέον συχνό φαινόμενο.

6) **Οι «χωλές» οικογένειες.** Πρόκειται για συζυγικές οικογένειες των οποίων οι σύζυγοι ζουν χωριστά, για μη οικογενειακούς λόγους, όπως είναι η μετανάστευση ή οι επαγγελματικές υποχρεώσεις. Οι παραπάνω λόγοι είναι που τους ωθούν να ζουν χωριστά για μεγάλα χρονικά διαστήματα (Μεσσήνης, 2014) .

7) **Η μοναχικότητα,** η οποία αφορά ένα ποσοστό ενηλίκων σε μια κοινωνία, οι επιλέγουν να μείνουν άγαμοι και άτεκνοι. Στη σύγχρονη κοινωνία, αυτή η μορφή οικογένειας παρατηρείται έντονα, καθώς όλο και περισσότεροι νέοι αποφεύγουν τη σύναψη γάμου ή την απόκτηση παιδιών ή και τα δυο, το δεύτερο ως φυσικό επακόλουθο του πρώτου, επιλέγοντας μια μοναχική ζωή.

Τέλος, καθώς η κοινωνία εξελίσσεται και σύμφωνα με τα καινούρια κοινωνικο--δημογραφικά στοιχεία, προέβαλλαν στην επιφάνεια κάποια νέα σχήματα ως υποκατάστατα της συμβατικής οικογένειας, τα οποία είναι τα εξής:

8) **Το κοινόβιο,** στο οποίο διακρίνονται δύο τύποι: α) ο ένας σχετίζεται με το συλλογικό νοικοκυριό, έχει βασική μονάδα τη συζυγική οικογένεια, η οποία συμβιώνει με άλλες συζυγικές οικογένειες, με τις οποίες και συγκατοικεί, και ως εκ τούτου μοιράζονται κοινές δραστηριότητες. β) Ο δεύτερος τύπος είναι το κοινοβιακό νοικοκυριό. Σε αυτή την περίπτωση βασική μονάδα είναι το άτομο, το οποίο και συμμετέχει στις κοινοβιακές δραστηριότητες μαζί με άλλα άτομα.

9) **Τα ομοφυλόφιλα ζευγάρια.** Από τη δεκαετία του 1970 και μετά παρατηρείται έντονη πίεση από τα ομοφυλόφιλα ζευγάρια προς την κοινωνία με σκοπό να δεχτεί

και να επιτρέψει τη σύναψη γάμου μεταξύ ομοφυλόφιλων. Τελευταία μάλιστα, τα ζευγάρια αυτά διεκδικούν να πετύχουν και την υιοθεσία παιδιών (Μουσούρου, 2006).

3.5. Λειτουργίες της οικογένειας

Όλες οι κοινωνίες για να συνεχίσουν να επιβιώνουν είναι αναγκαίο να εκπληρώνουν ορισμένες βασικές λειτουργίες. Αυτές οι βασικές κοινωνικές λειτουργίες (basic societal functions) έχουν κάποιες πτυχές που αφορούν το άτομο και κάποιες άλλες που αφορούν την κοινωνία. Για την εκτέλεση όλων αυτών των λειτουργιών, τα άτομα, όπως είναι φυσικό, αλληλεπιδρούν στις κεντρικές σχέσεις που υφίστανται σε κάθε κοινωνικό σύστημα. Μάλιστα, κάθε φορά κατέχουν διαφοροποιημένους ρόλους (Winch, 1971).

Όλοι οι κοινωνιολόγοι που ασχολήθηκαν με το θέμα των βασικών κοινωνικών λειτουργιών κατέληξαν και σε μία διαφορετική λίστα. Βέβαι, οι περισσότερες διαφορές εντοπίζονται περισσότερο στη διατύπωση των λειτουργιών παρά στο νόημα που αποδίδουν σε αυτές. Έτσι, λοιπόν, κρίνεται σημαντικό να αναφερθούμε σε κάποιες από τις λειτουργίες, οι οποίες αποτελούν προϋποθέσεις για τη διατήρηση της κοινωνίας και είναι οι ακόλουθες:

- 1) Χρειάζεται να γίνεται αντικατάσταση των θανόντων μελών της κοινωνίας.
- 2) Η παραγωγή και η διανομή των αγαθών πρέπει να γίνεται για την επιβίωση των μελών της κοινωνίας.
- 3) Χρειάζεται να υπάρχει πρόβλεψη για το συμβιβασμό των συγκρούσεων και τη διατήρηση της τάξης, τόσο εσωτερικά, όσο και εξωτερικά.
- 4) Οι άνθρωποι χρειάζεται να λαμβάνουν την κατάλληλη εκπαίδευση, ώστε με αυτόν τον τρόπο να κοινωνικοποιούνται στους μελλοντικούς τους ρόλους και τελικά να γίνουν ενεργά μέλη της κοινωνίας.
- 5) Χρειάζεται να υπάρχουν ειδικές διαδικασίες που να διαχειρίζονται τις συναισθηματικές κρίσεις, να εναρμονίζουν τους στόχους των ατόμων με τις αξίες της κοινωνίας, και τέλος να διατηρούν μια αίσθηση σκοπού.

Για να εκπληρωθεί κάθε λειτουργία του θεσμού της οικογένειας, υπάρχει σε όλες τις κοινωνίες κάποια αλληλεπίδραση μεταξύ δύο ή περισσότερων ατόμων. Μάλιστα,

οι ρόλοι αυτών των ατόμων είναι διαφοροποιημένοι, ανάλογα κάθε φορά με την εκάστοτε λειτουργία.

Στην περίπτωση που υφίστανται κάποια χαρακτηριστική σχέση μεταξύ δύο ή περισσότερων διαφοροποιημένων ρόλων για την εκπλήρωση κάποιας βασικής κοινωνικής λειτουργίας, τότε υπάρχει η λεγόμενη πυρηνική-βασική σχέση (corerelationship). Σύμφωνα με τις πέντε βασικές κοινωνικές λειτουργίες που αναφέρθηκαν παραπάνω μπορεί να επισημανθεί πώς λειτουργούν οι πυρηνικές-βασικές σχέσεις. Η αντικατάσταση των μελών της κοινωνίας μπορεί να γίνει μέσω της γέννησης νέων. Το μόνο θεσμοθετημένο πλαίσιο για την ανθρώπινη αναπαραγωγή είναι η συζυγική σχέση, εντός του γάμου. Οπότε, η πυρηνική-βασική σχέση μέσω της οποίας επιτελείται η λειτουργία της αντικατάστασης είναι η πατέρας-μητέρα-παιδί, ή διαφορετικά σύζυγοι-παιδί. Η σχέση που υφίσταται μεταξύ γονέων και παιδιού, δηλαδή ατόμων με διαφοροποιημένους ρόλους, καθιστά τη σχέση τους πυρηνική-βασική. Μέσω αυτής της σχέσης και μέσω της αλληλεπίδρασης που ασκείται μεταξύ γονέων και παιδιών εκπληρώνεται η λειτουργία της αντικατάστασης των θανόντων μελών της κοινωνίας.

Το πιο καίριο σημείο που αφορά την οικογένεια, σύμφωνα με τους κοινωνιολόγους είναι οι λειτουργίες της κοινωνίας που επιτελούνται μέσω του θεσμού της οικογένειας. Η οικογένεια, όπως έχει ήδη αναφερθεί, από το παρελθόν υπήρξε πολύπλοκος και πολυλειτουργικός θεσμός. Βέβαια, κατά τη διάρκεια του χρόνου μεταλλάσσεται. Χρειάζεται να επισημανθεί ότι όσο πιο παραδοσιακή είναι μια κοινωνία τόσο πιο πολυλειτουργική είναι μια οικογένεια. Για παράδειγμα, ως οικογένειες πολυλειτουργικές μπορούν να θεωρηθούν οι πιετιστικές μεθοριακές οικογένειες της Αμερικής του 18ου και 19ου αιώνα. Σε αυτές, ο άντρας ενήλικας εμφανίζεται να κατέχει όχι μόνο τη θέση του συζύγου-πατέρα στην οικογενειακή δομή, αλλά καθώς η οικογένεια ήταν και μία ενότητα θρησκευτικής λατρείας, αποτελούσε και τον ιερέα αυτής της ενότητας. Είναι, λοιπόν, εφικτό, να εκπληρώνονται οι πέντε βασικές κοινωνικές λειτουργίες στην οικογένεια και επιπλέον, είναι δυνατό για τις πέντε βασικές κοινωνικές δομές να βρίσκονται στο μεγαλύτερο τους μέρος ενταγμένες στην ξεχωριστή και συγκεκριμένη δομή της οικογένειας (όπ.π.,18). Αυτό, ωστόσο, συναντάται περισσότερο στις πρώιμες κουλτούρες ή ακόμα και στις οικονομικά υποανάπτυκτες κοινωνίες του μοντέρνου κόσμου. Σε αυτές άλλωστε το Κράτος δε διαδραματίζει κάποιον αποφασιστικό ρόλο

και πολλές φορές ούτε καν υφίσταται. Σε τέτοιου είδους περιπτώσεις αναφερόμαστε πλέον σε οικογενειακού τύπου (familistic) κοινωνική δομή, οπότε θεωρητικά δε μπορεί να υπάρξει κάποια σύγκρουση μεταξύ της οικογένειας και του κράτους.

Σύμφωνα με τις λειτουργίες που επιτελούν οι οικογένειες μπορούν να διαχωριστούν ως εξής:

α) σε οικογένειες μεγάλης λειτουργικότητας, δηλαδή εκείνη η κοινωνική ομάδα που επιτελεί ένα μεγάλο μέρος των δραστηριοτήτων που αναφέρθηκαν ως βασικές κοινωνικές λειτουργίες. Ένα ακόμα παράδειγμα τέτοιου είδους οικογένειας μπορεί να αναφερθεί η αγροτική οικογένεια της παραδοσιακής Κίνας. Σε αυτήν την οικογένεια όλα τα μέλη της συνεισέφεραν τις ενέργειές τους με σκοπό την παραγωγή του κοινού πλούτου. Στη συνέχεια, τον πλούτο αυτό τον διένειμε ο αρχηγός της οικογένειας, που ενεργούσε όμως όχι ως ανεξάρτητο άτομο με αυθαίρετη δύναμη, αλλά ως ο υπεύθυνος που ήταν αρμόδιος να φροντίσει την οικογένεια ως σύνολο και ως άθροισμα των μεμονωμένων ατόμων της. Η διαπαιδαγώγηση λάμβανε χώρα εντός της οικογένειας, ενώ και οι ηλικιωμένοι και οι ασθενείς θα φροντιζόνταν και ότι η διαγωγή όλων των μελών θα ελεγχόταν με σκοπό τη συνολική ευημερία της οικογένειας, παρά την ατομική ικανοποίηση. Σχετικά με τις λειτουργίες της συγκεκριμένης οικογένειας, χρειάζεται να επισημανθεί ότι η οικογένεια αυτή λειτουργούσε ως οικονομική ενότητα και ήταν σε μεγάλο βαθμό αυτάρκης. Παρήγαγε σχεδόν όλα όσα κατανάλωνε και αντίστροφα κατανάλωνε σχεδόν όσα παρήγαγε. Άλλη λειτουργία ήταν η πολιτική. Παρότι ότι ο πατέρας δεν είχε απόλυτη εξουσία στη ζωή και το θάνατο των υπολοίπων μελών, όπως συνέβαινε με τον *paterfamilias* της Ρωμαϊκής οικογένειας, η εξουσία του ήταν πολύ μεγάλη. Σε σχέση με τη λειτουργία της εκπαίδευσης- κοινωνικοποίησης, για τα παιδιά αυτών των οικογενειών δεν υπήρχαν ούτε σχολεία ούτε εκπαιδευτές.

β) σε οικογένειες μικρής λειτουργικότητας.

Στο παρελθόν κυρίως υπήρξαν πολυλειτουργικοί τύποι οικογένειας, γεγονός όμως που μεταβλήθηκε με το πέρασμα του χρόνου. Αυτό συνέβη κυρίως εξαιτίας της μετατροπής της οικογένειας από παραδοσιακή αγροτική σε σύγχρονη αστική-βιομηχανική. Με τη μετατροπή αυτή ολοένα και περισσότερες λειτουργίες που επιτελούσαν τα πολυλειτουργικά μοντέλα οικογένειας μεταβιβάστηκαν σε άλλους θεσμούς ή σε άλλους εξωοικογενειακούς φορείς, που ήταν περισσότερο

εξειδικευμένοι και συχνά ολιγο-λειτουργικοί.

Αν και υπάρχουν διαφωνίες μεταξύ των κοινωνιολόγων σχετικά με την ταξινόμηση των λειτουργιών της σύγχρονης οικογένειας, αυτές μπορούν να συνοψισθούν σε συγκεκριμένες κατηγορίες, οι οποίες είναι οι ακόλουθες.

- Ιδιαίτερα σημαντική για κάθε κοινωνία είναι η *αναπαραγωγική* λειτουργία, δηλαδή η λειτουργία που εξασφαλίζει τη βιολογική αναπαραγωγή της κοινωνίας. Το γεγονός των βιολογικά διαφορετικών ρόλων των φύλων στην αναπαραγωγική λειτουργία, έχει αποβεί καθοριστικό στον κοινωνικό προσδιορισμό των ρόλων τους και στις υπόλοιπες λειτουργίες. Σχετικά με την συγκεκριμένη λειτουργία, το είδος της κοινωνίας επηρεάζει σε πολύ μεγάλο βαθμό το ρόλο που διαδραματίζει η οικογένεια στην αναπαραγωγική διαδικασία. Ειδικότερα, όσο περισσότερο παραδοσιακή είναι μία κοινωνία τόσο πιο καίριος και καθοριστικός είναι ο βιολογικός ρόλος που διαδραματίζει η οικογένεια στην αναπαραγωγική διαδικασία. Στις σύγχρονες όμως κοινωνίες, που έχουν χαθεί πολλά από τα παραδοσιακά χαρακτηριστικά τους, η οικογένεια έχει χάσει το μονοπώλιο της αναπαραγωγής (Μουσούρου, 2006).
- Μια άλλη βασική λειτουργία είναι και η *οικονομική*. Σύμφωνα με τους μελετητές η λειτουργία αυτή διαφοροποιείται περισσότερο σε σύγκριση με τις άλλες σαν αποτέλεσμα του κοινωνικο-οικονομικού εκσυγχρονισμού. Λαμβάνοντας υπόψιν ότι η οικονομική λειτουργία στοχεύει στην επιβίωση της οικογένειας, όπως και στη διατήρηση ή βελτίωση της κοινωνικής της θέσης, είναι προφανές ότι η συγκεκριμένη λειτουργία επηρεάζεται από τις όποιες κοινωνικές μεταβολές συμβαίνουν. Ο εκσυγχρονισμός που αφορά τη σταδιακή μετατροπή της παραδοσιακής αγροτικής κοινωνίας σε σύγχρονη αστική-βιομηχανική είχε σημαντική επίδραση στις οικονομικές λειτουργίες της οικογένειας. Αυτό συνέβη γιατί: α) στη σύγχρονη κοινωνία, το σπίτι δεν αποτελεί πλέον το κέντρο παραγωγής. Το ρόλο αυτό παίζει το εργοστάσιο· β) σ' αυτό το κέντρο παραγωγής δεν είναι πια ενεργή η οικογένεια ως μια ομάδα, αλλά είναι οικονομικά ενεργά μέλη της οικογένειας ως άτομα και τέλος γ) η βιομηχανική οικονομία παράγει αγαθά και υπηρεσίες τις οποίες «αγοράζουν» άτομα προκειμένου να καταναλωθούν και από την οικογένεια. Συνεπώς, στις σύγχρονες κοινωνίες, η οικογένεια ως ομάδα είναι κατά κύριο λόγο μια μονάδα κατανάλωσης -και όχι μια μονάδα παραγωγής και κατανάλωσης όπως

στις παραδοσιακές κοινωνίες (Μουσούρου, 2006). Αυτό το γεγονός είχε το αποτέλεσμα να δημιουργηθεί πλέον μια οικογένεια στην οποία ένα ή περισσότερα μέλη είναι οικονομικώς ανεξάρτητα ενώ τα υπόλοιπα είναι εξαρτημένα. Γενικότερα ο οικονομικός δεσμός, που αποτελούσε σημαντικό στοιχείο για τον γάμο και την οικογένεια, αποδυναμώθηκε αρκετά. Άμεση συνέπεια αυτής της αποδυνάμωσης είναι και η αστάθεια της μοντέρνας οικογένειας (Winch, 1971).

- Καίριας σημασίας λειτουργία που επιτελεί η οικογένεια είναι η *πρωτογενής κοινωνικοποιητική* λειτουργία (Socializing-Educational Function). Μάλιστα, η λειτουργία αυτή, παρά τις μεταβολές που έχει υποστεί, εξακολουθεί να υφίσταται ανάμεσα στις κύριες λειτουργίες της οικογένειας. Η συγκεκριμένη λειτουργία συχνά αναφέρεται από τους ερευνητές με τον όρο εκπαιδευτική λειτουργία (Winch, 1997, Μουσούρου, 2006). Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η παιδική ηλικία αποτελεί την πιο επίμαχη ηλικία αναφορικά με την κοινωνικοποίηση του ατόμου, ένα ικανοποιητικό μέρος της κοινωνικοποιητικής διαδικασίας θεωρείται σε πολλές κοινωνίες οικογενειακή ευθύνη. Για την καλύτερη οριοθέτηση του όρου “κοινωνικοποίηση” ο Winch (1971) αναφέρει τη διαφοροποίηση τεσσάρων οπτικών της: α) η πρόσληψη διανοητικών ικανοτήτων, β) η ανάπτυξη ηθικού χαρακτήρα, γ) η προετοιμασία για την ανάληψη ρόλων και δ) η ανάπτυξη της προσωπικότητας. Αυτό που συμβαίνει στην πραγματικότητα, οι τέσσερις αυτές διαφορετικές οπτικές της κοινωνικοποίησης αντιπροσωπεύουν διαφορές στην έμφαση παρά ευδιάκριτες κατηγορίες μιας εξελικτικής διαδικασίας.
- Στις λειτουργίες, τέλος, που επιτελεί η οικογένεια εντάσσεται και η *ψυχολογική* λειτουργία. Αυτή συσχετίζεται με την ικανοποίηση της ανάγκης των ατόμων να αισθάνονται ασφαλή και να απολαμβάνουν της στοργής των άλλων. Αποτελεί μια πολύ σημαντική λειτουργία ιδιαίτερα στις μέρες μας, όπου η ταχύτητα των κοινωνικών μετασχηματισμών δημιουργεί ρευστότητα στις κοινωνικές σχέσεις και συνεπώς ανασφάλεια σε όσους εμπλέκονται μ’ αυτές.

Γίνεται λοιπόν αντιληπτό ότι η κάθε οικογένεια επιτελεί διαφορετικές λειτουργίες αλλά και μάλιστα χρησιμοποιεί διαφορετικό τρόπο ως προς την εκτέλεσή τους. Αυτό προκύπτει καθώς η οικογένεια δεν αποτελεί ένας θεσμό

στατικό και αμετάβλητο. Αντίθετα, είναι μια εξαρτημένη μεταβλητή της κοινωνίας και επακόλουθο αυτού είναι ότι κάθε σοβαρή κοινωνική μεταβολή επηρεάζει και έχει επιπτώσεις στη δομή και τη λειτουργία της (Μοριχοβίτης, 2001).

3.6. Η Σύγχρονη Ελληνική Οικογένεια

Η σύγχρονη ελληνική οικογένεια χαρακτηρίζεται από μια συμβατική μορφή, τη λεγόμενη συζυγική, η οποία αποτελείται από τους γονείς-σύζυγους και το παιδί ή παιδιά τους. Η διαβίωσή τους συμβαίνει ανεξάρτητα από αυτή των δικών τους οικογενειών ή άλλων συγγενών, και ονομάζεται ανεξάρτητη συζυγική. Η οικογένεια αυτή είναι αντίθετη από τον παραδοσιακό τύπο οικογένειας, ο οποίος συναντάται κυρίως στις αγροτικές κοινωνίες, και αναφέρεται ως εξαρτημένη συζυγική οικογένεια. Ο τύπος αυτός οικογένειας αναφέρεται σε περισσότερες από μια συζυγικές οικογένειες, οι οποίες είναι συνδεδεμένες μεταξύ τους με ισχυρούς συγγενικούς δεσμούς και όλοι μαζί αποτελούν μια οικονομική μονάδα.

Η οικογένεια έχει δύο χαρακτήρες, έναν δημόσιο που αφορά την οργάνωση του συλλογικού βίου και συνδέεται άρρηκτα με την υπάρχουσα νομοθεσία, και ιδιωτικό που σχετίζεται με την οργάνωση του ιδιωτικού βίου. Οι λειτουργίες της οικογένειας στοχεύουν στην ικανοποίηση των στόχων τόσο για τα ίδια τα άτομα, όσο και για το σύνολο. Με τον τρόπο αυτό ο θεσμός της οικογένειας παρουσιάζεται σε όλες τις εποχές και όλες τις κοινωνίες. Ένα σταθερό πλέγμα σχέσεων ανάμεσα στους κοινωνικά προσδιορισμένους ρόλους, αυτών της μητέρας, του πατέρα και του παιδιού ενισχύει την καθολικότητα του θεσμού (Μουσούρου, 2006).

Όσον αφορά το θεσμό του γάμου έχει υποστεί σοβαρά πλήγματα στις μέρες μας. Και αυτό συμβαίνει, αφού συνήθως εργάζονται και οι δυο σύζυγοι με αποτέλεσμα να μην διαθέτουν πολύ ελεύθερο χρόνο και συνεπώς να επηρεάζει αρνητικά τη διαπροσωπική τους σχέση.

Μια διαφοροποίηση ανάμεσα στην εκτεταμένη-παραδοσιακή οικογένεια και στη συζυγική-πυρηνική οικογένεια αφορά το μέγεθος των παιδιών. Στην παραδοσιακή, το κύριο πρόσωπο που είναι υπεύθυνο για την ανατροφή των παιδιών είναι η μητέρα

και μετά ο πατέρας, οι συγγενείς, η γειτονιά. Αντίθετα, στην συζυγική-πυρηνική οικογένεια που ζει σε μεγάλα αστικά κέντρα, το μέγλωμα των παιδιών συχνά γίνεται από τρίτα πρόσωπα, που είναι αμειβόμενα. Αυτό είναι αποτέλεσμα της εργασίας και των δυο γονέων. Σπανιότερα το μέγλωμα των παιδιών γίνεται από τους παππούδες, εάν υπάρχουν και όταν εκείνοι μπορούν (Josafat, 2009).

Σύμφωνα με τη θεωρία του Parsons, η οικογένεια επηρεάζεται σημαντικά κατά τη διάρκεια της προσαρμογής της στις νέες κοινωνικές συνθήκες του αστικού χώρου. Η ψυχολογική απομόνωση αποτελεί το φαινόμενο που προκύπτει από την απομάκρυνση της πυρηνικής οικογένειας από την εκτεταμένη οικογένεια και ουσιαστικά συνεπάγεται την χαλάρωση των προσωπικών και συναισθηματικών δεσμών μεταξύ των μελών. Αυτή η χαλάρωση όπως είναι λογικό, συνεπάγεται σοβαρές επιπτώσεις στη λειτουργικότητα του γονεϊκού ρόλου. Ο πατέρας εργάζεται, η μητέρα και σύζυγος βρίσκεται στο σπίτι, αφού η ανατροφή των παιδιών αποτελεί δική τους ευθύνη μιας και εκείνοι δε δέχονται πια τη βοήθεια των μελών της παραδοσιακής-εκτεταμένης οικογένειας.

Ο Parsons ανέφερε ότι η συζυγική οικογένεια, όπως αυτή ζει στις αστικές και στις βιομηχανικές κοινωνίες, δε βρίσκεται κοντά στους συγγενείς της, συμπεριφέρεται με ορθολογικό τρόπο και διαφοροποιεί τους ρόλους των φύλων σε ανδρικούς και γυναικείους ανάλογα (Μισέλ & Μουσούρου, 2000).

Στην Ευρώπη και ειδικότερα στην Ελλάδα, στον τομέα των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων, ο ρόλος της οικογένειας είναι ρυθμιστικός. Πιο συγκεκριμένα, η οικογένεια ρυθμίζει τις οικονομικές σχέσεις των μελών της μέσω της κληρονομικής μεταβίβασης αγαθών. Επίσης, η οικογένεια μεταβιβάζει στα μέλη της τα κοινωνικά συστήματα αξιών και εξασφαλίζει με αυτόν τον τρόπο τη συνοχή της κοινωνίας, υιοθετώντας έναν ελεγκτικό και κατευθυντικό ρόλο μέσω του συστήματος διαδοχής στο κύρος και τη δύναμη των μελών της, έννοιες αλληλένδετες του ρόλου και της θέσης στην ευρύτερη κοινωνία. Τέλος, είναι αναμφισβήτητο γεγονός ότι η οικογένεια είναι αυτή που στηρίζει τα μέλη της και συναισθηματικά, πέρα από οικονομικά.

Σύμφωνα με μελέτες που έχουν πραγματοποιηθεί σχετικά με την πρόιμη ανατροφή των παιδιών, προκύπτει ότι την αναλαμβάνουν κυρίως οι μητέρες. Μάλιστα, η αλληλεπίδραση των πατεράδων με τα παιδιά τους είναι πιο σπάνια, παρόλο που διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην κοινωνικοποίηση των παιδιών

τους. Τα αποτελέσματα των ερευνών καταδεικνύουν μεγαλύτερα ποσοστά ευαισθησίας των μητέρων και χαμηλότερα ποσοστά παρέμβασής σε σύγκριση με τους πατέρες. Επιπλέον, τόσο οι μητέρες όσο και οι πατέρες, φαίνεται ότι είναι πιο ευαίσθητοι και λιγότερο παρεμβατικοί στο πρώτο παιδί τους από ό,τι στο τελευταίο. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, το φύλο του παιδιού δε φαίνεται να συσχετίζεται με την ανατροφή των παιδιών (Hallers-Haalboom et al., 2014).

Οι γρήγορες και συνεχείς κοινωνικές αλλαγές επηρέασαν, όπως είναι αναμενόμενο, το υποσύστημα της οικογένειας. Ειδικότερα, η μετάβαση από το παραδοσιακό τοπίο στη μεταμοντέρνα εποχή συνεπάγεται την προσαρμογή των δομών και λειτουργιών της οικογένειας σε ένα νοηματικό και συμβολικό επίπεδο. Οι επιλογές κάθε μέλους της οικογένειας που αφορούν την οργάνωσή της διαφοροποιούνται σε ιδιαίτερα σημαντικό βαθμό, με αποτέλεσμα να προκαλούν ριζικές αλλαγές στη δομή, το μέγεθος και τη σύνθεση των οικογενειών (Λιμνιάτη, 2011).

Στην Ελλάδα, σε έρευνα της Μαράτου-Αλιπράντη (1999) που πραγματοποιήθηκε σε ζευγάρια της Αθήνας, διαπιστώθηκε ότι επικρατεί ο παραδοσιακός καταμερισμός οικιακών καθηκόντων μεταξύ των συζύγων. Το κατά πόσο τα ζευγάρια υιοθετούν διάφορες προοδευτικές απόψεις σχετικά με τους οικογενειακούς ρόλους των φύλων και την εφαρμογή τους επηρεάζεται σημαντικά από τα ατομικά-κοινωνικά χαρακτηριστικά που έχουν οι σύζυγοι σε συνδυασμό με την επαγγελματική κατάσταση της γυναίκας-συζύγου.

Κεφάλαιο 4ο : Ρόλος της οικογένειας στην ανάπτυξη των ατόμων

Ο Freud, καθώς και άλλοι ψυχαναλυτές θεωρούν ότι τα βιώματα της παιδικής ηλικίας είναι αυτά που εν τέλει καθορίζουν τη μετέπειτα ψυχολογική δομή του ατόμου (Χουρδάκη, 2000). Επιπλέον, σύμφωνα με τον Winnicott (1975), η παιδική ηλικία ορίζεται ως μια περίοδο σχηματισμού της συναισθηματικής ωριμότητας αλλά και αντίληψης της προσωπικής αξίας (Μπίμπου- Νάκου, 2005).

Η οικογενειακή ζωή ασκεί πρωταρχικό αλλά και καταλυτικό ρόλο στην διαμόρφωση του χαρακτήρα του ατόμου. Επιπλέον, πρόκειται για ένα πλαίσιο ανάπτυξης με σημαντικό και καθοριστικό ρόλο (Galvin, Braithwaite & Bylund, 2015).

Η κάθε οικογένεια, ανεξάρτητα από τη μορφή της, αποτελεί η ομαλή φυσική αλλά και ψυχολογική ανάπτυξη του παιδιού. Ο βαθμός που ένα παιδί θα εξελιχθεί αρχικά και στη συνέχεια θα προσαρμοστεί ή όχι στην κοινωνία, εξαρτάται από τη γενικότερη εξελικτική και ηλικιακή του πορεία. Στη συνέχεια, επηρεάζουν και εν τέλει επιδρούν οι διάφορες τεχνικές ανατροφής, η θέση που κατέχει το παιδί μέσα στην οικογένεια, ο τρόπος με τον οποίο οργανώνονται οι διάφορες δομές, όπως το σχολείο, και αποτελούν στοιχεία που καθορίζουν μερικώς τα χαρακτηριστικά, καθώς και τις διαφορές μεταξύ τους (Κοντοπούλου, 2007).

Ο ρόλος που διαδραματίζει ο γονέας είναι πολυδιάστατος. Είναι αδιαμφισβήτητη λοιπόν η συμβολή του στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού. Οι γονείς, όπως είναι γνωστό, αναπτύσσουν μια σχέση φυσικής οικειότητας με το παιδί τους, που με τη σειρά της επηρεάζει την ανάπτυξη μοναδικότητας, αξιοπρέπειας και αυτοεκτίμησης στο χαρακτήρα του παιδιού. Οι γονείς είναι αυτοί που διδάσκουν στο παιδί τις τεχνικές κοινωνικοποίησης, οι οποίες στην ουσία του εξασφαλίζουν την επιβίωση του στην κοινωνία. Επιπλέον, οι γονείς είναι οι κύριοι υπεύθυνοι για την συναισθηματική του ανάπτυξη, την ηθική του αντίληψη, αλλά και για την σταθερότητα στη ζωή του παιδιού. Επιπλέον, αποτελούν τα άτομα που μεταδίδουν στο παιδί τους τις βασικές αξίες για την κατανόηση του καλού και του κακού, την αντίληψη της επίδρασης της κάθε ατομικής πράξης, των υποχρεώσεων και δικαιωμάτων τους, ως μέλη μιας κοινότητας. Τέλος, οι γονείς διαμορφώνουν ένα κλίμα αποδοχής και στήριξης σε σχέση με το παιδί, ενισχύοντας με αυτόν τον τρόπο την αυτοπεποίθηση και την αυτοαξία του (Παππά,2010).

Η οικογένεια, λοιπόν, όντας πρωτογενής κοινωνική ομάδα ασκεί μια σειρά

λειτουργιών για τα μέλη της. Έχει ως στόχο αρχικά την επιβίωση του ατόμου, κατόπιν την ανάπτυξη του και τέλος, την προσαρμογή τους στη διαρκώς μεταβαλλόμενη και πολύπλοκη κοινωνία. Η οικογένεια, με ένα ορισμένο κοινωνικοοικονομικό και πολιτισμικό επίπεδο και έχοντας μια συγκεκριμένη δυναμική, επηρεάζει στην ψυχολογία του παιδιού, στη διαμόρφωση της αυτοεικόνας του, αλλά και στη διαμόρφωση της παιδαγωγικής σχέσης, αφού δημιουργεί στο μαθητή συγκεκριμένες στάσεις και συμπεριφορές, που επιδρούν στις διαπροσωπικές του σχέσεις, στην επίδοσή του στο σχολείο και στον τρόπο της επικοινωνίας που έχει με τους δάσκαλους του και τους συμμαθητές του (Μυλωνάκου, 2009).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη του Malinowski (στο Δασκαλάκη, 2009), που επισημαίνει ότι η οικογένεια αποτελεί το θεσμό, με τον οποίο οι πολιτισμικές παραδόσεις μίας κοινωνίας μεταβιβάζονται και αποδίδονται στη νεότερη γενεά. Αυτή η λειτουργία βέβαια δεν θα μπορούσε να επιτελεσθεί, εφόσον οι σχέσεις γονέων και παιδιών δεν συμπεριελάμβαναν τα στοιχεία της εξουσίας και του σεβασμού (Δασκαλάκης, 2009).

Σε αντίθεση με τα άλλα θηλαστικά όντα, ο άνθρωπος έχει την ανάγκη φροντίδας των ενηλίκων για πολλά χρόνια. Ζει και αναπτύσσεται ως μέλος μιας δομημένης κοινωνικοψυχοοικονομικής οντότητας που λέγεται οικογένεια η οποία και αποτελεί το θεμελιακό κύτταρο μιας ευρύτερης και πολυσύνθετης δομής συμβίωσης των ανθρώπων που συνιστά το κοινωνικό σύστημα. Κοινωνιολογικές, ανθρωπολογικές και ψυχολογικές έρευνες υπογραμμίζουν το γεγονός ότι η οικογένεια προσφέρει σημαντικές λειτουργίες τόσο για το άτομο (γέννηση, επιβίωση, κοινωνικοποίηση, διευθέτηση των σεξουαλικών ορμών, πρόσαψη εθνικής και θρησκευτικής ταυτότητας, οικονομική στήριξη και ικανοποίηση των ψυχοσυναισθηματικών του αναγκών), όσο και για το κοινωνικό σύστημα (διαίωνιση του είδους και της ομάδας, καθορισμός πλαισίων αναφοράς στην έκφραση σεξουαλικότητας, εκμάθηση της κουλτούρας και των άγραφων νόμων συμπεριφοράς, διατήρηση κοινωνικής αρμονίας στη συλλογική συμβίωση μέσα από τις διαδικασίες της κοινωνικοποίησης σ' αυτό). Στην εξελικτική πορεία που ακολουθεί η ανθρώπινη κοινωνία η οικογένεια παρέχει τον κυρίαρχο ρόλο στον πατέρα (πατριαρχική οικογένεια) ή στη μητέρα (μητριαρχική οικογένεια) ή και στους δύο γονείς (ισότιμη, δημοκρατική) (Πιπερόπουλος, 1994).

Η οικογένεια θεωρείται θεμελιώδης μονάδα στην οποία στηρίζεται η οικοδόμηση του συγκροτήματος της κοινωνίας. Μέσω της οικογένειας εξασφαλίζεται η κοινωνική

αναπαραγωγή, η μέριμνα και η φροντίδα για τα παιδιά, τα ανήμπορα μέλη της και τους ηλικιωμένους, η πρωτογενής κοινωνικοποίηση, η ρύθμιση της σεξουαλικής συμπεριφοράς και η αναπαραγωγική λειτουργία, η τρυφερότητα και η συντροφικότητα, η κοινωνική ένταξη και θέση του ατόμου. Τέλος, θεμελιώδη λειτουργία της οικογένειας αποτελεί η παροχή οικονομικής ασφάλειας προς τα μέλη της, ιδίως τα πλέον αδύναμα, τους ηλικιωμένους και τα παιδιά. Ωστόσο, στο πλαίσιο της σύγχρονης κοινωνίας η φροντίδα των παιδιών, των ηλικιωμένων και των ανήμπορων μετακινείται από την οικογένεια και ανατίθεται σε εξειδικευμένες υπηρεσίες. Επίσης, σήμερα διαφοροποιείται και ο οικονομικός ρόλος της οικογένειας, η οποία μετατρέπεται σε μία οικονομική μονάδα κατανάλωσης, που αντιστοιχείται προς την ιδιωτική σφαίρα σε αντίθεση με το προβιομηχανικό πλαίσιο, όπου η οικογένεια ως ομάδα αποτελούσε θεμελιώδη ομάδα, που συνδύαζε την παραγωγή με την κατανάλωση και η ζωή της οικογένειας δεν ήταν αποκομμένη από τη ζωή της ευρύτερης κοινότητας. Σχετικά πρόσφατα διατυπώνονται προβληματισμοί, οι οποίοι ανάγουν τις μεταβολές, τις οποίες εμφανίζει η οικογένεια στην ύπαρξη κρίσης στη σύγχρονη κοινωνία, η οποία διαπερνά, όπως υποστηρίζουν, και την οικογένεια. (Δασκαλάκης, 2009).

Η οικογένεια στο μέλλον είναι πιθανό να μετασχηματιστεί και αναπροσαρμοζόμενη στις νέες συνθήκες της ατομικής και συλλογικής ζωής να επιβιώσει με άλλη δομή, με ένα άλλο λειτουργικό πρόγραμμα, διαφορετικό από εκείνο που είχε ως χτες. Θα ήταν όμως μεγάλη ατυχία για την ανθρωπότητα να διαλυθεί η οικογένεια. Γιατί, αν σε όλες τις άλλες λειτουργίες της μπορεί να αντικατασταθεί με άλλου είδους κοινωνικές υπηρεσίες, καμιά άλλη αρχή ή οργάνωση δεν είναι δυνατόν να την αναπληρώσει στην αγωγή των παιδιών. Όχι απλά θεωρητικά, και πειραματικά έχει αποδειχθεί ότι κανένα περιβάλλον δεν μπορεί να εξασφαλίσει και να εγγυηθεί την ψυχική ευστάθεια και την πνευματική υγεία του παιδιού όσο η οικογένεια (Παπανούτσος, 1979).

Ο Krishnamurti (2009) συμπληρώνει στην ανωτέρω άποψη του Παπανούτσου ότι παρά τις προσπάθειες των αποκαλούμενων επαναστατών να εξαλείψουν το θεσμό της οικογένειας, αυτό δεν έγινε εφικτό. Η οικογένεια αποτελεί ένα κέντρο σταθερότητας σε αντίθεση με την ανασφάλεια, και το τωρινό κοινωνικό οικοδόμημα σε όλον τον κόσμο δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς αυτήν την ασφάλεια. Η οικογένεια δεν είναι απλώς μια οικονομική μονάδα, και οποιαδήποτε προσπάθεια, για να λύσουν

το πρόβλημα σε αυτό το επίπεδο, είναι φανερό ότι θα αποτύχει. Η επιθυμία για εξασφάλιση δεν είναι μόνο οικονομική, αλλά πολύ πιο βαθιά και περίπλοκη.

Στην εξέλιξη του ατόμου, οι γονείς διαδραματίζουν διαφορετικό ρόλο σε κάθε φάση. Έτσι, λοιπόν όταν το παιδί βρίσκεται σε μικρή ηλικία, ο γονιός χρειάζεται απαραίτητως να εμπλέκεται άμεσα και συνεπώς η παρουσία του είναι ενεργή. Στη συνέχεια και καθώς το παιδί ενηλικιώνεται, ο γονιός δρα κυρίως ως υποστηρικτής καθώς το παιδί απομακρύνεται από το οικογενειακό περιβάλλον. Με αυτό τον τρόπο, επιδιώκεται η ανεξαρτητοποίηση του παιδιού και ο επαναπροσδιορισμός του εαυτού του και συνεπώς της προσωπικότητάς του. Βέβαια, αυτό δε σημαίνει ότι πρόκειται για ένα γονιό που είναι απών, αλλά αντίθετα πρόκειται για έναν γονιό που εξυπηρετεί περισσότερο την ωρίμανση και την ανάπτυξη του παιδιού (Τσακνάκης, 2016).

Από όλα τα παραπάνω δεδομένα, γίνεται αντιληπτή η σημασία της παρουσίας του γονέα στην προσωπικότητα του παιδιού. Η εξέλιξη που υφίσταται το παιδί, ο χαρακτήρας του, αλλά και ο ψυχικός του κόσμος, ορίζονται από την σχέση με το γονέα.

Κεφάλαιο 5ο: Ρόλος που διαδραματίζει η οικογένεια στην κοινωνικοποίηση των

ατόμων

Βασικό κύτταρο της κοινωνικής οργάνωσης αποτελεί η οικογένεια. Μέσα σε αυτήν τίθενται οι βάσεις για τη διαμόρφωση και την ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου. Επίσης, από την οικογένεια προκύπτουν οι κοινωνικοί ρόλοι, που θα διαδραματίσει το άτομο στην μετέπειτα ζωή του (Μαδιανού- Γκέφου 1985).

Η οικογένεια λειτουργεί και ως πολιτιστικό και ως ψυχολογικό πρότυπο (μοντέλο) για το παιδί. Στοχεύει με αυτόν τον τρόπο να μεταφέρει τα δικά της πρότυπα-αξίες, από τη στιγμή που το παιδί αναπτύσσεται. Η οικογένεια ως θεσμός έχει δεχθεί αρκετές αρνητικές κριτικές. Το γεγονός ότι συνεχίζει να παραμένει σεβαστή και αναντικατάστατη σήμερα η οικογένεια οφείλεται σε δύο ρόλους που διαδραματίζει, ως κοινωνικό κύτταρο και ως βασικός κοινωνικός θεσμός:

α) το ρόλο της προστασίας, στον σύγχρονο κόσμο της απομόνωσης και της αποξένωσης και

β) το ρόλο της αγωγής που προσφέρει. Μάλιστα, όταν η αγωγή (ομαλή ένταξη) της κοινότητας, της ομάδας, τείνει να εκλείψει και όταν το σχολείο στην καλύτερη περίπτωση παρέχει κάποιες τυπικές γνώσεις, όχι όμως αγωγή (Τζάνη, 2010).

Η κοινωνικοποίηση, όπως ήδη έχει αναφερθεί, ξεκινά μετά τη γέννηση του ανθρώπου, καθώς το άτομο, χρησιμοποιώντας τις αισθήσεις του, αντιδράει και ανταποκρίνεται στην ανθρώπινη επαφή. Εξελίσσεται γρήγορα και με ποικίλους τρόπους. Το οικογενειακό περιβάλλον διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο για τον προσανατολισμό και τη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών της κοινωνικοποίησης του παιδιού (Δασκαλάκης, 2009).

Μέσα από τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης, οι άνθρωποι εξασκούνται στο να συμπεριφέρονται ανάλογα με τον τρόπο που ταιριάζει στην οικογένεια τους. Κατά συνέπεια, λοιπόν, καταφέρνουν να τοποθετούνται στο οικογενειακό σύστημα και κατόπιν στο ευρύτερο κοινωνικό σύστημα. Επιπλέον, η οικογένεια είναι αυτή που τροφοδοτεί με κοινωνικές θέσεις τα άτομα-μέλη της κοινωνίας. Η κοινωνική θέση που κατέχει η οικογένεια επηρεάζει την εκπαιδευτική εξέλιξη των παιδιών, το αν δηλαδή θα σπουδάσουν στο πανεπιστήμιο, το αν θα ασκήσουν σε χειρωνακτικό ή μη επάγγελμα, και το αν τελικά θα κινηθούν ανοδικά στο κοινωνικό σύστημα (Winch,

1971).

Οι πρακτικές που χρησιμοποιούνται για την ανατροφή των παιδιών διαφοροποιούνται ανάλογα με την κοινωνική τάξη της οικογένειας. Έτσι, παρατηρούμε ότι οι οικογένειες που ανήκουν στη μεσαία τάξη χρησιμοποιούν μεθόδους αγωγής που προσανατολίζονται στην πειθαρχία και είναι βασισμένες στην αγάπη και τις παραχωρήσεις. Από την άλλη, οι οικογένειες που ανήκουν στις κατώτερες τάξεις επιδιώκουν την πειθαρχία και αντίστοιχα τη συμπεριφορά του παιδιού τους, χρησιμοποιώντας μεθόδους φυσικής τιμωρίας, αλλά και με τη χρήση αυστηρότητα ως συνέπεια της συμπεριφοράς του παιδιού (Winch, 1971).

Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το ότι ο γονιός κατά τη διάρκεια της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης είναι αυτός που προβάλλεται ως ένα αυθεντικό πρότυπο στα μάτια του παιδιού του. Στη συνέχεια, το πρότυπο του γονιού αντικαθίσταται από άλλα εξω-οικογενειακά πρότυπα. Στο αρχικό όμως στάδιο ο γονιός αποτελεί για το παιδί του αποκλειστικό πρότυπο και συνεπώς η συμπεριφορά που έχει το παιδί επηρεάζεται ως ένα βαθμό από τη συμπεριφορά και την προσωπικότητα που έχουν οι γονείς. Αλλά και η συμπεριφορά των γονέων έχει αντίστοιχα επηρεαστεί από τα βιώματα των δικών τους γονέων και από τις εμπειρίες που είχαν εκτός οικογενειακού περιβάλλοντος. Χρειάζεται επίσης να επισημανθεί ότι η αλληλεπίδραση γονέα και παιδιού επηρεάζεται και από τη φύση της συζυγικής αλληλεπίδρασης (Winch, 1971).

Τη δεκαετία του 1950 και του 1960 οι θεωρίες σχετικά με τη λειτουργία της κοινωνικοποίησης που ασκεί η οικογένεια αναφέρουν την κοινωνικοποίηση ως διαφοροποιημένη οικογενειακή διαδικασία ανάλογα με το κοινωνικό στρώμα. Αυτό συνεπάγεται, ότι η κάθε οικογένεια ανάλογα με το κοινωνικό στρώμα στο οποίο ανήκει, διαπαιδαγωγεί και εκπαιδεύει διαφορετικά τα παιδιά της και οι γονείς, κατά συνέπεια, θέτουν διαφορετικούς στόχους για το μέλλον των παιδιών τους (Νόβα-Καλτσούνη, 2002).

Ο Winch (1971) αναφέρει ότι η λειτουργία της κοινωνικοποίησης περιλαμβάνει τέσσερις κατηγορίες και ταυτόχρονα ασκείται μέσω τεσσάρων ενεργειών:

- α) την απόκτηση δεξιοτήτων,
- β) την ανάπτυξη ηθικού χαρακτήρα,
- γ) την προετοιμασία για την ανάληψη ενήλικων ρόλων και
- δ) την ανάπτυξη προσωπικότητας.

Στα μεσαία στρώματα οι διαπροσωπικές σχέσεις είναι περισσότερο ατομοκεντρικές και η κοινωνικοποίηση στοχεύει στην ανάπτυξη των ατομικών δυνατοτήτων των

παιδιών. Ο έλεγχος και η τιμωρία που ασκούν οι γονείς αποβλέπουν στην πρόθεση μιας ενέργειας και όχι τόσο στο αποτέλεσμά της. Επίσης, είναι συνήθως ψυχολογικής φύσης, σε σχέση με τις τιμωρίες των χαμηλότερων στρωμάτων που είναι κυρίως σωματικές. Οι σχέσεις που έχουν οι γονείς με τα παιδιά χαρακτηρίζονται από μεγαλύτερη επικοινωνία και κυρίως από το σεβασμό της ανεξαρτησίας των αναγκών και των δυνατοτήτων των παιδιών (Νόβα-Καλτσούνη, 2002).

Η οικογένεια αποτελεί το πρωτογενές κοινωνικό περιβάλλον μέσα στο οποίο το παιδί κοινωνικοποιείται, μαθαίνει πρότυπα, συμπεριφορές, διαμορφώνει κατ' αρχήν την προσωπικότητά του, τον χαρακτήρα του και τον ψυχισμό του. Υπ' αυτήν την έννοια, η οικογένεια κατέχει μία κεντρική θέση στα πλαίσια της κοινωνικής δομής, δηλαδή αποτελεί τον πυρήνα, επάνω στον οποίο ολόκληρη η κοινωνική δομή δομείται (Δασκαλάκης, 2009).

Η οικογένεια και το σχολείο αποτελούν τους δύο σημαντικότερους παράγοντες αγωγής. Μάλιστα, αυτοί ενεργούν όχι ανεξάρτητα αλλά αντίθετα αλληλοεξαρτώνται στενά, δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο σχέσεις μη γραμμικές, ποικιλόμορφες, πολύπλοκες και ίσως άνισες κάποιες φορές, ως προς το βαθμό που επιδρούν στο παιδί-μαθητή. Ωστόσο, η επιρροή που ασκεί η οικογένεια στην κοινωνικοποίηση του παιδιού είναι ευρύτερη, μεγαλύτερη και διαρκεί περισσότερο διάστημα στην ψυχοκοινωνική διαμόρφωση του παιδιού. Στην ψυχοκοινωνική διαμόρφωση των παιδιών, καθοριστικό ρόλο διαδραματίζει η προσωπικότητα που διαθέτουν οι γονείς, οι συμπεριφορές που εκδηλώνουν, οι αξίες και οι πεποιθήσεις τους, οι σχέσεις που έχουν μεταξύ τους και γενικά τα συναισθηματικά πρότυπα που δημιουργούν για τα παιδιά τους (Μυλωνάκου, 2009).

Η οικογένεια στη διαδικασία της κοινωνικοποίησης αποτελεί την αποκαλούμενη «ομάδα αναφοράς» (reference group). Με λίγα λόγια είναι το «υπόδειγμα» μέσα από το οποίο το παιδί διαμορφώνει την προσωπικότητά του και προσδιορίζει τη θέση που κατέχει στο πλέγμα των κοινωνικών δομών (Γκίβαλος, 2005).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η κοινωνικοποίηση ως προς το ρόλο του φύλου που συντελείται στην οικογένεια. Η οικογένεια παρέχει στο παιδί τη δυνατότητα να αντιληφθεί την ταυτότητα του φύλου του. Επομένως, η οικογένεια αποτελεί τον πρωταρχικό φορέα κοινωνικοποίησης του παιδιού ως προς το ρόλο του φύλου του, αφού οι γονείς του είναι εκείνοι που θα του διδάξουν τα αντίστοιχα πρότυπα συμπεριφοράς και δραστηριοτήτων. Αυτό θα επιτευχθεί είτε με άμεσο, είτε με έμμεσο τρόπο, αλλά κυρίως με τη διαφορετική αντιμετώπιση που θα έχουν οι γονείς ανάλογα

με το φύλο του παιδιού τους. Για παράδειγμα, ο διαχωρισμός των ρούχων και των χρωμάτων αποδεικνύει τη διαφορετική αυτή αντιμετώπιση, αφού τα αγόρια συνηθίζουν να τα ντύνουν με γαλάζια ρούχα ενώ τα κορίτσια με ροζ φορεματάκια (Μαραγκουδάκη, 1993).

Μάλιστα, το γεγονός ότι οι γονείς δεν έχουν απαλλαχτεί από τα στερεότυπα των δύο φύλων, τους οδηγεί στο να αποδίδουν διαφορετική ερμηνεία στις ίδιες αντιδράσεις μωρών διαφορετικού φύλου. Για παράδειγμα, στην περίπτωση που ένα μωρό κλαίει, αν είναι αγόρι το αποδίδουν στο θυμό και στη νευρικότητα που μπορεί να νιώθει και αν είναι κορίτσι στην ανασφάλεια και στον φόβο(Μαραγκουδάκη, 1993).

Αλλά και τα ονόματα που οι γονείς δίνουν στα παιδιά τους σηματοδοτούν τον διαφορετικό τρόπο αντιμετώπισής τους. Συνήθως τα αντρικά ονόματα είναι ακουστικά ηχηρά και σκληρά, ενώ από την άλλη τα γυναικεία είναι μελωδικά και χαριτωμένα (Μαραγκουδάκη, 1993).

Σχετικά με τις σχέσεις των γονέων με τα παιδιά, ένα βασικό στοιχείο που καθορίζει τη μετέπειτα πορεία τους και σαφώς την κοινωνική τους εξέλιξη είναι η τόνωση από μέρους των γονέων της ανεξαρτητοποίησής τους με την υπεύθυνη και ειλικρινή ανάληψη των ευθυνών τους, ανάλογα πάντα με την ηλικία που έχουν. Ένα, ακόμη, καίριο στοιχείο είναι η ύπαρξη ορίων, περιορισμών και κανόνων στη συμπεριφορά τους. Στην περίπτωση που δε συμβεί κάτι τέτοιο, τα παιδιά δε θα είναι σε θέση να αποδέχονται τις κοινωνικά αποδεκτές αρχές και τους κανόνες, πράγμα που κατόπιν θα δυσκολέψει τις σχέσεις των παιδιών με συνομηλίκους τους, με το κοινωνικό τους περιβάλλον, ακόμη και με τον ίδιο τον εαυτό τους (Χριστοφόρου-Civili, 2001).

Τέλος, είναι σημαντικό να τονιστεί ότι στην περίοδο που το παιδί ενηλικιώνεται το άτομο απομακρύνεται και εν τέλει αποδεσμεύεται από το ιδιαίτερο προστατευτικό περιβάλλον της οικογένειας. Έτσι, λοιπόν, έχοντας λάβει τις αρχές από την οικογένειά του είναι πλέον ανεξάρτητο αλλά και υπεύθυνο να αναλάβει τις κοινωνικές του ευθύνες (Δασκαλάκης, 2009).

Κεφάλαιο 6ο: Οικονομική και κοινωνική κρίση

6.1. Ιστορική αναδρομή

Η ανάπτυξη της παγκόσμιας οικονομίας εξελισσόταν με γρήγορους ρυθμούς ως τις αρχές του 2007. Μάλιστα, κάποιες οικονομίες όπως αυτές των ΗΠΑ, της Μεγάλης Βρετανίας, της Ισπανίας κ.α. αναπτύσσονταν με υψηλότερους ρυθμούς σε σχέση με αυτούς που είχαν κριθεί ότι είναι εφικτοί. Αντίθετα, κάποιες μεγάλες οικονομίες όπως αυτές της Κίνας και της Ρωσίας, ξεκίνησαν να αναδύονται σιγά σιγά. Υπήρχαν στοιχεία τα οποία συνηγορούσαν στο ότι το παγκόσμιο οικονομικό μέλλον προβλέπεται αισιόδοξο. Τέτοια στοιχεία ήταν αύξηση της διεθνούς ρευστότητας, η απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου, οι συνεχείς ροές κεφαλαίου και εργασίας, η επανάσταση της πληροφορίας, τα χαμηλά ποσοστά ανεργίας (Χαρδούβελης, 2011, Grigorev & Salikhov, 2009).

Ιδιαίτερα την περίοδο 2002-2007 σημειώθηκε η υψηλότερη μέση παγκόσμια ανάπτυξη των τελευταίων χρόνων. Παρά την κατάσταση της υπέρτατης ευδαιμονίας, δεν μπορούσε να προβλεφθούν οι αντιφάσεις και οι υπερβολές του παγκόσμιου χρηματοοικονομικού συστήματος. Αυτές ήταν άλλωστε που προειδοποιούσαν για τους κινδύνους που κρύβονταν πίσω από αυτή την ευημερία. Ειδικότερα, ένα από τα πιο έντονα σημάδια, για την καταστροφή που θα ακολουθούσε στο μέλλον, ήταν η αύξηση στις τιμές των κατοικιών σε επίπεδα πολύ μεγαλύτερα από όσο δικαιολογούσαν τα επίπεδα του εγχώριου εισοδήματος σε κάποιες χώρες όπως οι ΗΠΑ.

Στις ΗΠΑ εφαρμόστηκε μια πολιτική χαμηλών επιτοκίων και μείωσης των χρηματοοικονομικών δαπανών έτσι ώστε με αυτόν τον τρόπο να τονωθεί ο στεγαστικός τομέας. Το 2005, όμως η Ομοσπονδιακή Τράπεζα των ΗΠΑ υπό τον φόβο του πληθωρισμού ανέβασε τα επιτόκια. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα το στεγαστικό κόστος των δανείων να διπλασιαστεί και ένας τεράστιος όγκος πελατών να δυσκολεύεται να πληρώσει τις δόσεις του. Παράλληλα η αξία των ακινήτων κατέρρευε με αποτέλεσμα να αυξάνονταν συνεχώς οι χρεοκοπίες πολλών νοικοκυριών, που είχαν πάρει στεγαστικά δάνεια χαμηλής πιστοληπτικής αξιολόγησης. Χαρακτηριστικό αποτελεί το γεγονός ότι από τον Ιανουάριο του 2007 ως το Δεκέμβριο του 2011 πραγματοποιήθηκαν περισσότερες από τέσσερα εκατομμύρια κατασχέσεις. Σε μια άλλη χώρα, στην Ιρλανδία η πτώση στις τιμές των ακινήτων την

περίοδο 2006-2008 ανήλθε στο 35%, ενώ οι επενδύσεις σε ακίνητα σταμάτησαν από το 2007. Αυτό όπως ήταν αναμενόμενο προκάλεσε τεράστια κοινωνικά ζητήματα, (ανεργία, μειώσεις μισθών κ.α.). Παράλληλα, η αδυναμία αυτή μεγάλων ομάδων του πληθυσμού να καλύψουν τις υποχρεώσεις τους για ενυπόθηκα δάνεια και οι συνεχείς αναλήψεις των καταθέσεων προκάλεσε την αδυναμία πληρωμής των υποχρεώσεων σε τοκομερίδια και αξίες ομολόγων στα οποία είχαν επενδύσει πολλές ευρωπαϊκές τράπεζες. Συνακόλουθο των καταστάσεων αυτών ήταν το ξέσπασμα μιας οικονομικής κρίσης που συμπαρέσυρε μαζί της διάφορους οργανισμούς οργανισμούς, χρηματοπιστωτικά ιδρύματα αλλά και οικονομίες παγκοσμίως (Krugman, 2009, Χαρδούβελης, 2009, Ραμονέ, 2009, Blomquist, 2012, Χαρδούβελης, 2011).

6.2. Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα

Το γεγονός ότι η Ελλάδα αποτελούσε μια αρκετά κλειστή οικονομία που παράλληλα δεν είχε ιδιαίτερα τραπεζικά προβλήματα συνέβαλε στο να επηρεαστεί από την ύφεση του 2008 με καθυστέρηση ενός και πλέον έτους. Αξιοσημείωτο είναι το ότι την περίοδο 2000-2007 η ελληνική οικονομία διπλασίασε την αύξηση του ΑΕΠ σε σχέση με τη ζώνη του ευρώ (4,2% στην Ελλάδα, 2,1% στην Ευρωζώνη) (Ζωγραφάκης & Σπαθής, 2010).

Το 2010, το ενδεχόμενο της κρίσης είναι πλέον γεγονός για την ελληνική οικονομία. Η διεθνής κρίση αποκάλυψε σημαντικές μακροοικονομικές και διαρθρωτικές αδυναμίες της Ελλάδας. Ειδικότερα, η ελληνική οικονομία από τη μια δεν μπορούσε να παράγει ανταγωνιστικά προϊόντα και υπηρεσίες. Ταυτόχρονα, από την άλλη οι Έλληνες πολίτες συνέχιζαν να καταναλώνουν περισσότερα αγαθά και υπηρεσίες από αυτά που παρήγαγαν, δείχνοντας ιδιαίτερη προτίμηση σε προϊόντα εισαγωγής. Παράλληλα, η Ελλάδα δεν πέτυχε ποτέ να περιορίσει το δημοσιονομικό της έλλειμμα κάτω από το όριο του 3% του ΑΕΠ. Σε αυτά προστίθεται το γεγονός ότι κάθε χρόνο υπήρχαν μεγάλες αποκλίσεις μεταξύ των επιδιώξεων στους ετήσιους προϋπολογισμούς και τα τελικά δημοσιονομικά ελλείμματα (Χαρδούβελης, 2011).

Το Μάιο του 2010, η ελληνική κυβέρνηση υπέγραψε μια συμφωνία με την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.) και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (Δ.Ν.Τ.). Με αυτή πέτυχε ένα πρόγραμμα στήριξης, το οποίο περιλάμβανε την παροχή 110 δις ευρώ προς την Ελλάδα με τη μορφή τριών δανείων. Σε αντάλλαγμα για την εξωτερική

βοήθεια, η Ελλάδα δεσμεύτηκε να προχωρήσει σε δημοσιονομική προσαρμογή και μείωση του ελλείμματος. Για το λόγο αυτό αποφασίσθηκαν κάποια μέτρα, όπως στην επιβολή υψηλότερων φόρων, αύξηση του ΦΠΑ, περικοπές σε μισθούς και συντάξεις, συρρίκνωση του δημόσιου τομέα, ιδιωτικοποιήσεις δημόσιων επιχειρήσεων κ.α. (Buiter & Rahbarri, 2011)

Παρόλα τα μέτρα όμως που επιδίωξε να υλοποιήσει η κυβέρνηση, η Ελλάδα δεν κατάφερε να βελτιώσει τη θέση της στις διεθνείς αγορές με αποτέλεσμα να προσφύγει στη βοήθεια του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, που συγκρότησαν από κοινού μηχανισμό βοήθειας για τη χώρα μας, αναγκάζοντας την Ελληνική κυβέρνηση να πάρει νέα πιο σκληρά μέτρα (κατάργηση του 13 ου και 14 ου μισθού στο δημόσιο τομέα, νέα αύξηση του ΦΠΑ, μείωση κατώτατου μισθού, αύξηση ορίων συνταξιοδότησης των γυναικών κ.α.).

Παρά τις προσπάθειες για σταθεροποίηση της οικονομίας, η θέση της Ελλάδας γινόταν όλο και πιο δύσκολη. Όλα αυτά τα νέα μέτρα λιτότητας όχι μόνο δεν βοηθούσαν την ελληνική οικονομία να ανακάμψει αλλά τη βύθιζαν, όπως διαπιστώθηκε, σε μεγαλύτερη ύφεση. Η πραγματική οικονομία εξακολουθούσε να επιδεινώνεται. Η ανεργία αυξανόταν συνεχώς, πολλές επιχειρήσεις αναγκάζονταν να κλείσουν, οι αποταμιεύσεις των νοικοκυριών μειώνονταν, η δυσαρέσκεια στην κοινωνία γινόταν όλο και πιο έντονη.

6.3. Συνέπειες στην Ελληνική Κοινωνία

Σύμφωνα με έκθεση της INE/ΓΣΕΕ (2013) το διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών μειώθηκε κατά 6,2% το πρώτο τρίμηνο του 2013 σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2012. Η πτώση αυτή αποδίδεται κυρίως στην αντίστοιχη μείωση των μισθών κατά 9,9% και στη μείωση των κοινωνικών αποδοχών που εισπράττουν τα νοικοκυριά κατά 8,2%.

Το ποσοστό ανεργίας παραμένει σε υψηλότατα επίπεδα της τάξεως του 24%. Η ενίσχυση της αβεβαιότητας, καθώς και οι συνεχόμενες απαιτήσεις των δανειστών μας για επιπλέον μέτρα υλοποίησης της πολιτικής της εσωτερικής υποτίμησης αποτελούν τους κύριους παράγοντες που βραχυπρόθεσμα απειλούν να ανατρέψουν την τάση αποκλιμάκωσης της ανεργίας. Όσον αφορά τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της ανεργίας,

διαφαίνεται ότι το ποσοστό των ανέργων κλιμακώνεται όσο μικραίνουν οι ηλικιακές κατηγορίες, με το υψηλότερο ποσοστό (58,1%) να εμφανίζεται στις ηλικίες 15 έως 19 και το δεύτερο υψηλότερο (47,7%) στις ηλικίες 20 έως 24 (INE-ΓΣΕΕ, 2016).

Μία άλλη σημαντική παρατήρηση είναι ότι σε σχέση με το 2010 ο δείκτης της απόλυτης φτώχειας έχει αυξηθεί κατά 30 ποσοστιαίες μονάδες, υποδηλώνοντας με αυτόν τον τρόπο υπερδιπλασιασμό του ποσοστού του πληθυσμού και κατά προσέγγιση των νοικοκυριών που διαβιούν κάτω από το όριο της φτώχειας του 2008 (INE-ΓΣΕΕ, 2016).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η έκθεση της Unicef (2017) για την κατάσταση των παιδιών στην Ελλάδα που μένουν σε νοικοκυριά που χαρακτηρίζονται από φτώχεια, σοβαρή υλική αποστέρηση και από χαμηλή ένταση εργασίας. Με βάση τον ευρέως χρησιμοποιούμενο ορισμό της σχετικής φτώχειας (Eurostat) σύμφωνα με τον οποίο το όριο φτώχειας ορίζεται στο 60% του αντίστοιχου διαμέσου ισοδύναμου εισοδήματος των ατόμων της χώρας, τα παιδιά στην Ελλάδα αντιμετωπίζουν σαφώς υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας από ότι οι ενήλικες. Ο κίνδυνος σχετικής φτώχειας των παιδιών από 23% το 2009 αυξάνει σε 28,8% το 2012 και στη συνέχεια μειώνεται ελαφρά στο 26,6% το 2014. Αυτό σημαίνει ότι μισό εκατομμύριο παιδιά στη χώρα μας ζουν σε φτωχές οικογένειες. Η γραμμή όμως σχετικής φτώχειας δεν είναι ο πλέον κατάλληλος δείκτης για να αποτυπώσει τις αλλαγές στο επίπεδο διαβίωσης τόσο του γενικού πληθυσμού της χώρας όσο και των παιδιών κατά την περίοδο της κρίσης και της εφαρμογής των πολιτικών λιτότητας. Αυτό γιατί μετά το 2009 έχουμε δραματική μείωση των εισοδημάτων στην χώρα, γεγονός που επιφέρει ανάλογες μεταβολές και στο εκάστοτε όριο σχετικής φτώχειας που υπολογίζεται ως ποσοστό του διαμέσου ισοδύναμου εισοδήματος της χώρας σε κάθε έτος. Ως αποτέλεσμα την περίοδο αυτή το όριο φτώχειας από 598 ευρώ/μήνα που ήταν το 2009 μειώνεται σε μόλις 376 ευρώ/μήνα το 2014. Με άλλα λόγια το όριο φτώχειας μειώθηκε κατά 37% γεγονός που αντανάκλα την αντίστοιχη μείωση που υπέστησαν την ίδια περίοδο τα μεσαία εισοδήματα στη χώρα. Όσον αφορά την αποστέρηση, προκύπτει ότι το 2015 σχεδόν ένα στα δύο παιδιά στην Ελλάδα ζουν σε συνθήκες υλικής αποστέρησης. Με ποσοστό 45% η Ελλάδα με μεγάλη διαφορά είναι η χώρα όπου τα παιδιά αντιμετωπίζουν την υψηλότερη υλική αποστέρηση μεταξύ των 14 παλαιότερων χωρών-μελών της ΕΕ..

Η οικονομική κρίση, επηρεάζει την ελληνική οικογένεια σε πολλούς τομείς. Σύμφωνα λοιπόν με μια έρευνα που πραγματοποίησε το Ερευνητικό Πανεπιστημιακό

Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής, στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια εντοπίζεται αυξημένος ο αριθμός των ατόμων που πάσχουν από κάποιας μορφής κατάθλιψη. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την έρευνα η πιθανότητα εμφάνισης κατάθλιψη το 2011 ήταν 2,8 φορές μεγαλύτερη σε σχέση το 2008. Το μόνο γεγονός που μπορεί να δώσει εξήγηση σε αυτή την αύξηση είναι η οικονομική κρίση, αφού κανένα άλλο γεγονός δεν συνηγορεί στην αρνητική πορεία της ψυχικής υγείας του ελληνικού πληθυσμού (Economou et al, 2013).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η έρευνα των Magklara et al (2010) που πραγματοποιήθηκε σε δείγμα 5614 Ελλήνων εφήβων ηλικίας 16-18 ετών. Τα αποτελέσματα της έρευνας καταδεικνύουν συσχέτιση των οικονομικών δυσκολιών της οικογένειας με τη χαμηλή σχολική επίδοση και τη χαμηλή ψυχική υγεία των εφήβων. Ειδικότερα, από την έρευνα αυτή προκύπτει ότι ένας στους 10 έφηβους παρουσιάζει προβλήματα με την υγεία του. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι ότι 1 στους 3 δηλώνει ότι η ψυχολογική του κατάσταση δεν είναι καλή.

Η αβεβαιότητα και η ανασφάλεια που μαστίζουν στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια επιδρούν σημαντικά τις ατομικές και κοινωνικές συμπεριφορές των ενηλίκων. Αυτές οι συμπεριφορές άλλωστε διαμορφώνουν ένα αρνητικό και προβληματικό περιβάλλον για την ανάπτυξη των παιδιών και εφήβων. Ιδιαίτερα στην περίπτωση των εφήβων, εξαιτίας των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της ηλικίας αυτής, το περιβάλλον μέσα στο οποίο αναπτύσσονται παίζει πολύ σημαντικό ρόλο για την μετέπειτα πορεία τους. Ο γονιός όμως, από τη στιγμή που χρειάζεται να αντιμετωπίσει τα δικά του προβλήματα, δεν είναι σε θέση να συμμετέχει στις ανησυχίες του παιδιού του και ταυτόχρονα δε μπορεί να του παράσχει σταθερότητα και φροντίδα. Οι μεταβολές της οικονομικοκοινωνικής κατάστασης και οι δυσμενείς συνθήκες που δημιουργούνται μέσα στην οικογένεια ελαττώνουν τον υποστηρικτικό ρόλο της και οδηγούν τον έφηβο να αντιμετωπίσει μόνος του κάποιες δύσκολες καταστάσεις (Αναγνωστόπουλος & Σουμάκη, 2013).

6.4. Κρίση στην ελληνική οικογένεια

Με τον όρο «κρίση της οικογένειας» εννοείται μια κρίση στο επίπεδο της κοινωνίας ή του ατόμου ή και της «γέφυρας» που συνδέει αυτούς.. Αλλά η «κρίση της

οικογένειας» μπορεί να οφείλεται σε κρίση και στα τρία αυτά επίπεδα. Με την έννοια αυτή, η μελέτη της οικογένειας μπορεί να θεωρηθεί ως πρωταρχικής σημασίας για την κατανόηση των δυσλειτουργιών της κοινωνίας - δυσλειτουργιών, στις οποίες ασφαλώς περιλαμβάνονται εκείνες που καθιστούν το θεσμό της οικογένειας αδιάφορο για συγκεκριμένες κοινωνικές κατηγορίες (Μουσούρου, 2006).

Είναι ίσως χρήσιμο να καταστούν σαφείς στο σημείο κάποιοι όροι. Ο όρος *κοινωνικός θεσμός* νοείται ως ένα πάγιο και κοινωνικά αποδεκτό όσο και επιβαλλόμενο δίκτυο σχέσεων μεταξύ (κοινωνικά προσδιορισμένων) ρόλων. Ο όρος *κοινωνικός θεσμός* νοείται επίσης ως ένας κοινωνικά αποδεκτός τρόπος συλλογικής και ατομικής συμπεριφοράς και δράσης, που αποβλέπει στην επίτευξη ενός ή περισσοτέρων κοινωνικά σημαντικών σκοπών (Τσαούσης, 1985). Καθώς η κοινωνία αλλάζει, οι κοινωνικά προσδιορισμένοι σκοποί της οικογένειας, η μορφή και η δομή της διαφοροποιούνται ταυτόχρονα. Έτσι, θα μπορούσαμε να πούμε ότι κάθε κοινωνία έχει τους θεσμούς της, που ίσως ομοιάζουν με αντίστοιχους θεσμούς άλλων κοινωνιών αλλά που είναι χαρακτηριστικοί της συγκεκριμένης κοινωνίας και της συγκεκριμένης στιγμής κοινωνικής εξέλιξης (Μουσούρου, 2006).

Οι κοινωνίες μας μετεβλήθησαν ή ακόμα μεταβάλλονται από παραδοσιακές (αγροτικές, γεωργικές) σε σύγχρονες (αστικές, βιομηχανικές). Άξονας της οργάνωσης της παραδοσιακής κοινωνίας είναι η ομάδα. Άξονας της οργάνωσης της σύγχρονης κοινωνίας είναι το άτομο. Ο κοινωνικός εκσυγχρονισμός συνεπάγεται μια πολύπλοκη διαδικασία με την οποία οι κοινωνικοί θεσμοί δημιουργούνται ή μεταβάλλονται, έτσι ώστε να ανταποκρίνονται στις καινούργιες ανάγκες και συνθήκες οργάνωσης του συλλογικού βίου. Αναπόφευκτα, αυτή η δημιουργία ή η μεταβολή εκφράζει και ταυτοχρόνως ενισχύει αλλαγές ως προς τους στόχους που θεωρούνται κοινωνικά σημαντικοί και ως προς την κοινωνικά αποδεκτή ή και αναμενόμενη συλλογική συμπεριφορά. Με άλλα λόγια, η αλλαγή των θεσμών σημαίνει αλλαγή αξιών. Και με τον όρο αξία εννοώ το ιδεώδες, την αρχή που θεωρείται πρότυπο συμπεριφοράς (Τσαούσης, 1985). Επομένως, ο κοινωνικός εκσυγχρονισμός σημαίνει εκσυγχρονισμό των θεσμών και αυτός με τη σειρά του σημαίνει εκσυγχρονισμό των προτύπων (Μουσούρου, 2006).

Ο εκσυγχρονισμός δεν αποτελεί μια ενιαία διαδικασία. Ούτε και αφορά εξίσου όλα τα τμήματα μιας και της ίδιας κοινωνίας: ακόμα, δηλαδή και στις πιο σύγχρονες από τις σύγχρονες κοινωνίες υπάρχουν λιγότερο σύγχρονες ή και παραδοσιακές

κατηγορίες του πληθυσμού, ενώ αξίες λιγότερο σύγχρονες ή και παραδοσιακές εξακολουθούν να είναι ανεκτές ή και αναμενόμενες. Όσο περισσότερο ρητή και σημαντική η παραδοσιακότητα μιας σύγχρονης κοινωνίας, τόσο λιγότερο αποτελεσματικοί και ικανοποιητικοί οι θεσμοί της και τόσο μεγαλύτερη η πιθανότητα πολλαπλών κρίσεων(Μουσούρου, 2006).

Η σύγχρονη οικογένεια δεν μεταδίδει στα παιδιά τις λεγόμενες «μεγάλες και σταθερές αξίες». Δεν υπάρχει με το παλιό νόημα η «σκέπη η οικογενειακή». Η παρουσία της μητέρας στο σπίτι σπανίζει, γιατί είναι υποχρεωμένη να εργάζεται ολόκληρη τη μέρα. Συνέπεια αυτού, το βράδυ να είναι κουρασμένη και να πρέπει να φροντίσει το σπίτι. Ο πατέρας, επίσης, δεν έχει χρόνο να συντροφέψει τα παιδιά του. Δεν αποτελεί τώρα τον ακρογωνιαίο λίθο, το στύλο του σπιτιού. Έτσι, η οικογένεια έχει χάσει σχεδόν τον πρώτο της ρόλο, το διαπλαστικό, το ρόλο του πρότυπου που πρέπει να μιμηθεί το παιδί. Η είσοδος των γυναικών στην παραγωγική διαδικασία και κυρίως στον κόσμο της μισθωτής εργασίας-με όρους μάλιστα άνισους μάλιστα-επηρεάζουν την οικονομική αυτονομία της οικογένειας σε βασικές οικονομικο-κοινωνικές λειτουργίες. Ένα τμήμα των λειτουργιών αυτών, που αφορά την παραδοσιακή «οικιακή εργασία», μετατοπίστηκε σε ιδιωτικές επιχειρήσεις και υπηρεσίες που την «εμπορευματοποιούν»(καθαριότητα, διατροφή, υπηρεσίες υγείας). Ταυτόχρονα, αρκετές οικογενειακές κοινωνικές λειτουργίες μετατοπίζονται σε σχήματα ιδιωτικών- κοινωνικών λειτουργιών ή και σε φορείς κρατικής – γραφειοκρατικής δομής (παιδικοί και βρεφονηπιακοί σταθμοί, προσχολική εκπαίδευση, ολοήμερο σχολείο) Γκίβαλος (2005).

Συνεπώς, όπως γίνεται αντιληπτό ένα σοβαρό τμήμα των λειτουργιών της κοινωνικοποίησης των παιδιών μεταβιβάζεται πλέον σε απρόσωπους φορείς και επιχειρήσεις. Αυτό σημαίνει ότι η κοινωνικοποίησή τους συντελείται μέσα από τυποποιημένες και «μαζικοποιημένες» μεθόδους και λειτουργίες. Διαμορφώνεται στην ουσία ένα σύστημα σύμφωνα με αντιλήψεις και στόχους είτε κρατικούς- γραφειοκρατικούς είτε ιδιωτικούς-κερδοσκοπικούς (Γκίβαλος, 2005).

ΜΕΡΟΣ Β΄ : Ερευνητικό Μέρος

Κεφάλαιο 7ο: Μεθοδολογία της έρευνας

7.1. Σκοπός της έρευνας

Στην παρούσα εργασία, μελετήθηκε βιβλιογραφικά, ο ρόλος της οικογένειας στην ανάπτυξη του παιδιού και κυρίως το ρόλο που διαδραματίζει στην κοινωνικοποίηση του. Ειδικότερα, αρχικά παρουσιάστηκαν όλοι οι φορείς κοινωνικοποίησης, οι οποίοι διαχωρίζονται σε πρωτογενείς και δευτερογενείς. Στη συνέχεια, αναλύθηκε ο θεσμός της οικογένειας. Αναφέρθηκαν, λοιπόν, οι μορφές της, η δομή της καθώς και οι λειτουργίες της. Κατόπιν, επισημάνθηκε αρχικά ο ρόλος της οικογένειας στην ανάπτυξη του παιδιού και στη συνέχεια στην κοινωνικοποίηση του. Τέλος, αναφέρθηκαν οι οικονομικές συνθήκες που επικρατούν στη σύγχρονη κοινωνία και οικογένεια, και εξετάστηκε κατά πόσο αυτές επηρεάζουν την κοινωνικοποίηση του παιδιού. Σκοπός της έρευνας αυτής είναι διερευνηθούν οι απόψεις διάφορων μορφών οικογενειών για το ρόλο που διαδραματίζει η οικογένεια στην κοινωνικοποίησή τους.

7.2. Ερευνητικά ερωτήματα

Τα ερευνητικά ερωτήματα είναι οι ερωτήσεις που εστιάζουν ως επί το πλείστον στις μετρήσιμες πλευρές της κοινωνικής πραγματικότητας και στοχεύουν να εμβαθύνουν στην κατανόηση και στην περιγραφή ή στην ανάλυση των αιτιών ενός κοινωνικού φαινομένου ή διαδικασίας. Στην ποιοτική κοινωνική έρευνα διατυπώνονται κυρίως ερωτήματα του τύπου “τι”, “πώς” και “πού” (Ιωσηφίδης, 2008, Hay, 2000).

Στην προκειμένη έρευνα τα ερευνητικά ερωτήματα ήταν τα εξής:

1. Από πόσα μέλη αποτελείται η οικογένειά σας;
2. Θεωρείτε ότι ο θεσμός της οικογένειας επιδρά στην κοινωνικοποίηση των παιδιών;
3. Ποιοι παράγοντες που απορρέουν από την οικογένεια επηρεάζουν την κοινωνικοποίηση των παιδιών;
4. Ποιος από τους προηγούμενους είναι κατά τη γνώμη σας ο πιο σημαντικός;
5. Πιστεύετε ότι η μορφή που έχει η οικογένειά σας συμβάλει θετικά ή αρνητικά στην κοινωνικοποίηση του παιδιού σας;
6. Γιατί πιστεύετε ότι συμβαίνει αυτό;
7. Τι δυσκολίες αντιμετωπίζετε εσείς ως οικογένεια στον τομέα της κοινωνικοποίησης

του παιδιού σας;

8. Πώς η τρέχουσα κοινωνικοοικονομική κατάσταση στην Ελλάδα κρίνετε ότι επηρεάζει την κοινωνικοποίηση του παιδιού σας;

7.3. Μεθοδολογία της έρευνας

Στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήθηκε η ποιοτική μέθοδος. Η ποιοτική έρευνα συνεπάγεται τη διατύπωση ερωτημάτων τα οποία θα αναπτυχθούν μέσα από την κατάλληλη διερεύνηση και μέσα από τη διαδικασία της έρευνας και όχι τη διατύπωση υποθέσεων οι οποίες θα ελεγχθούν μέσα από τις διαδικασίες του ελέγχου υποθέσεων όπως γίνεται στις εμπειρικές έρευνες (Mason, 2003).

Από τη στιγμή που η έρευνα εστιάζεται στις απόψεις των εκπαιδευτικών για συγκεκριμένα ζητήματα, μόνο η ποιοτική μελέτη και η επιλογή της κατά μέτωπο συνέντευξης αποτελούν τα καταλληλότερα μέσα για τη διεξαγωγή της. Εξάλλου, σύμφωνα με τον Ιωσηφίδη (2003), η ποιοτική κοινωνική έρευνα και οι ποιοτικές μεθοδολογίες γενικότερα αποτελούν ένα από τα μεγάλα μεθοδολογικά παραδείγματα και ερευνητικά εργαλεία στις κοινωνικές επιστήμες. Στον τομέα της εκπαίδευσης, οι ποιοτικές μέθοδοι είναι πλέον διαδεδομένες, καθώς προωθούν την κατανόηση των φαινομένων που συμβαίνουν γύρω από το εκπαιδευτικό πλαίσιο

Ως ερευνητικό εργαλείο επιλέχθηκε η συνέντευξη, γιατί αποτελεί το μέσο που επιδιώκει τη λεπτομέρεια, τη συγκεκριμενοποίηση, ενώ παράλληλα εξασφαλίζει τη συλλογή πλουσιότερων στοιχείων με μεγαλύτερο βάθος. Επιπλέον, η συνέντευξη επιτρέπει να παρακολουθήσει το άτομο που παίρνει τη συνέντευξη τα παραγωγικά και εξωγωγικά συμφοραζόμενα των λεκτικών μηνυμάτων, τις αντιδράσεις και τα συναισθήματα των υποκειμένων της έρευνας, ιδίως σε θέματα που τους ενοχλούν και τους είναι δυσάρεστα (Bell, 2001). Ωστόσο, η διαδικασία της συνέντευξης είναι πιο χρονοβόρα. Εξαιτίας αυτού, ο αριθμός των ερωτώμενων που μπορούν να προσεγγιστούν είναι μικρότερος. Ακόμα, η αξιοπιστία και η εγκυρότητα της μεθόδου αυτής είναι πιο περιορισμένη, αφού ενέχει το στοιχείο της προκατάληψης και μεροληψίας εκ μέρους του ατόμου που παίρνει τη συνέντευξη.

Από τα τρία είδη συνεντεύξεων που υπάρχουν (δομημένη, ημι-δομημένη, μη-δομημένη), στη συγκεκριμένη έρευνα χρησιμοποιήθηκε η ημιδομημένη συνέντευξη.

Το συγκεκριμένο είδος συνέντευξης χαρακτηρίζεται από ένα σύνολο προκαθορισμένων ερωτήσεων. Ωστόσο, παρουσιάζει πολύ περισσότερη ευελιξία σε σχέση με τη σειρά των ερωτήσεων, την τροποποίηση του περιεχομένου των ερωτήσεων ανάλογα με τον άτομο που ερωτάται και ως προς την προσθαφαίρεση ερωτήσεων και θεμάτων για συζήτηση (Ιωσηφίδης, 2003).

Στις συνεντεύξεις, το μεγαλύτερο μέρος των ερωτήσεων προσπαθούν να αποσπάσουν πληροφορίες σχετικά με τις στάσεις και απόψεις, τις προοπτικές και τις έννοιες. Το πιο σημαντικό χαρακτηριστικό της συνέντευξης είναι η ευελιξία, ενώ το ιδιαίτερο θετικό χαρακτηριστικό της συνέντευξης είναι ότι ακούγεται η φωνή του ερωτώμενου. Η ερμηνεία της απάντησης επηρεάζεται από την επιλογή των λέξεων, τη διατύπωση, τις παύσεις, τα θαυμαστικά και από τον τόνο της απάντησης (Newby, 2010).

7.4. Διαδικασίας της έρευνας

Αρχικά μελετήθηκε η σχετική βιβλιογραφία και καθορίστηκαν οι στόχοι και η μεθοδολογία της έρευνας. Συντάχθηκε ένα σχέδιο ερωτήσεων των συνεντεύξεων και έγινε η πρώτη συνέντευξη, με ένα γονιό. Η συνέντευξη αυτή λειτούργησε ως πιλοτική. Ο λόγος που χρησιμοποιήθηκε μόνο μια συνέντευξη ως πιλοτική ήταν ακριβώς, ο μικρός αριθμός των ατόμων, που επρόκειτο να ερωτηθούν και η ολοκληρωμένη τοποθέτηση του γονιού αυτού.

Μετά την πιλοτική συνέντευξη, όπου ελέγχθηκε η πληρότητα και η σαφήνεια των ερωτήσεων σχετικά με τους σκοπούς και τους στόχους της έρευνας, το ερωτηματολόγιο πήρε την τελική του μορφή. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε τον Απρίλιο του 2017 και σε αυτή συμμετείχαν εννέα γονείς που ζουν με τις οικογένειές τους στο νομό Θεσσαλονίκης.

Πριν την έναρξη της συζήτησης, γινόταν μια μικρή εισαγωγή που αφορούσε το περιεχόμενο της έρευνας, την αναγκαιότητα, τους σκοπούς και τους στόχους της. Ο ερωτώμενος για διευκόλυνσή του είχε μπροστά του, το έντυπο με τις σχετικές ερωτήσεις. Αυτό βοήθησε, στο γεγονός ότι δεν ξέφευγε από το θέμα της συζήτησης κατά την ομιλία και έτσι περιοριζόταν η παρέμβαση του ερευνητή. Η καταγραφή των απαντήσεων γινόταν στο χαρτί.

7.5. Εγκυρότητα και αξιοπιστία της έρευνας

Οι έννοιες της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας συνδέονται με το κατά πόσο η ερευνητική μέθοδος ή οι ερευνητικές μέθοδοι που ακολουθούνται φωτίζουν τις έννοιες που έχουμε να εξετάσουμε. Επίσης, έχουν σχέση με το ότι οι έννοιες που χρησιμοποιούμε είναι δυνατόν να εντοπιστούν να παρατηρηθούν και να μετρηθούν με τον τρόπο που οι ερευνητές εννοούν (Mason, 2003).

Κατά το σχεδιασμό της έρευνας δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην εγκυρότητα και την αξιοπιστία των μεθόδων και των εργαλείων παραγωγής ερευνητικών δεδομένων. Στην ποιοτική έρευνα η παραγωγή ερευνητικών δεδομένων δεν είναι τυποποιημένη, όπως στις περιπτώσεις των ποσοτικών ερευνών, και επομένως δεν είναι εύκολο να εφαρμόζονται απλοί έλεγχοι αξιοπιστίας, καθώς τα δεδομένα δεν αποτελούν ένα τυποποιημένο σύνολο μετρήσεων (Mason, 2003).

Την εγκυρότητα και την αξιοπιστία προσπαθήσαμε να την εξασφαλίσουμε σε όλα τα στάδια διεξαγωγής της έρευνας. Έτσι, λοιπόν:

- Στο στάδιο σχεδιασμού: η αξιοπιστία εξασφαλίστηκε με την εφαρμογή της πιλοτικής έρευνας σε άτομο με μεγάλη εμπειρία, καθώς αυτή μας έδωσε τη δυνατότητα να εντοπίσουμε τυχόν λάθη και ελλείψεις στο νόημα και στη δομή των ερωτήσεων.
- Στο στάδιο συλλογής δεδομένων. Σε αυτό το στάδιο, τα δεδομένα συλλέχθηκαν παρουσία της ερευνήτριας, η οποία ήταν στη θέση να δώσει τις κατάλληλες διευκρινήσεις στους συμμετέχοντες κατά τη διάρκεια της διαδικασίας διαπραγμάτευσης, αλλά και να λύσει τυχόν απορίες τους.
- Στο στάδιο ανάλυσης δεδομένων: Επιχειρήθηκε η κατάλληλη διαχείριση των δεδομένων με αποφυγή της υποκειμενικής ερμηνείας τους.

7.6. Περιορισμοί έρευνας

Ένας από τους βασικότερους περιορισμούς της έρευνας είναι η περιορισμένη βιβλιογραφία σε παρόμοια θέματα, τόσο στην ελληνική, όσο και στη διεθνή βιβλιογραφία. Επιπλέον, η περιορισμένη επιλογή του δείγματος, μας δίνει απλώς τη δυνατότητα να διερευνήσουμε τις απόψεις κάποιων ατόμων .

Κεφάλαιο 8ο: Παρουσίαση αποτελεσμάτων

Αρχικά, κρίνεται χρήσιμο να αναφερθούν κάποια δημογραφικά στοιχεία της έρευνας. Στην έρευνα αυτή συμμετείχαν εννέα γονείς. Ειδικότερα, συμμετείχαν πέντε μητέρες και τέσσερις πατέρες. Από αυτούς τους γονείς, ένας είχε πέντε παιδιά, δύο τέσσερα, τρεις γονείς είχαν τρία παιδιά και τέλος τρεις γονείς είχαν ένα παιδί, όντας όμως μονογονεϊκή οικογένεια.

Στη δεύτερη ερώτηση, αν δηλαδή θεωρούν ότι ο θεσμός της οικογένειας επιδρά στην κοινωνικοποίηση των παιδιών τους οι απαντήσεις ήταν ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες. Όλοι οι γονείς απάντησαν θετικά, συμφωνούν δηλαδή στο ότι η οικογένεια διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην κοινωνικοποίηση των παιδιών τους. Ενδεικτικές είναι οι απαντήσεις ορισμένων γονέων, όπως “Εμείς οι γονείς πρέπει να βοηθάμε τα παιδιά να κοινωνικοποιηθούν από μικρά αλλά όταν μεγαλώνουν σε μεγάλες οικογένειες σαν τη δική μας πιστεύω είναι και πιο εύκολο”. Σε αυτή την περίπτωση ο γονέας τονίζει ότι οι πολυπληθείς οικογένειες, όπως η δική του, διευκολύνει την κοινωνικοποίηση εξαιτίας των πολλών μελών. Άλλη μια απάντηση που ενισχύει την άποψη ότι η οικογένειά αποτελεί μικρογραφία της κοινωνίας είναι η ακόλουθη “Μέσα από τον τρόπο που μεγαλώνει κάθε παιδί στην οικογένεια, διαμορφώνεται και ο τρόπος που θα ζήσει στην κοινωνία”.

Στην ακόλουθη ερώτηση, που σχετίζεται με τους παράγοντες που απορρέουν από την οικογένεια και επηρεάζουν την κοινωνικοποίηση των παιδιών, προκύπτει καταρχήν ότι όλοι ερωτώμενοι συμφωνούν ότι η αγάπη είναι πρωταρχικής σημασίας και συμβάλλει ουσιαστικά στην κοινωνικοποίηση. “ Για να δημιουργήσεις έναν χαρακτήρα σε ένα παιδί που να μπορεί να κοινωνικοποιηθεί πρέπει αυτό το παιδί να έχει πάρα πολύ αγάπη αρχικά”, είναι η απάντηση του πρώτου ερωτώμενου που ουσιαστικά συνοψίζει τις απαντήσεις όλων των υπόλοιπων. Άλλος παράγοντας που αναφέρουν οι γονείς είναι οι καλές κοινωνικές σχέσεις. Πάνω από τους μισούς γονείς(5/9) αναφέρουν τον παράγοντά αυτό. Ο έλεγχος, ο οποίος θα πρέπει να γίνεται με μέτρο, συμβάλλει επίσης θετικά κατά μερικούς ερωτώμενους στην κοινωνικοποίηση. Τέλος, άλλοι παράγοντες είναι ο σεβασμός, η αποδοχή διαφορετικότητας, καλή συμπεριφορά των γονιών προς τα παιδιά, κατανόηση και αλληλοσεβασμός, γαλήνη, έλεγχος, προσωπική ελευθερία, ειλικρίνεια, συνεργασία και καλοί τρόποι. Γίνεται αντιληπτό, λοιπόν, ότι οι απόψεις των γονιών ποικίλλουν, ωστόσο φαίνεται ότι όλοι οι παράγοντες που αναφέρουν συνδέονται με την

ουσιαστική και ειλικρινή σχέση γονιού και παιδιού.

Όσον αφορά ποιόν από τους προαναφερθέντες παράγοντες θεωρούν οι γονείς πιο σημαντικό, οι περισσότεροι γονείς, σε ποσοστό 67%, αναφέρουν ότι είναι η αγάπη. “Η αγάπη γιατί τροφοδοτεί το παιδί με καλοσύνη προς τα άλλα άτομα.”, “Η αγάπη όπως παίζει παντού τον σημαντικότερο ρόλο έτσι και στην κοινωνικοποίηση θεωρώ πως φαίνεται η διαφορά ενός παιδιού που μεγάλωσε με αγάπη και ξέρει να δίνει αγάπη σε άλλα άτομα της κοινωνίας.” Από τις παραπάνω απαντήσεις, προκύπτει ότι ένα άτομο που έχει μάθει να αγαπιέται μπορεί να αγαπήσει και το ίδιο πιο εύκολα. Δύο άτομα θεωρούν ότι καλές κοινωνικές σχέσεις είναι αυτός ο παράγοντας που είναι ο πιο σημαντικός για την κοινωνικοποίηση του παιδιού. “Για την κοινωνικοποίηση θα πω πως είναι οι καλές σχέσεις στην οικογένεια πρώτα απ’ όλα. Αν δεν υπάρχουν καλές σχέσεις μέσα στην οικογένεια που είναι και ο πρώτος φορέας κοινωνικοποίησης, δεν θα είναι ομαλή και η κοινωνικοποίηση του έξω.” Φαίνεται λοιπόν, λογικό ότι ένα άτομο που έχει καλές σχέσεις μέσα στην οικογένεια του μπορεί να πετύχει καλές σχέσεις και εκτός αυτής. Ένας άλλος θεωρεί την κατανόηση ως το σημαντικότερο παράγοντα και ένας άλλος τη σωστή συμπεριφορά. “Σωστή συμπεριφορά διότι περιλαμβάνει εν μέρει και όλα τα υπόλοιπα. Σωστή συμπεριφορά των γονέων σημαίνει αγάπη προς τα παιδιά, κατανόηση, συνεργασία μαζί τους, στήριξη και μετάδοση αξιών. Έτσι τα παιδιά θα μάθουν αν συμπεριφέρονται κι αυτά με τον ίδιο τρόπο.”

Στην πέμπτη ερώτηση που έχει σχέση με τη μορφή της οικογένειας των ερωτώμενων και αν αυτή συμβάλλει θετικά ή αρνητικά στην κοινωνικοποίηση του παιδιού σας/των παιδιών σας, οι οκτώ γονείς απαντούν ότι συμβάλλει θετικά. Μόνο ένας γονιός, που ανήκει σε μονογονεϊκή οικογένεια, θεωρεί ότι η μορφή της οικογένειάς του δε συμβάλλει θετικά. Μάλιστα με την απάντησή του ότι “Γενικά μια μονογονεϊκή οικογένεια μάλλον συμβάλλει αρνητικά” γενικεύει την άποψη του.

Στην επόμενη ερώτηση, οι γονείς προσπαθούν να τεκμηριώσουν τις απαντήσεις τους σχετικά με τη θετική ή αρνητική σχέση της μορφής της οικογένειάς τους με την κοινωνικοποίηση των παιδιών τους. Σε όλες τις πολυπληθείς οικογένειες, οι γονείς απάντησαν ότι η μορφή της οικογένειας τους συμβάλλει θετικά. Για να δικαιολογήσουν την απάντηση αυτή αναφέρουν ότι “Μία μεγάλη οικογένεια σημαίνει ότι μαθαίνεις να κοινωνικοποιείσαι από πολύ μικρός. Μαθαίνεις να ζεις με πολλά άτομα και δέχεσαι την ιδιαιτερότητα του καθενός”. Με λίγα λόγια, το παιδί μαθαίνει

να ζει με πολλά άτομα, τα οποία όπως είναι λογικό έχουν διαφορετικά χαρακτηριστικά και ενδιαφέροντα. Το παιδί, λοιπόν, έχει μάθει να επιβιώνει με διαφορετικούς χαρακτήρες και επωφελείται από αυτό και για τις υπόλοιπες σχέσεις του. “Δεν σκέφτονται εγωιστικά αλλά σκέφτονται για έναν κοινό σκοπό, όπως θα πρέπει να κάνουν και για να κοινωνικοποιηθούν στον έξω κόσμο.”. Με την απάντηση αυτή φαίνεται ότι τα παιδιά σε πολύτεκνες οικογένειες αποκτούν κάποια χαρακτηριστικά που τους βοηθούν ουσιαστικά στη διαδικασία κοινωνικοποίησης.

Όσον αφορά τις οικογένειες με ένα παιδί, οι θετικές απαντήσεις οφείλονται στις καλές σχέσεις που υπάρχουν μέσα στην οικογένεια. Ενδεικτικά, η μητέρα αναφέρει ότι η θετική σχέση που προκαλεί η μορφή της οικογένειάς της οφείλεται στις καλές σχέσεις που έχουν ως γονείς. “-Λόγω του ότι έχουμε καλές σχέσεις σαν γονείς, ασχολούμαστε με το παιδί και το ενθαρρύνουμε συνεχώς να κοινωνικοποιηθεί.” Ο τελευταίος πατέρας, από την άλλη, βασίζει την απάντησή του στο γεγονός ότι το παιδί τους έχει πολύ καλές κοινωνικές σχέσεις. Ο πατέρας που απαντάει ότι η μορφή της οικογένειάς του συμβάλλει αρνητικά, το τεκμηριώνει λέγοντας ότι “ το παιδί μεγαλώνει μοναχικά συγκριτικά με άλλες οικογένειες. Βέβαια αυτό πάει πάντα ανάλογα με το γονιό, το παιδί και τις γενικότερες συνθήκες που επικρατούν”. Εστιάζει λοιπόν στη μοναχικότητα που υφίσταται το παιδί που δεν έχει αδέρφια.

Η μετέπειτα ερώτηση αφορά τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι οικογένειες σε σχέση με την κοινωνικοποίηση των παιδιών τους. Οι πέντε από τους εννιά γονείς αναφέρουν ότι δεν αντιμετωπίζουν ως οικογένεια κάποια δυσκολία στην κοινωνικοποίηση των παιδιών τους τη δεδομένη στιγμή. Οι δύο από τους πέντε τονίζουν όμως ότι παλιότερα, τους άγχωνε το ότι τα παιδιά τους ήταν ντροπαλά όταν ήταν πιο μικρά. Ένας γονιός, που έχει τέσσερα παιδιά θεωρεί ως ανασταλτικό παράγοντα κοινωνικοποίησης το ότι είναι πολύ δεμένα μεταξύ τους. Εξαιτίας αυτού του δεσίματος, πιθανολογεί ότι τα παιδιά του δεν έχουν ανάγκη να κάνουν άλλες κοινωνικές σχέσεις. Κάποιος άλλος γονέας, υποστηρίζει ότι ο περιορισμένος χρόνος που έχουν τα παιδιά του, δεν τους επιτρέπει να αναπτύξουν τις κοινωνικές τους σχέσεις. Τέλος, ο γονέας που έχει ένα παιδί θεωρεί ότι το παιδί του, ακριβώς επειδή είναι μόνο του, καταβάλει μεγαλύτερη προσπάθεια για να δημιουργήσει κοινωνικές σχέσεις.

Τέλος, στην ερώτηση αν η τρέχουσα κοινωνικοοικονομική κατάσταση στην Ελλάδα κρίνουν ότι επηρεάζει την κοινωνικοποίηση του παιδιού σας/των παιδιών

σας, οι έξι από τους εννιά θεωρούν ότι επηρεάζει. Μια απάντηση είναι ότι “Τα λεφτά χρειάζονται παντού όπως χρειάζονται και για να κάνεις πολλά πράγματα που θα σε κάνουν ενεργό μέλος κάποιων ομάδων και της κοινωνίας γενικότερα. Αν δεν υπάρχουν τα λεφτά, μένεις εκτός των παραπάνω”. Από αυτή την απάντηση, καθώς και από άλλες αντίστοιχες, προκύπτει ότι από τη στιγμή που οι οικογένειες σήμερα ζορίζονται οικονομικά, είναι λογικό να μην μπορούν να σπαταλήσουν χρήματα για την κοινωνική τους ζωή. Οι δύο ερωτώμενοι διαφωνούν ότι έχει επηρεαστεί η κοινωνικοποίηση από την τρέχουσα οικονομική κατάσταση, καθώς όπως ισχυρίζονται έχουν προσαρμοστεί πλήρως σε αυτή. Τέλος, ένας γονιός θεωρεί ότι επηρεάζεται αλλά σε μικρό βαθμό. Πιο συγκεκριμένα, η άποψή του είναι ότι “Υπάρχουν άλλα πράγματα που επηρεάζονται περισσότερο από την κοινωνικοοικονομική κατάσταση στην Ελλάδα.”

Κεφάλαιο 9ο: Συμπεράσματα

Η ελληνική οικονομία βρίσκεται από το 2010 αντιμέτωπη με τη βαθύτερη ύφεση που γνώρισε ποτέ στη σύγχρονη ιστορία της. Όπως είναι λογικό, δοκιμάζεται και ο θεσμός της οικογένειας μέσα σε αυτή την ανασφάλεια που επικρατεί αν και θα έπρεπε να αποτελεί καταφύγιο για τα μέλη της, μέσα στο οποίο κανείς αναζητά προστασία, ασφάλεια και σταθερότητα, πλέον μετατρέπεται σε πεδίο συγκρούσεων και εκτόνωσης. Η οικογένεια χρειάζεται να αποτελεί ένα κέντρο σταθερότητας σε αντίθεση με την ανασφάλεια της κοινωνίας.

Εξάλλου, όπως ήδη έχει αναφερθεί μέσα στην οικογένεια διαμορφώνεται κυρίως η προσωπικότητα του παιδιού και συντελείται το μεγαλύτερο μέρος της ψυχοσυναισθηματικής και κοινωνικής του ανάπτυξης. Ο γονέας κατά τη διάρκεια της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης προβάλλεται ως ένα αυθεντικό πρότυπο στα μάτια του παιδιού του. Αργότερα το πρότυπο αυτό αντικαθίσταται, όντας λογικό, από άλλα εξω-οικογενειακά πρότυπα. Στο πρώτο όμως αυτό στάδιο, ο γονέας αποτελεί για το παιδί του αποκλειστικό πρότυπο. Κατά συνέπεια, η συμπεριφορά του παιδιού καθορίζεται μέχρι ένα σημείο από τη συμπεριφορά και την προσωπικότητα των γονέων.

Επειδή οι γονείς αποτελούν τους πρώτους παιδαγωγούς για τα παιδιά τους, επηρεάζουν σημαντικά τις συμπεριφορές των παιδιών τους. Πολύ συχνά, όμως, καλούνται να «πληρώσουν» «ακριβά» τις οικογενειακές δυσλειτουργίες, ανεξάρτητα από το αν αυτές οφείλονται στην άγνοια ή στην αδιαφορία τους (Μυλωνάκου,2009).

Από την παρουσίαση των δεδομένων της παρούσας έρευνας φαίνεται ότι γονείς θεωρούν ότι ο θεσμός της οικογένειας επηρεάζει την κοινωνικοποίηση του παιδιού τους. Μάλιστα αναφέρουν ότι παράγοντες όπως η αγάπη, οι καλές κοινωνικές σχέσεις και ο έλεγχος φαίνεται να επηρεάζουν την κοινωνικοποίηση αυτή. Τα ευρήματα αυτά είναι σύμφωνα με την έρευνα των Beasley et al (1999). Αυτοί παρατήρησαν ότι οι γονείς που είναι κοντά με τα παιδιά τους και συχνά αφιερώνουν χρόνο για να παίξουν μαζί τους βοηθούν τα παιδιά τους στο να κάνουν φίλους. Στο ίδιο συμπέρασμα κατέληξε και η πρόσφατη έρευνα του Baferani (2015). Μάλιστα, η τελευταία έρευνα επιβεβαιώνει και τη θετική σχέση μεταξύ ελέγχου και καλών κοινωνικών σχέσεων με

τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης.

Επίσης, από τα συμπεράσματα παρατηρούμε ότι η μορφή της οικογένειας δε φαίνεται να επηρεάζει την κοινωνικοποίηση των παιδιών. Σε αντίστοιχες έρευνες στο εξωτερικό φαίνεται ότι το γονεϊκό στυλ, αν δηλαδή ο πατέρας και η μητέρα είναι αυταρχικοί, δημοκρατικοί κ.α., είναι αυτό που επηρεάζει τη συμπεριφορά και κατά συνέπεια την κοινωνική συμπεριφορά των παιδιών (Zarei,2010).

Όσον αφορά τις δυσκολίες που κρίνουν οι γονείς ότι πιθανόν να έχουν τα παιδιά τους στην κοινωνικοποίηση και να σχετίζονται με την οικογένεια, η πλειοψηφία αναφέρει ότι δεν αντιμετωπίζει κάποιο πρόβλημα. Κάποιοι αποδίδουν τα προβλήματα αυτά στη δομή της οικογένειας τους, δηλαδή ότι ένα παιδί που είναι μόνο είναι λογικό να δυσκολεύεται να κάνει φίλους, και από την άλλη ένα παιδί που ζει σε μια πολυπληθή οικογένεια μπορεί να μην νιώθει την ανάγκη για νέα άτομα στη ζωή του.

Τέλος, οι τρέχουσες κοινωνικοοικονομικές καταστάσεις λειτουργούν ανασταλτικά στην κοινωνικοποίηση των παιδιών σύμφωνα με τις απαντήσεις των γονέων, καθώς οι οικογένειες δε μπορούν να διαθέσουν χρήματα για τις εξόδους των παιδιών τους και για να περάσουν χρόνο με τους φίλους τους. Βέβαια, και σε αυτή την περίπτωση σημειώνονται αντίθετες απόψεις, δηλαδή γονείς που πιστεύουν ότι δεν είναι η κρίση στη σύγχρονη κοινωνία που επηρεάζει την κοινωνικοποίηση των παιδιών τους.

Βιβλιογραφία

Αναγνωστόπουλος, Δ. & Σουμάκη, Ε. (2013). Η κατάσταση της ψυχιατρικής των παιδιών και των εφήβων στην Ελλάδα της «κρίσης». *Σύναμις*, 29, 11-14.

Anda, R. F., Dong, M., Brown, D. W., Felitti, V. J., Giles, W. H., Perry, G. S., & Dube, S. R. (2009). The relationship of adverse childhood experiences to a history of premature death of family members. *BMC public health*, 9(1), 1.

Αραβαντινός, Α., Βλαστός, Θ., Εμμανουήλ, Δ., Μαρίνος-Κουρής, Δ., (1999), Εισαγωγή στο Φυσικό και Ανθρωπογενές Περιβάλλον, Τόμος Β1, ΕΑΠ, Πάτρα.

Baferani, M.H.(2015). The Role of the Family in the Socialization of Children, *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(6), 417-423.

Beasley, A. M. Tomkins, A. Hall, C. M. Kihamia, W. Lorri, B. Nduma, W. Issae, C. Nokes and D.A. P. Bundy, (1999). The impact of population level deworming on the haemoglobin levels of schoolchildren in Tanga, Tanzania, *Tropical Medicine and International Health*, 4 (11) 744–750.

Becvar, D. S. (2003). The impact on the family therapist of a focus on death, dying, and bereavement. *Journal of Marital and Family Therapy*, 29(4), 469-477.

Bell, J. (2001). *Μεθοδολογικός σχεδιασμός παιδαγωγικής και κοινωνικής έρευνας*, μτφρ. Αναστασία– Βαλεντίνη Ρήγα, Αθήνα: Gutenberg.

Binh, N.T. (2012). The Role of Family in Educating-Socializing Children: The Case of Vietnam, *Current Research Journal of Biological Sciences* 4(2), 173-181.

Bott, E., & Spillius, E. B. (2014). *Family and social network: Roles, norms and external relationships in ordinary urban families*. Routledge.

Blomquist, D. (2012). *2012 Foreclosure Market Outlook (slideshow)*. Ανακτήθηκε από: <http://www.realtytrac.com/content/news-and-opinion/slideshow-2012-foreclosure-market-outlook-7021>.

Buiter, W., & Rahbari, E. (2011). Η Ελλάδα και η δημοσιονομική κρίση στην ΟΝΕ. Στο Ν. Καραμούζης & Α. Χαρδούβελης (επιμ.), *Απο τη διεθνή κρίση στην κρίση της*

Ευρωζώνης και της Ελλάδας: Τι μας επιφυλάσσει το μέλλον; (421-453).Αθήνα: Λιβάνη.

Γεωργίου – Nilsen, M., (2002), *Η Τέχνη να είσαι Γονιός*, Αθήνα: Καστανιώτη.

Γκίβαλος, Μ., (2005). *Πολιτική κοινωνικοποίηση και εκπαιδευτικό περιβάλλον*. Αθήνα: Νήσος.

Cole M., Cole S. (2001). *Η ανάπτυξη των παιδιών*, Μετάφραση Σολωμού Μαρία, Αθήνα: Τυπώθητω.

Coontz, S. (2016). *The way we never were: American families and the nostalgia trap*. Basic Books.

Cussen, M. & Phelan, G. (2010). Irish Householdings: Assessing the impact of the Economic Crisis. *Quarterly Bulletin 04*, 62-76.

Δασκαλάκης, Δ., (2009). *Εισαγωγή στη σύγχρονη Κοινωνιολογία*. Αθήνα: Παπαζήση.

Διώτη-Γιαννοπούλου. (2010). 'Οικογένεια και Πτυχές της, 18(20), 7-14
http://benl.primedu.uoa.gr/ptde/database-ptde/oikogeneia_kai_ptyxes_tis.pdf.

Dechaux, J. H.(2008). *Η κοινωνιολογία της οικογένειας*. Αθήνα: Πολύτροπον.

Dupuis, S. (2010). Examining the blended family: The application of systems theory toward an understanding of the blended family system. *Journal of couple & relationship therapy*, 9(3), 239-251.

Economou, M, Madianos, M, Peppou L, Patelakis C, Stefanis N, (2013). Majordepression in the Era of economic crisis: A replication of a cross-sectional study across Greece. *Journal of Affective Disorders*, 145, 308-314.

Ελληνική Εθνική Επιτροπή Unicef (2017). Η κατάσταση των παιδιών στην Ελλάδα. Έκθεση. Ανακτήθηκε από <https://www.unicef.gr/>.

Galvin, K. M., Braithwaite, D. O., & Bylund, C. L. (2015). *Family communication: Cohesion and change*. Routledge.

Goldenberg, H., & Goldenberg, I. (2012). *Family therapy: An overview*. Cengage Learning.

Grigor'ev, L., & Salikhov, M. (2009, February). Financial Crisis 2008. Entering Global Recession. *Problems of Economic Transition*, 51, 35-62.

Hallers-Haalboom, E.T., Mesman, J., Groeneveld, M.G., Endendijk, J.J., Van Berkel, S.R., Van der Pol, L.D., & Bakermans-Kranenburg, M.J. (2014). Mothers, fathers, sons, and daughters: Parental sensitivity in families with two children. *Journal of Family Psychology*, 28, 138-147.

Θεριανός, Κ. (2006), Για την Οικογένεια, 12(22), 23-36 στο <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGL-C109/67/540,1953/>.

Josafat M., (2009), Μερικές Σκέψεις για τη Μοντέρνα Οικογένεια και το Μέλλον της, 10(13), 1-5. <http://www.encephalos.gr/full/46-4-04g.htm>

INE – ΓΣΕΕ (2016). Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση. Ετήσια Έκθεση. Ανακτήθηκε από : <http://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2016/03/PERILIPSI-ETHSIAS-EKTHESHHS-2016.pdf>

Ιωσηφίδης, Θ. (2008), *Ποιοτικές Μέθοδοι Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική.

Kahn, W. A., Barton, M. A., & Fellows, S. (2013). Organizational crises and the disturbance of relational systems. *Academy of Management Review*, 38(3), 377-396.

Καζάζη, Μ. (2000). *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης : κοινωνικοποίηση - εκπαίδευση : εκπαίδευση στην Ελλάδα*, Αθήνα: Ελλην.

Κατάκη Χ., (1998), *Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Κοσμόπουλος, Α., (1990), *Ψυχολογία και οδηγητική της παιδικής και νεανικής ηλικίας*, Αθήνα: Γρηγόρη.

Κιτσαράς, Γ. (2001), *Προσχολική Παιδαγωγική*, Αθήνα: Αυτοέκδοση.

Κοντοπούλο, Μ. (2007). *Παιδί και Ψυχοκοινωνικές δυσκολίες- Μια ψυχοδυναμική οπτική*, Αθήνα: Gutenberg.

Krishnamurti, J., (2009). *Στοχασμοί πάνω στη ζωή μας*. Αθήνα: Καστανιώτη

Krugman, P. (2009). *Η κρίση του 2008 και η επιστροφή των οικονομικών της ύφεσης*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Λαμπίρη-Δημάκη, Ι.(1987). *Η Κοινωνιολογία στην Ελλάδα σήμερα. Με κείμενα τριάντα συγγραφέων*, Αθήνα: Παπαζήση.

Λιμνιάτη, Α. (2011). *Γονεϊκοί Ρόλοι- Νέα Δεδομένα*. Αθήνα: ΟΣΕΛΟΤΟΣ.

Λυμπέρης, Λ. (2013). Η κοινωνικοποίηση ως συνεχής διαδικασία διαλεκτικής αλληλεπίδρασης μεταξύ ατόμου και κοινωνίας- Κοινωνικοποιητικοί μηχανισμοί. *Τα εκπαιδευτικά*, 105-106, 171-182.

Maccoby, E., (1997), Ο ρόλος των γονέων στην κοινωνικοποίηση των παιδιών. Μια ιστορική αναδρομή. Στο : *Αναπτυξιακή ψυχολογία Παρελθόν, Παρόν και Μέλλον* (επιμ. Γιάν. Κουγιουμτζάκης). Κρήτη: Πανεπιστημιακές εκδόσεις.

Μαδιανού- Γκέφου Δήμητρα, (1985) Οικογένεια και χρήση χασίς σε μια κοινότητα της Αθήνας, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, ο.π <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/3590#page/1/mode/2up>

Magklara, K., Skapinakis, P., Niakas, D., Bellos, St., Zissi, A., Stylianidis, St., Mavreas V. (2010). Socioeconomic inequalities in general and psychological health among adolescents: a cross-sectional study in senior high schools in Greece. *International journal for equity in health*, 9, 3.

Μαραγκουδάκη, Ε. (1993). *Εκπαίδευση και διάκριση των φύλων*, Αθήνα: Οδυσσέας.

Μαράτου-Αλιπραντή, Λ. (2010). Νέες μορφές οικογένειας. Τάσεις και εξελίξεις στη σύγχρονη Ελλάδα. *Εγκέφαλος*, 47(2), 55-66.

Μαράτου-Αλιπραντή, Λ.(1999) *Η οικογένεια στην Αθήνα: Οικογενειακά πρότυπα και συζυγικές πρακτικές*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, ΕΚΚΕ.

Mason, J. (2003). *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*. Αθήνα :Ελληνικά Γράμματα.

Μεσσήνης Σ. (2010), Οι Μορφές της Σύγχρονης Οικογένειας και οι Επιδράσεις στα Μέλη τους, 8(12), 1-3 στο <https://sites.google.com/site/stmessinis/ArxikiSelida/morphes-synchrones-oikogeneias>)

Minuchin, P. (1985). Families and individual development: Provocations from the field of family therapy. *Child development*, 56(2), 289-302.

Μίσελ, Α.- Μουσούρου, Λ.Μ. (2000). *Κοινωνιολογία της Οικογένειας και του Γάμου. Βασικά Στοιχεία για την Ελληνική Οικογένεια*. Αθήνα: GUTENBERG.

Μοριχοβίτης, Γ. (2001). *Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας*. Φλώρινα: Ι. Αριστείδου.

Μουσούρου, Λ.(2006). *Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας*. Αθήνα: Gutenberg.

Μουσούρου Λ. (1984), *Η Ελληνική οικογένεια*, Ίδρυμα: Γουλανδρή –Χορν.

Μπίμπου – Νάκου Ι., (2005), *Πλαίσια στήριξης της οικογένειας στην πράξη τοπαράδειγμα της γονικής ψυχικής διαταραχής*, Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.

Μυλωνάκου- Κεκέ, Η.(2009). *Συνεργασία σχολείου- οικογένειας και Κοινότητα*, Αθήνα: Παπαζήση.

Muncie J., Wetherell M., Langan M., Dallos R., Cochrane A.,(2008). *Οικογένεια. Η μελέτη και κατανόηση της οικογενειακής ζωής*, Αθήνα: Μεταίχμιο.

Napier, A.(1997). *Το ζευγάρι ο εύθραυστος δεσμός*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Newby, P. (2010). *Research methods for education*. Essex: Pearson Education Limited

Nichols, M. P. (2010). *Family Therapy, Concepts and Methods*(9th ed.). Prentice Hall.

Νόβα – Καλτσούνη, Χρ., (2002), *Κοινωνικοποίηση. Η γένεση του κοινωνικού υποκειμένου*, Αθήνα, Gutenberg.

Ollendick, T. H., & Grills, A. E. (2016). Perceived control, family environment,

and the etiology of child anxiety—revisited. *Behavior Therapy*,47(5), 633-642.

O' Neil, J. (2011). Κρίση και οικονομικός κύκλος: Η άποψη της αγοράς. Στο Ν. Καραμούζης & Α. Χαρδούβελης (επιμ.), *Απο τη διεθνή κρίση στην κρίση της ευρωζώνης και της Ελλάδας: Τι μας επιφυλάσσει το μέλλον;* (157-170). Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Λιβάνη.

Παπανούτσος, Ε.Π., (1979).*Κρίση του πολιτισμού μας*. Αθήνα: Σύγχρονος Προβληματισμός.

Παππά, Β. (2010), *Επάγγελμα γονέας*, 2η έκδοση, Αθήνα: Καστανιώτη.

Παρασκευόπουλος Ι., Μπεζεβέγκης Η. & Γιαννίτσας Ν., (1998), *Διαφυλικές Σχέσεις*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Plastow, M. G. (2014).*What is a Child?: Childhood, Psychoanalysis, and Discourse*. Karnac Books.

Πιλήσης, Θ. (2015). Συστημική θεωρία και θεραπεία στην εφαρμογή της κοινωνικής εργασίας.

Πιπερόπουλος, Γ.,(1994). *Ψυχολογία*. Θεσσαλονίκη: Art of text.

Πυργιωτάκης Ι. (1989), *Κοινωνικοποίηση και εκπαιδευτικές ανισότητες*, Αθήνα: Γρηγόρη.

Ραμονέ, Ι. (2009). *Το απόλυτο Κραχ. Η κρίση του αιώνα και η ανασυγκρότηση του μέλλοντος*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.

Reymond-Rivier, B. (1989), *Η κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού*, Αθήνα: Καστανιώτης.

Σάλμοντ, Ε. (2004). Συμβουλευτική οικογένειας ατόμων με ειδικές ανάγκες- Πρώιμη παρέμβαση: η περίπτωση της κώφωσης.

Saramäki, J., Leicht, E. A., López, E., Roberts, S. G., Reed-Tsochas, F., & Dunbar, R. I. (2014). Persistence of social signatures in human communication. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111(3), 942-947.

Schaffer, R. (1996), *Η κοινωνικοποίηση του παιδιού κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Seligman, L. (2004). *Diagnosis and Treatment Planning in Counseling*. New York: Kluwer Academic

Steinberg, L. & Sheffield-Morris, A. (2001). Adolescent development. *Annual Review of Psychology*, 52, 83-110

Τερλέξης Π., (1999), *Πολιτική κοινωνικοποίηση, η γένεση του πολιτικού ανθρώπου*, Αθήνα: Gutenberg.

Τζάνη, Μ., (2010). *Κοινωνιολογία Παιδείας*. Αθήνα: Γρηγόρη.

Τσακνάκης, Ν.(2016). Ο εξελικτικός ρόλος του γονέα, <http://www.psychologynow.gr/oikogeneia-kai-paidi/o-exeliktikos-rolos-toy-gonea-toy-nikoy-tsaknak>.

Τσαούσης Δ., (1985), *Η κοινωνιολογία του ανθρώπου: Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, Αθήνα: Gutenberg.

Τσαρδάκης Δ., (1993), *Η γένεση του κοινωνικού ανθρώπου*, Αθήνα: Παπαζήση.

Turner, P., (1989), *Βιολογικό Φύλο, Κοινωνικό Φύλο και Ταυτότητα του Εγώ*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Φεντ Χ., (1989), *Κοινωνική ένταξη και εκπαίδευση. Μια εισαγωγή στην έρευνα της κοινωνικής ένταξης*, (μτφ. Γ.Σ. Κακαλέτρη), Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Freud, S., (2005), *Εισαγωγή στην ψυχανάλυση*, Αθήνα: Γκοβόστη.

Χαραλαμπόπουλος, Β., (1987), *Η Ανάπτυξη της Προσωπικότητας –Εφαρμογή επιστημονικών αρχών στην οικογενειακή και σχολική αγωγή*, Αθήνα:Gutenberg.

Χαρδούβελης, Γ. (2009, Δεκέμβριος). Η χρηματοοικονομική κρίση και το μέλλον της παγκόσμιας οικονομίας. *Η κρίση του 2007-2009: τα αίτια, η αντιμετώπιση και προοπτικές*, IV (8), 20-45.

Χαρδούβελης, Γ. (2011). Το χρονικό της διεθνούς και της συνακόλουθης ελληνικής και ευρωπαϊκής κρίσης: Αίτια, αντιδράσεις, επιπτώσεις, προοπτική. Στο Ν. Καραμούζης & Α. Χαρδούβελης (επιμ.), *Απο τη διεθνή κρίση στην κρίση της Ευρωζώνης και της Ελλάδας: Τι μας επιφυλάσσει το μέλλον;* (31-128). Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Λιβάνη.

- Χουρδάκη, Μ. (2000), *Οικογενειακή ψυχολογία*, Αθήνα: Leader Books.
- Χριστοφόρου-Civili, Α. (2001), *Ο εκπαιδευτικός και το πρόβλημα της εξάρτησης των εφήβων: Γνώση του προβλήματος, στάση και ρόλος των εκπαιδευτικών*, Αθήνα: Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο,
- Walsh, F. (2015). *Strengthening family resilience*. Guilford Publications.
- Williamson, V., Creswell, C., Fearon, P., Hiller, R. M., Walker, J., & Halligan, S. L. (2017). The role of parenting behaviors in childhood post-traumatic stress disorder: a meta-analytic review. *Clinical Psychology Review*.
- Winek, J. L. (2009). *Systemic family therapy: From theory to practice*. Sage.
- Winch, R. (1971). *The Modern Family*. NY: Holt, Rinehart and Winston.
- Zarei, I., (2010), the relationship between parenting styles with adolescents commit risky behaviors on the scale Kloninger, *Journal of Shaheed Sadoughi University of Medical Sciences, High Risk Behavior Conference*, 18(3), 220-224.
- Ζαφείρης, Α., Ζαφείρη, Ε., Μουζακίτης, Χ. (1999), *Οικογενειακή θεραπεία: Θεωρία και πρακτικές εφαρμογές*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Zimmerman, C. C. (2014). *Family and civilization*. Open Road Media.
- Ζωγραφάκης, Σ., & Σπαθής, Π. (2010). Οικονομική κρίση και ελληνική οικονομία: το τέλος των δημοσιονομικών αποκλίσεων. *Η ελληνική αγορά εργασίας: χαρακτηριστικά, εξελίξεις και προκλήσεις*, 12-42. Τράπεζα της Ελλάδος.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

Μητέρα

1. Πόσα παιδιά έχετε στην οικογένειά σας;

- Τέσσερα

2. Θεωρείτε ότι ο θεσμός της οικογένειας επιδρά στην κοινωνικοποίηση των παιδιών;

-Θεωρώ πως η οικογένεια επιδρά πολύ στην κοινωνικοποίηση των παιδιών. Εμείς οι γονείς πρέπει να βοηθάμε τα παιδιά να κοινωνικοποιηθούν από μικρά αλλά όταν μεγαλώνουν σε μεγάλες οικογένειες σαν τη δική μας πιστεύω είναι και πιο εύκολο.

3. Ποιοι παράγοντες που απορρέουν από την οικογένεια επηρεάζουν την κοινωνικοποίηση των παιδιών;

-Για να δημιουργήσεις έναν χαρακτήρα σε ένα παιδί που να μπορεί να κοινωνικοποιηθεί πρέπει αυτό το παιδί να έχει πάρα πολύ αγάπη αρχικά και οι σχέσεις του με την οικογένεια να είναι καλές έτσι ώστε να φερθεί αντίστοιχα και εκτός σπιτιού. Επίσης, όσον αφορά τον έλεγχο πρέπει να γίνεται με μέτρο γιατί άμα ελέγχουμε όλη την ώρα τα παιδιά δεν τα αφήνουμε ελεύθερα να κοινωνικοποιηθούν αλλά κι άμα δεν τα ελέγχουμε καθόλου μπορεί παραμελώντας τα να καταλήξουν μπλεγμένα σε διάφορες καταστάσεις.

4. Ποιος από τους προηγούμενους είναι κατά τη γνώμη σας ο πιο σημαντικός;

-Για την κοινωνικοποίηση θα πω πως είναι οι καλές σχέσεις στην οικογένεια πρώτα απ' όλα. Αν δεν υπάρχουν καλές σχέσεις μέσα στην οικογένεια που είναι και ο πρώτος φορέας κοινωνικοποίησης, δεν θα είναι ομαλή και η κοινωνικοποίηση του έξω.

5. Πιστεύετε ότι η μορφή που έχει η οικογένειά σας συμβάλει θετικά ή αρνητικά στην κοινωνικοποίηση του παιδιού σας/των παιδιών σας;

-Θα έλεγα θετικά.

6. Γιατί πιστεύετε ότι συμβαίνει αυτό;

- Μία μεγάλη οικογένεια σημαίνει ότι μαθαίνεις να κοινωνικοποιείσαι από πολύ

μικρός. Μαθαίνεις να ζεις με πολλά άτομα και δέχεσαι την ιδιαιτερότητα του καθενός.

7. Τι δυσκολίες αντιμετωπίζετε εσείς ως οικογένεια στον τομέα της κοινωνικοποίησης του παιδιού σας/των παιδιών σας;

-Αν και τα παιδιά μου είναι ανοιχτά κι έχουν παρέες, η μόνη δυσκολία που παρατηρώ είναι η απομάκρυνση από την οικογένεια. Πολλές φορές προτιμούν να μαζευτούν οι τέσσερις τους και να βγουν βόλτα ή να παίξουν, παρά να βγούνε με τους φίλους τους. Έχουν και μικρή διαφορά ηλικίας οπότε αυτό ευνοεί. Βέβαια αυτό είναι πολύ θετικό και χαίρομαι που τους βλέπω έτσι. Ίσως όμως το ότι είναι πολύ δεμένοι μεταξύ τους, να δυσκολεύει την κοινωνικοποίηση με τους φίλους τους.

8. Η τρέχουσα κοινωνικοοικονομική κατάσταση στην Ελλάδα κρίνετε ότι επηρεάζει την κοινωνικοποίηση του παιδιού σας/των παιδιών σας;

-Η τρέχουσα κοινωνικοοικονομική κατάσταση στην Ελλάδα όπως επηρεάζει τα πάντα, επηρεάζει και την κοινωνικοποίηση των παιδιών μου. Δεν μπορούμε άνετα να τους διαθέτουμε καθημερινά πολλά χρήματα για να βγαίνουν συνέχεια με τις παρέες τους ή να συμμετέχουν σε διάφορες εκδρομές κι έχει τύχει να στερηθούν στιγμές με τις παρέες τους, οι οποίες στιγμές θα ήταν αφορμές κοινωνικοποίησης αφού θα δονόντουσαν με τους φίλους τους ή θα γνώριζαν και άτομα. Πολλά παιδιά σημαίνει φυσικά πολλά έξοδα και δεν είναι εύκολο να διαχειριστείς αυτά τα έξοδα.

2. Πατέρας

1. Πόσα παιδιά έχετε στην οικογένειά σας;

- Τέσσερα

2. Θεωρείτε ότι ο θεσμός της οικογένειας επιδρά στην κοινωνικοποίηση των παιδιών;

-Αναμφισβήτητα.

3. Ποιοι παράγοντες που απορρέουν από την οικογένεια επηρεάζουν την κοινωνικοποίηση των παιδιών;

-Και η αγάπη και ο έλεγχος και οι καλές κοινωνικές σχέσεις και ο οποιοσδήποτε παράγοντας που απορρέει από την οικογένεια επιφέρει επιρροή.

4. Ποιος από τους προηγούμενους είναι κατά τη γνώμη σας ο πιο σημαντικός;
- Η αγάπη και οι καλές κοινωνικές σχέσεις.
5. Πιστεύετε ότι η μορφή που έχει η οικογένειά σας συμβάλει θετικά ή αρνητικά στην κοινωνικοποίηση του παιδιού σας;
- Σίγουρα θετικά.
6. Γιατί πιστεύετε ότι συμβαίνει αυτό;
- Γιατί τα παιδιά μου έχουν πολλές επιλογές κοινωνικοποίησης. Ο καθένας έχει τους φίλους του αλλά και το κάθε μου παιδί γνωρίζει τις παρέες των αδερφών του και γνωρίζει κι από εκεί άτομα και πάει λέγοντας. Αυτό συμβαίνει και βλέπω ότι τα παιδιά μου κοινωνικοποιούνται πολύ εύκολα, προφανώς κι επειδή έτσι έχουν μάθει μεγαλώνοντας ανάμεσα σε τόσα άτομα στην οικογένεια. Αξίζει επίσης να αναφέρω ότι τα παιδιά μου έχουν μεν πολλά κοινά μεταξύ τους αλλά σαν χαρακτήρες είναι πολύ διαφορετικοί. Αυτό είναι και το θετικό γιατί έχουν μάθει έτσι να συμβιώνουν με άτομα διαφορετικού χαρακτήρα κι έτσι μπορούν να κοινωνικοποιηθούν με διάφορες παρέες.
7. Τι δυσκολίες αντιμετωπίζετε εσείς ως οικογένεια στον τομέα της κοινωνικοποίησης του παιδιού σας;
- Ευτυχώς σε αυτό το θέμα δεν αντιμετωπίζουμε καμία ιδιαίτερη δυσκολία.
8. Η τρέχουσα κοινωνικοοικονομική κατάσταση στην Ελλάδα κρίνετε ότι επηρεάζει την κοινωνικοποίηση του παιδιού σας;
- Ναι. Όταν τα οικονομικά βρίσκονται σε άσχημη κατάσταση, η κοινωνικοποίηση του παιδιού έρχεται δεύτερη και δεν αναπτύσσεται αφού κι αυτή βασίζεται ορισμένες φορές στα οικονομικά. Φυσικά ούτε η κοινωνία βοηθάει τις πολύτεκνες οικογένεια με κανένα τρόπο.

3. Μητέρα

1. Πόσα παιδιά έχετε στην οικογένεια σας;
- Πέντε.
2. Θεωρείτε ότι ο θεσμός της οικογένειας επιδρά στην κοινωνικοποίηση των παιδιών;

-Σαφώς επιδρά. Μέσα από τον τρόπο που μεγαλώνει κάθε παιδί στην οικογένεια, διαμορφώνεται και ο τρόπος που θα ζήσει στην κοινωνία.

3. Ποιοι παράγοντες που απορρέουν από την οικογένεια επηρεάζουν την κοινωνικοποίηση των παιδιών;

-Η αγάπη, ο σεβασμός και η καλή συμβίωση στην οικογένεια.

4. Ποιος από τους προηγούμενους είναι κατά τη γνώμη σας ο πιο σημαντικός;

-Η αγάπη γιατί τροφοδοτεί το παιδί με καλοσύνη προς τα άλλα άτομα.

5. Πιστεύετε ότι η μορφή που έχει η οικογένειά σας συμβάλλει θετικά ή αρνητικά στην κοινωνικοποίηση του παιδιού σας/των παιδιών σας;

- Σίγουρα θετικά.

6. Γιατί πιστεύετε ότι συμβαίνει αυτό;

-Λόγω του ότι είμαστε πολλά άτομα. Διαφορετικά άτομα, διαφορετικές απόψεις οπότε όλα αυτά επηρεάζουν.

7. Τι δυσκολίες αντιμετωπίζετε εσείς ως οικογένεια στον τομέα της κοινωνικοποίησης του παιδιού σας/των παιδιών σας;

-Ελευθερία χρόνου. Τα παιδιά έχουν τόσο φορτωμένο πρόγραμμα με τη σχολή, το σχολείο, τα φροντιστήρια και τις εξωσχολικές δραστηριότητες που ο χρόνος που περνάνε με την παρέες τους είναι κυρίως στο σχολείο και όχι και σε βόλτες ή εξόδους πλέον.

8. Η τρέχουσα κοινωνικοοικονομική κατάσταση στην Ελλάδα κρίνετε ότι επηρεάζει την κοινωνικοποίηση του παιδιού σας/των παιδιών σας;

-Επηρεάζεται μεν αλλά όχι σε μεγάλο βαθμό. Ευτυχώς στο θέμα της κοινωνικοποίησης τα χρήματα δεν είναι το πιο απαραίτητο.

4. Μητέρα

1. Πόσα παιδιά έχετε στην οικογένεια σας;

- Τρία

2. Θεωρείτε ότι ο θεσμός της οικογένειας επιδρά στην κοινωνικοποίηση των παιδιών;

-Ναι.

3. Ποιοι παράγοντες που απορρέουν από την οικογένεια επηρεάζουν την κοινωνικοποίηση των παιδιών;

-Η αποδοχή της διαφορετικότητας του κάθε μέλους της οικογένειας και η αγάπη.

4. Ποιος από τους προηγούμενους είναι κατά τη γνώμη σας ο πιο σημαντικός;

-Η αγάπη ανάμεσα στα μέλη μιας οικογένειας.

5. Πιστεύετε ότι η μορφή που έχει η οικογένειά σας συμβάλει θετικά ή αρνητικά στην κοινωνικοποίηση του παιδιού σας;

-Η συμβολή είναι θετική.

6. Γιατί πιστεύετε ότι συμβαίνει αυτό;

-Όσο περισσότερα είναι τα παιδιά σε μια οικογένεια, τόσο μεγαλύτερη είναι η κοινωνικοποίηση των μελών γιατί μαθαίνουν από μικρά να μοιράζονται, να βοηθούν, να προσφέρουν.

7. Τι δυσκολίες αντιμετωπίζετε εσείς ως οικογένεια στον τομέα της κοινωνικοποίησης του παιδιού σας;

-Δεν έχουμε κάποια ιδιαίτερη δυσκολία. Τα παιδιά μας είναι ενταγμένα ομαλά στο κοινωνικό σύνολο (σχολείο, παρέες κτλ).

8. Η τρέχουσα κοινωνικοοικονομική κατάσταση στην Ελλάδα κρίνετε ότι επηρεάζει την κοινωνικοποίηση του παιδιού σας;

-Όχι ιδιαίτερα γιατί τα παιδιά έχουν προσαρμοστεί στις νέες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες ζωής όπως όλοι μας.

5. Μητέρα

1. Πόσα παιδιά έχετε στην οικογένεια σας;

- Τρία

2. Θεωρείτε ότι ο θεσμός της οικογένειας επιδρά στην κοινωνικοποίηση των παιδιών;

-Φυσικά η οικογένεια παίζει σημαντικό ρόλο στην κοινωνικοποίηση των παιδιών της.

3. Ποιοι παράγοντες που απορρέουν από την οικογένεια επηρεάζουν την κοινωνικοποίηση των παιδιών;

-Πολλοί και διάφοροι. Κυρίως θα έλεγα η αγάπη, η συμπεριφορά προς τα παιδιά μας εντός σπιτιού, η κατανόηση και ο αλληλοσεβασμός.

4. Ποιος από τους προηγούμενους είναι κατά τη γνώμη σας ο πιο σημαντικός;

-Η κατανόηση. Κατανοώντας τα παιδιά και τις ανάγκες τους βρίσκουμε τρόπους κοινωνικοποίησης τους και βοηθάμε να αναπτυχθούν εύκολα στην κοινωνία ανάλογα με τον χαρακτήρα τους κάθε παιδιού.

5. Πιστεύετε ότι η μορφή που έχει η οικογένειά σας συμβάλλει θετικά ή αρνητικά στην κοινωνικοποίηση του παιδιού σας;

-Πιστεύω ότι συμβάλλει θετικά.

6. Γιατί πιστεύετε ότι συμβαίνει αυτό;

-Γιατί τα παιδιά έχουν μεγαλώσει σε ένα περιβάλλον με άλλα άτομα και ξέρουν πώς είναι να συμβιώνεις με άλλους, να σέβεται τον καθένα, να περνάς ώρα με τον καθένα κι αν είναι διαφορετικός από εσένα και να συνεργάζεστε σε διάφορα πράγματα. Δεν σκέφτονται δηλαδή εγωιστικά αλλά σκέφτονται για έναν κοινό σκοπό, όπως θα πρέπει να κάνουν και για να κοινωνικοποιηθούν στον έξω κόσμο.

7. Τι δυσκολίες αντιμετωπίζετε εσείς ως οικογένεια στον τομέα της κοινωνικοποίησης του παιδιού σας/των παιδιών σας;

-Σε μικρότερη ηλικία τα παιδιά μου ήταν πιο ντροπαλά και αργούσαν να κοινωνικοποιηθούν στο σχολείο. Τώρα όμως έχει αλλάξει αυτό. Είναι παιδιά ανοιχτά, κοινωνικοποιούνται εύκολα οπότε δεν αντιμετωπίζω τώρα κάποια δυσκολία σε αυτόν τον τομέα.

8. Η τρέχουσα κοινωνικοοικονομική κατάσταση στην Ελλάδα κρίνετε ότι επηρεάζει την κοινωνικοποίηση του παιδιού σας;

-Προφανώς ναι. Τα λεφτά χρειάζονται παντού όπως χρειάζονται και για να κάνεις πολλά πράγματα που θα σε κάνουν ενεργό μέλος κάποιων ομάδων και της κοινωνίας γενικότερα. Αν δεν υπάρχουν τα λεφτά, μένεις εκτός των παραπάνω.

6. Πατέρας

1. Πόσα παιδιά έχετε στην οικογένειά σας;

-Τρία

2. Θεωρείτε ότι ο θεσμός της οικογένειας επιδρά στην κοινωνικοποίηση των παιδιών;

-Ναι, πιστεύω πως επιδρά.

3. Ποιοι παράγοντες που απορρέουν από την οικογένεια επηρεάζουν την κοινωνικοποίηση των παιδιών;

-Οι παράγοντες που απορρέουν από την οικογένεια και επηρεάζουν την κοινωνικοποίηση των παιδιών είναι αρκετοί. Για παράδειγμα η αγάπη, η γαλήνη, ο έλεγχος αλλά και η προσωπική ελευθερία κάθε μέλους της οικογένειας.

4. Ποιος από τους προηγούμενους είναι κατά τη γνώμη σας ο πιο σημαντικός;

-Κατά τη γνώμη μου ο πιο σημαντικός είναι η αγάπη γιατί από εκεί ξεκινούν όλα.

5. Πιστεύετε ότι η μορφή που έχει η οικογένειά σας συμβάλει θετικά ή αρνητικά στην κοινωνικοποίηση του παιδιού σας;

-Θετικά.

6. Γιατί πιστεύετε ότι συμβαίνει αυτό;

-Γιατί τα παιδιά μου στην καθημερινότητα προσπαθούν να συμβιώσουν με άλλα άτομα στο ίδιο το σπίτι, προσπαθούν συνεχώς να «χτίσουν» τις σχέσεις τους και εξασκούν την επικοινωνία. Κατά τον ίδιο τρόπο θα πράξουν κι εκτός σπιτιού και δεν θα τους είναι δύσκολο εφόσον ήδη έχουν συνηθίσει σε μια μικρή καθημερινή κοινωνικοποίηση.

7. Τι δυσκολίες αντιμετωπίζετε εσείς ως οικογένεια στον τομέα της κοινωνικοποίησης του παιδιού σας;

-Το κλασικό άγχος των γονιών αν θα μπορέσουν να κοινωνικοποιηθούν τα παιδιά μου και σε τι παρές. Γενικά δεν αντιμετωπίζω άλλη δυσκολία.

8. Η τρέχουσα κοινωνικοοικονομική κατάσταση στην Ελλάδα κρίνετε ότι επηρεάζει την κοινωνικοποίηση του παιδιού σας/των παιδιών σας;

-Των δικών μου όχι τόσο όσο βλέπω πως επηρεάζει άλλα παιδιά, κυρίως παιδιά με κάθε είδους ιδιαιτερότητες.

7. Μητέρα

1. Πόσα παιδιά έχετε στην οικογένεια σας;

- Ένα

2. Θεωρείτε ότι ο θεσμός της οικογένειας επιδρά στην κοινωνικοποίηση των παιδιών;

-Ναι, πιστεύω ότι ο θεσμός της οικογένειας επιδρά στην κοινωνικοποίηση των παιδιών κατά πολύ.

3. Ποιοι παράγοντες που απορρέουν από την οικογένεια επηρεάζουν την κοινωνικοποίηση των παιδιών;

-Η αγάπη, η ειλικρίνεια και οι καλές σχέσεις.

4. Ποιος από τους προηγούμενους είναι κατά τη γνώμη σας ο πιο σημαντικός;

-Η αγάπη. Ένα παιδί που μεγαλώνει με αγάπη δημιουργεί έναν όμορφο χαρακτήρα που θα του δώσει τη δυνατότητα να προσφέρει κι αυτό αγάπη μέσα στην κοινωνία.

5. Πιστεύετε ότι η μορφή που έχει η οικογένειά σας συμβάλει θετικά ή αρνητικά στην κοινωνικοποίηση του παιδιού σας;

-Συγκεκριμένα η οικογένεια μου θετικά.

6. Γιατί πιστεύετε ότι συμβαίνει αυτό;

-Λόγω του ότι έχουμε καλές σχέσεις σαν γονείς, ασχολούμαστε με το παιδί και το ενθαρρύνουμε συνεχώς να κοινωνικοποιηθεί.

7. Τι δυσκολίες αντιμετωπίζετε εσείς ως οικογένεια στον τομέα της κοινωνικοποίησης του παιδιού σας;

-Δεν αντιμετωπίζουμε κάποια δυσκολία. Μικρότερος ήταν αρκετά ντροπαλός και με ανησυχούσε αυτό στο θέμα της κοινωνικοποίησης του αλλά τώρα το παιδί, ίσως επειδή δεν έχει και αδέρφια, ψάχνει συνεχώς παρέες, περνάει ώρες μαζί τους, κοινωνικοποιείται με άτομα συνεχώς και με μεγάλη ευκολία πλέον.

8. Η τρέχουσα κοινωνικοοικονομική κατάσταση στην Ελλάδα κρίνετε ότι επηρεάζει την κοινωνικοποίηση του παιδιού σας;

-Σε μικρό βαθμό. Υπάρχουν άλλα πράγματα που επηρεάζονται περισσότερο από την κοινωνικοοικονομική κατάσταση στην Ελλάδα.

8. Πατέρας

1. Πόσα παιδιά έχετε στην οικογένεια σας;

-Ένα

2. Θεωρείτε ότι ο θεσμός της οικογένειας επιδρά στην κοινωνικοποίηση των παιδιών;

-Ναι παίζει βασικό ρόλο πιστεύω.

3. Ποιοι παράγοντες που απορρέουν από την οικογένεια επηρεάζουν την κοινωνικοποίηση των παιδιών;

-Διάφοροι. Θα έλεγα πιο πολύ η αγάπη, η συνεργασία των μελών της οικογένειας και η σωστή συμπεριφορά.

4. Ποιος από τους προηγούμενους είναι κατά τη γνώμη σας ο πιο σημαντικός;

-Ίσως η σωστή συμπεριφορά διότι περιλαμβάνει εν μέρει και όλα τα υπόλοιπα. Σωστή συμπεριφορά των γονέων σημαίνει αγάπη προς τα παιδιά, κατανόηση, συνεργασία μαζί τους, στήριξη και μετάδοση αξιών. Έτσι τα παιδιά θα μάθουν αν συμπεριφέρονται κι αυτά με τον ίδιο τρόπο.

5. Πιστεύετε ότι η μορφή που έχει η οικογένειά σας συμβάλει θετικά ή αρνητικά στην κοινωνικοποίηση του παιδιού σας;

-Γενικά μια μονογονεϊκή οικογένεια μάλλον συμβάλλει αρνητικά.

6. Γιατί πιστεύετε ότι συμβαίνει αυτό;

-Διότι το παιδί μεγαλώνει μοναχικά συγκριτικά με άλλες οικογένειες. Βέβαια αυτό πάει πάντα ανάλογα με το γονιό, το παιδί και τις γενικότερες συνθήκες που επικρατούν.

7. Τι δυσκολίες αντιμετωπίζετε εσείς ως οικογένεια στον τομέα της κοινωνικοποίησης του παιδιού σας/των παιδιών σας;

-Διακρίνω πως το παιδί μας προσπαθεί συνεχώς να κοινωνικοποιηθεί στις παρέες και συνήθως το καταφέρνει. Απλώς θέλει μεγαλύτερη προσπάθεια και συγκεκριμένα χρόνο σε αυτό το θέμα από ότι άλλα παιδιά που έχουν και αδέρφια και ζουν με τους δύο γονείς, γεγονός που τους έχει ήδη βοηθήσει για την κοινωνικοποίηση τους.

8. Η τρέχουσα κοινωνικοοικονομική κατάσταση στην Ελλάδα κρίνετε ότι επηρεάζει την κοινωνικοποίηση του παιδιού σας/των παιδιών σας;

-Σαφώς. Το παιδί σήμερα έχει ανάγκες οικονομικές για να συμβαδίσει με τις κοινωνικές απαιτήσεις της εποχής.

9. Πατέρας

1. Πόσα παιδιά έχετε στην οικογένεια σας;

-Ένα

2. Θεωρείτε ότι ο θεσμός της οικογένειας επιδρά στην κοινωνικοποίηση των παιδιών;

-Ναι, σίγουρα επιδρά.

3. Ποιοι παράγοντες που απορρέουν από την οικογένεια επηρεάζουν την κοινωνικοποίηση των παιδιών;

-Οι καλοί τρόποι, η ειλικρίνεια, η αγάπη και οι καλές κοινωνικές σχέσεις.

4. Ποιος από τους προηγούμενους είναι κατά τη γνώμη σας ο πιο σημαντικός;

-Η αγάπη όπως παίζει παντού τον σημαντικότερο ρόλο έτσι και στην κοινωνικοποίηση θεωρώ πως φαίνεται η διαφορά ενός παιδιού που μεγάλωσε με αγάπη και ξέρει να δίνει αγάπη σε άλλα άτομα της κοινωνίας.

5. Πιστεύετε ότι η μορφή που έχει η οικογένειά σας συμβάλει θετικά ή αρνητικά στην κοινωνικοποίηση του παιδιού σας/των παιδιών σας;

-Θετικά.

6. Γιατί πιστεύετε ότι συμβαίνει αυτό;

-Με βάση τα αποτελέσματα. Βλέπω ότι το παιδί είναι πολύ κοινωνικό και δεν είχε ποτέ δυσκολία προσαρμογής σε κάποια ομάδα ατόμων. Άρα η οικογένεια μάλλον συνέβαλλε θετικά.

7. Τι δυσκολίες αντιμετωπίζετε εσείς ως οικογένεια στον τομέα της κοινωνικοποίησης του παιδιού σας;

-Δεν υπάρχουν σημαντικές δυσκολίες. Το παιδί από μικρή ηλικία έχει καταφέρει να είναι ανεξάρτητο και δυναμικό και η κοινωνικοποίηση του ανέκαθεν είναι ένα

εύκολο κομμάτι γι' αυτόν.

8. Η τρέχουσα κοινωνικοοικονομική κατάσταση στην Ελλάδα κρίνετε ότι επηρεάζει την κοινωνικοποίηση του παιδιού σας;

-Μέχρι ένα σημείο. Κυρίως οικονομικά, νομίζω εάν ήμασταν σε καλύτερη κατάσταση, το παιδί θα μπορούσε να πραγματοποιήσει κι άλλα πράγματα που θα μπορούσαν να αναπτύξουν την κοινωνικοποίηση του.

